Albert Camus

SİSİFOS SOYLENİ

CAN

Fransızca aslından
çeviren
TAHSİN YÜCEL

Albert Camus

SİSİFOS SÖYLENİ

ÇAĞDAŞ DÜNYA YAZARLARI

1. basım: 1974, Ataç
2. basım: 1983, Adam
3. basım: 1988, Adam
4. basım: 1992, Adam
5. basım: 1997, Can

ISBN 975-510-726-6
© Editions Gallimard 1942 / Onk Ajans Ltd. Şti. /
Can Yayınları Ltd. Şti. (1996)

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Özal Basımevinde basıldı. (1997)
Dizgi: Gülay Altunkaynak

Albert Camus

SİSİFOS SÖYLENİ

DENEME

Fransızca aslından
çeviren
TAHSİN YÜCEL

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi. No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

Özgün adı
Le Mythe de Sisyphe

ALBERT CAMUS'NÜN CAN YAYINLARI'NDAKİ KİTAPLARI

BAŞKALDIRAN İNSAN / deneme
İLK ADAM / *roman*
MUTLU ÖLÜM / *roman*
DÜĞÜN ve BİR ALMAN DOSTA MEKTUPLAR / *anlatı*
SÜRGÜN VE KRALLIK / *öyküler*
YOLCULUK GÜNLÜKLERİ / *izlenimler*
TERSİ VE YÜZÜ / *anlatı*
YABANCI / *roman*
YAZ / *deneme*

Albert Camus, 1913 yılında Cezayir'de doğdu, babası işçiydi, annesinin okuma-yazması yoktu. Cezayir'de 1934 yılında evlendi. İki yıl sonra boşandı. Komünist parti üyesi oldu, ama 1937'de atıldı. İlk romanı *Mutlu Ölüm*, ancak ölümünden sonra yayımlandı. İlk gençlik yıllarında yakalandığı tüberküloz hiç peşini bırakmadı. Yayımlanan ilk romanı *Tersi ve Yüzü*'dür (1937). Arkadan peş peşe öteki romanları geldi. 1940 yılında Paris'e geldi. Gençlik yıllarında başladığı gazeteciliği hep sürdürdü. 1957 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü aldı. 1960 yılında bir otomobil kazasında yaşamını yitirdi.

İÇİNDEKİLER

UYUMSUZ BİR USLAMLAMA 13
Uyumsuz ve İntihar 15
Uyumsuz Duvarlar 22
Felsefece İntihar 38
Uyumsuz Özgürlük 58
UYUMSUZ İNSAN 73
Don Juan'cılık 78
Oyun 85
Fetih 92
UYUMSUZ YARATIM 99
Felsefe ve Roman 101
Kirilov 111
Yarınsız Yaratım 119
SİSİFOS SÖYLENİ 124

FRANZ KAFKA'NIN YAPITINDA
UMUT VE UYUMSUZ 131

Bu çevirinin başından sonuna kadar sık sık karşılaşacakları 'uyumsuz' sözcüğü okurlara biraz bulanık gelebileceği için küçük bir açıklama yapmak yerinde olacak. Bu sözcük, sözlük anlamı 'usa, mantığa, uymayan, abes, saçma, boş, anlamsız' olan 'absurde' sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Ama Sisifos Söyleni'nde 'absurde' sözcüğü bu anlamı aşar, insan ya da düşünce sözcüklerinin sıfatı olduğu zaman, insan açısından evrenin mantığa aykırılığını, tutarsızlığını anlamış, her şeyi olduğu gibi gören, bilinçli insan ya da düşünceyi belirtir.

Pascal Pia'ya

Ruhum, ölümsüz yaşamın ardından koşma,
olanaklar alanını tüketmeye bak.

Pindaros

Bu kitap, yüzyılımızda dağınık olarak bulabileceğimiz bir uyumsuz duyarlığı ele alıyor; çağımızın gerçek anlamda tanımadığı bir uyumsuz felsefeci değil. Bu bakımdan, bu sayfaların kimi çağdaş düşüncelere neler borçlu olduğunu belirtmekle başlamak, basit bir dürüstlük gereği. Bunu gizlemek saygısından öylesine uzağım ki bu düşüncelerin bütün yapıt boyunca anılıp yorumlandıkları açıkça görülecektir.

Ama aynı zamanda şimdiye kadar bir sonuç olarak ele alınan uyumsuzun, bu denemede bir çıkış noktası olarak ele alındığını belirtmek de yararlı olur. Bu bakımdan, yorumumun geçici bir yanı bulunduğu söylenebilir; yol açtığı durum konusunda şimdiden bir yargıya varılamaz. Burada düşüncenin bir sıkıntısının katıksız durumda betimlemesi yapılmıştır yalnızca. Şimdilik hiçbir metafizik, hiçbir inanç katılmamıştır içine. Bu kitabın sınırları ve tek tutumu da bunlar.

UYUMSUZ BİR USLAMLAMA

UYUMSUZ VE İNTİHAR

Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır; intihar. Yaşamın yaşanmaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir. Gerisi, dünyanın üç boyutlu olup olmadığı düşüncesinin dokuz mu, yoksa on iki ulamı mı bulunduğu, sonra gelir. Oyundur bunlar; ilkin yanıt vermek gerekir. Nietzsche'nin istediği gibi, bir filizofun, saygımızı hak etmek için, başkalarına öğütlediğine önce kendisi yapması gerektiği düşünülürse, bu yanıtın önemi iyice anlaşılır, çünkü yanıt kesin davranıştan önce gelecektir. Gönlümüzle sezdiğimiz şeyler bunlar, ama aklımıza da aydınlık gelmeleri için derinleştirilmeleri gerekir.

Bir sorunun bir başka sorundan daha önce sonuçlandırılması gerektiğini neye göre yargılamalı diye sorulursa, gerektirdiği eylemlere göre, diye yanıt veririm. Hiç kimsenin varlıkbilimsel bir kanıt uğruna öldüğünü görmedim. Önemli bir bilimsel gerçeğe varmış olan Galilei, bu gerçek yaşamını tehlikeye sokar sokmaz, büyük bir rahatlıkla dönüverdi ondan. Bir bakıma iyi de etti. Uğrunda yakılıp ölmeye değmezdi bu gerçek. Dünya mı Güneş'in çevresinde döner, Güneş mi Dünya'nın çevresinde, hiç mi hiç önemi yok bunun. Kısacası, değersiz bir sorun. Buna karşılık, yaşamın yaşanmaya değmediği düşüncesine vardıkları için ölen nice insanlar görüyorum. Çelişkim bir biçimde, kendileri için bir yaşa-

ma nedeni olan (yaşama nedeni denilen şey, aynı zamanda çok güzel bir ölme nedenidir de) düşünceler ya da düşler uğrunda ölüme giden başka insanlar görüyorum. Böylece ivedilikle yanıtlanması gereken sorunun yaşamın anlamı olduğu yargısına varıyorum. Nasıl yanıtlamalı bunu? Bütün temel sorunlar üzerinde –kişiyi başkalarını öldürtmeye yönelten ya da onun yaşama tutkusunu on katına çıkaran sorunları söylemek istiyorum– yalnız iki düşünce yöntemi bulunabilir; La Palisse yöntemiyle[1] Don Quichhotte yöntemi. Coşkunlukla aydınlığa aynı zamanda erişmemizi sağlayacak bir şey varsa, o da açıklıkla içlilik arasında kurulan dengedir. Aynı zamanda hem alabildiğine alçakgönüllü, hem de alabildiğine dokunaklı bir konuda, bilgiç, alışılmış eytişim, sağduyu ile sevecenlikten doğan, daha alçakgönüllü bir düşünce tutumuna bırakmalı yerini. bunu tasarlamak hiç de zor değil.

İntihar şimdiye kadar yalnızca toplumsal bir olay olarak ele alınmıştır. Buradaysa, tam tersine, bireysel düşünceyle intihar arasındaki ilişki söz konusu. Böyle bir edim, yüreğin sessizliğinde, tıpkı büyük bir yapıt gibi hazırlanır. Insan kendi de bilmez bunu. Bir akşam tetiğe basar ya da kendini sulara bırakır. Bir gün bana intihar etmiş bir emlak yöneticisinden söz ederken, beş yıl önce kızını yitirdiğini, o zamandan beri çok değiştiğini, bu olayın onu 'için için yediğini' söylemişlerdi. Bundan daha uygun bir sözcük bulunamaz. Düşünmeye başlamak, için için yenmeye başlamaktır. Bu başlangıçlarda toplumun fazla bir etkisi yoktur. Kurt, insanın yüreğindedir. Yürekte aramak gerekir onu. Yaşam karşısında uyanıklıktan ışık dışına kaçışa götüren bu ölümcül oyunu izlemek ve anlamak gerekir.

[1] Fransızcadaki 'vérité de La Palisse' La Palisse gerçeğini gönderme. 'Ölmesinden çeyrek saat önce yaşıyordu gibi', söylenmesi gülünç olacak kadar açık gevşek. (Çev.)

Bir intiharın bir çok nedeni vardır, genel olarak da en çok göze çarpanları en etkenleri olmamıştır. İnsanın bir düşünce sonucu intihar ettiği enderdir (gene de bu varsayımı konu dışı bırakmamak gerekir). Bunalımı başlatan şeyi denetleyebilmek hemen her zaman olanaksızdır. Gazeteler sık sık 'gizli kederlerden' ya da 'iyileşmez hastalıklardan' söz eder. Geçerlidir bu açıklamalar. Ama o gün umutsuz kişinin bir dostu kendisiyle ilgisiz bir tavırla konuşmuş mudur, konuşmamış mıdır, bilmek gerekir. Suçludur o. Çünkü böyle bir davranış henüz askıda bulunan bütün hınçları, bütün bıkkınlıkları hızlandırıvermeye yetebilir.[1]

Ama aklın hangi dakikada, hangi davranışla ölümü seçtiğini saptamak güç olsa bile, eylemin kendisinden, bu eylemin gerektirdiği sonuçları çıkarmak o kadar güç değil. Kendini öldürmek, bir anlamda, melodramlarda olduğu gibi içindekini söylemektir. Yaşamın bizi aştığını ya da yaşamı anlamadığımızı söylemektir. Gene de örneklemeleri fazla ileri götürmeyelim de bilinen sözcüklere dönelim. Yalnızca 'çabalamaya değmez' demektir kendini öldürmek. Yaşamak, hiçbir zaman kolay değildir kuşkusuz. Birçok nedenlerden dolayı yaşamın buyurduklarını yapar dururuz, bu nedenlerin birincisi de alışkanlıktır. İsteyerek ölmek, bu alışkanlığın gülünçlüğünün, yaşamak için hiçbir derin neden bulunmadığının, her gün yinelenen bu çırpınmanın anlamsızlığının, acı çekmenin yararsızlığının içgüdüyle de olsa benimsenmiş olmasını gerektirir.

Varlığı, yaşaması için gerekli olan uykudan yoksun bırakan bu çok önemli duygu nedir. Kötü nedenlerle de açıklansa, açıklanabilen bir dünya bildik bir dünyadır. Ama tersine, birdenbire düşlerden, ışıklardan yoksun

[1] Sırası gelmişken, bu denemenin görece niteliğini de belirtelim. İntihar gerçekten de çok daha onurlu görüşlere bağlanabilir. Örnek: Çin devriminde protesto intiharları diye adlandırılan politik intiharlar.

kalnış bir dünyada insan kendini yabancı bulur. Yitirilmiş bir yurdun anısından ya da adanmış bir toprağın umudundan yoksun olduğu için, bu sürgünlük çaresizdir. İnsanla yaşamı, oyuncuyla dekoru arasındaki bu kopma, uyumsuzluk duygusunun ta kendisidir. Sağlam insanlar arasında bile kendi intiharını düşünmemiş bir kimseye rastlanamayacağına göre, bu duyguyla hiçliği istemek arasında dolaysız bir bağ bulunduğu fazla açıklama yapılmadan da benimsenebilir.

İşte bu denemenin konusu, uyumsuz ile intihar arasındaki bu bağıntı, intiharın uyumsuz için tam olarak hangi ölçüde bir çözüm olduğudur. Hileye kaçmayan bir insanın eylemini –doğru bildiğine göre ayarlaması gerektiği– ilke olarak benimsenebilir. Öyleyse davranışını var olmanın uyumsuzluğu konusundaki inancı yönetmelidir. Böyle bir sonuç, anlaşılmaz bir koşulun en kısa zamanda bırakılmasını gerektirir mi, gerektirmez mi? Bu soruyu yapmacık içlenmelere kapılmadan, açık açık sormak haklı bir merakın sonucudur. Ama söylemek bile fazla, ben burada kendi kendileriyle uzlaşmaya hazır insanlardan söz ediyorum.

Açık terimlerle ortaya konulunca, bu sorun aynı zamanda hem basit, hem de çözülmez görünebilir. Yanlış olarak, basit soruların basitlikte kendilerinden geri kalmayan yanıtlar getirdikleri, açıklığın açıklığı gerektirdiği tasarlanır. Deneye başvurulmadan ve terimlerin yerleri değiştirilerek bakılınca, insanın kendisi öldürmesinde de, öldürmemesinde de, felsefe açısından yalnız iki çözüm varmış gibi görünür; biri evet, öteki hayır. Anna nerede? Herhangi bir sonuçta karar kılmadan, durmamacasına soru soranların da hakkını vermek gerekir. Pek de alay etmiyorum burada; çoğunluk söz konusu. Hayır yanıtını verenlerin, evet diye düşünüyormuş gibi davrandıklarını da unutmuyorum. Nietzsche'nin değer ölçüsünü benimsersek, şu ya da bu biçimde, evet

diye düşünüyorlar demektir. Buna karşılık, intihar eden kişilerin yaşamın anlamından kuşku duymadıkları da çok olur. Bu çelişkiler süreklidir. Hatta mantık özleminin en çok duyulduğu bu noktada, görülmedik ölçüde canlı oldukları bile söylenebilir. Felsefe kuramlarını da bu kuramları yayanların davranışlarıyla karşılaştırmak beylik bir şey, ama yazının malı olan Kirilov, söylenceden doğan Peregrinos[1], varsayımdan gelen Jules Lequier bir yana bırakılırsa, yaşamanın bir anlamı bulunduğunu yadsıyan düşünürlerden hiçbirinin, mantıklarını yaşamayı da yadsımaya kadar götürmediğini söylemek gerek. Schopenhauer'in çok zengin bir sofra başında intiharı övdüğünü sık sık anlatıp gülerler. Şakaya alınacak hiçbir şey yok bunda. Acıklıyı ciddiye almamak o kadar da ağır bir şey değil, ama bu tutumu benimseyen kişi hakkındaki yargıyı eninde sonunda tutumun kendisi verir.

Öyleyse, bu çelişkiler ve belirsizlikler karşısında, yaşama konusundaki kanı ile onu bırakmak için yapılan edim arasında hiçbir ilişki bulunmadığına mı inanmalı? Hiçbir şeyi büyütmeyelim. Bir insanın yaşama bağlanışında, dünyanın bütün düşkünlüklerinden daha güçlü bir şey vardır. Bedenin yargısı, aklın yargısından hiç de aşağı değildir, beden de yokoluş karşısında geriler. Düşünme alışkanlığını edinmeden yaşamaya alışırız. Bizi ölüme her gün biraz daha yaklaştıran bu koşuda, bedenin bu önlenmez önceliği sürüp gider. Kısacası, bu çelişkinin özü 'sıvışma' diye adlandıracağım şeydedir, çünkü Pascal'ın anladığı anlamdaki oyalanmadan hem az, hem de fazladır. Bu denemenin üçüncü konusu olan ölümcül sıvışma umuttur. 'Hak edilmesi' gereken bir başka yaşam umudu ya da yaşamın kendisi için değil de onu

[1] Peregrinos'a özenen bir adamdan, bir savaş sonrası yazarından söz edildiğini işitmiştim: Bu adam, yapıtına dikkati çekmek için, birinci kitabını bitirince intihar etmiş. Dikkati çekmiş, ama kitabı beğenilmemiş.

aşan büyük bir düşünce için, en yüce olan için yaşayanların hilesi, ona bir anlam verir ve ona 'ihanet eder'.

Her şey işi karıştırıyor böylece. Buraya kadar sözcükler üzerinde oynanılması, yaşama bir anlam vermeyi yadsımanın ister istemez yaşamın yaşama çabasına değmediğini söylemeye götürdüğüne inanılıyormuş gibi davranılması boşuna değil. Gerçekte, bu iki yargı arasında zorunlu hiçbir ölçü yok. Ne var ki şimdiye kadar belirtilen karışıklıklara, kopmalara, tutarsızlıklara kapılarak yolumuzu şaşırmaktan kaçınmamız gerek. Her şeyi bir yana atıp dosdoğru gerçek soruna yönelmek gerek. Yaşam yaşanmaya değmediği için insan kendisini öldürür, işte bir gerçek kuşkusuz, ama kısır bir gerçek, çünkü fazlasıyla açık. Ama yaşamaya yöneltilen bu aşağılama, içine doldurulduğu bu yalanlama, hiç anlamı olmamasından mı geliyor? Uyumsuz olması, umut ya da intihar yoluyla kendisinden sıyrılmayı mı gerektiriyor? Geri kalan her şeyi bir yana atmalı ve bu konuyu günışığına çıkarmalı işte, bunu izlemeli, bunu açıklamalı. Uyumsuz ölmeyi mi buyurur, bütün sorunlardan önce bu sorunu ele almak, bunu yaparken de tüm düşünce yöntemlerinin, ereksiz us oyunlarının dışında kalmak gerek. 'Nesnel' düşüncenin ne yapıp yapıp her soruna karıştırdığı tinbilimin, ince ayrımların, çelişkilerin bu araştırmada, bu tutkuda yeri yok. Yalnızca haksız, yani mantıklı bir düşünce gerek ona. Bu da kolay bir şey değil. Mantıklı olmak her zaman kolaydır. Sonuna kadar mantıklı olmaksa, neredeyse olanaksız bir şey. Kendi ellerinden ölen insanlar böylece duygularının eğimini sonuna kadar izlerler. İntihar üzerinde düşünmek, beni ilgilendiren biricik sorunu ortaya atmak olanağını veriyor bana; ölüme kadar süren bir mantık var mıdır? Bunu ancak kaynağını belirttiğim uslamlamayı, düzensiz tutkuya kapılmadan, yalnız açıklığın ışığında sürdürmekle bilebilirim. Bu da benim uyumsuz uslamlama de-

diğim şeydir. Birçokları başladılar buna. Ama, bağlı kaldılar mı, şimdilik bilmiyorum.

Karl Jaspers, dünyayı birlik içinde kurmanın olanaksızlığını belirterek: 'Bu sınırlama, kendi kendime getiriyor beni, ancak belirlemekte kaldığım nesnel bir görüş açısının ardına çekilemeyeceğim yere, kendi kedimin de, başkasının yaşamının da benim için artık nesne olamadığı yere getiriyor,' diye haykırdığı zaman, düşüncenin sınırlarına ulaştığı bu ıssız ve susuz yerleri anar. Başka birçoklarından sonra. Başka birçoklarından sonra, evet, kuşkusuz, ama başkaları buradan çıkmakta ne kadar acele etmişlerdir! Düşüncenin bocaladığı bu son dönemece birçok insan varmışdır, hem de en alçakgönüllüleri. Bu kişiler o zaman en değerli şeylerden, yaşamlarından vazgeçiyorlardı. Başkaları, düşünce prensleri de vazgeçtiler, ama düşüncelerinin intiharında, düşüncelerinin en arı ayaklanmasında gerçekleştirdiler bu el çekişi. Oysa gerçek çaba, burada elden geldiğince fazla kalmak, bu uzak bölgelerin abartılı bitkilerini yakından incelemektir. Direnim ile açık görüşlülük, uyumsuzun, umudun ve ölümün birbirlerine karşılık verdikleri bu insandışı oyunun ayrıcalıklı izleyicileridir. O zaman us, bu hem ilkel, hem de alabildiğine incelmiş dansın figürlerini daha örneklendirmeden de daha kendisi yaşamadan da çözümleyebilir.

UYUMSUZ DUVARLAR

Derin duygular da büyük yapıtlar gibi bilinçli olarak söylediklerinden daha fazla anlam taşır her zaman. Bir ruhta bir devinimin ya da bir tiksintinin sürekliliği yapmaya ya da düşünme alışkanlıklarında da görülür, ruhun kendisinin bile bilmediği sonuçlarda sürer gider. Büyük duygular evrenlerini kendileriyle birlikte dolaştırırlar, görkemli ya da düşkün. İçinde kendi iklimlerine kavuştukları, yalnız kendilerine özgü bir dünyayı tutkularıyla aydınlatırlar. Bir kıskançlık, bir hırs, bir bencillik ya da bir cömertlik evreni vardır. Bir evren, yani bir metafizik ve tinsel bir tutum. Önceden belirlenmiş duygular için doğru olan şey, temellerinde bize güzelin verdiği ya da uyumsuzun uyandırdığı coşkunluklar kadar belirsiz, aynı zamanda hem o kadar karışık, hem o kadar 'kesin', hem o kadar uzak, hem de o kadar 'hazır' olan coşkunluklar için daha da doğru olacaktır.

Uyumsuzluk duygusu, her sokağın dönemecinde, her adamın yüzüne çarpabilir. O durumuyla, acıklı çıplaklığı, parıltısız ışığı içinde, kavranılmaz bir şeydir. Ama bu güçlük bile düşünülmeye değer. Bir insanı bizim için her zaman bilinmez kaldığı, bizi aşan, indirgenmez bir yanı bulunduğu belki de doğrudur. Ama kaygısal olarak insanları tanırım, davranışlarından, edimlerinin bütününden, geçişlerinin yaşamada yarattı-

ğı sonuçlardan bilirim onları. Aynı biçimde, sonuçlarının toplamını us düzeyinde bir araya getirir, bütün özlerini kavrayıp dikkate alır, evrenlerini yeniden çizer, böylece, çözümlemenin hiç mi hiç kavrayamayacağı tüm bu usa aykırı duyguları kılgısal olarak tanıyabilir, kılgısal olarak değerlendirebilirim. Görünüşe göre, bir oyuncuyu yüz kez gördüm diye onu kişi olarak daha iyi tanımayacağım kuşku götürmez. Gene de canlandırdığı kahramanların toplamını yapar da gözden geçirilen yüzüncü kişide onu birazcık daha fazla tanıdığını söylersem, bunda bir gerçek payı bulunduğunu sezmek zor değildir. Çünkü bu görünüşteki aykırılık, aynı zamanda bize yol gösteren bir öyküdür de. Verdiği bir ders vardır. Bir insanın içten eğilimleri kadar oyunlarıyla da tanımlandığını öğretir. Duygular için de böyle biraz, kişinin gönlündeyken kavrayamayız bu duyguları, ama yol açtıkları eylemler, gerektirdikleri düşünce tutumları, bir ölçüde açığa vurur bunları. Bu sözlerle bir yöntemi tanımladığım iyice anlaşılıyor. Ama bu yöntemin bilgi yöntemi değil, çözümleme yöntemi olduğu da anlaşılıyor. Çünkü her yöntem bir metafizik gerektirir, bazı bazı, daha bilmediklerini ileri sürdükleri sonuçları ayrımı olmadan belli ederler. Böylece bir kitabın son sayfaları daha ilk sayfalarındadır. Bu düğüm kaçınılmaz bir şey. Burada tanımlanan yöntem, her türlü gerçek bilginin olanaksız olduğu duygusunu açığa vuruyor. Yalnızca görünüşlerin dökümü yapılabilir, yalnızca iklim duyurulabilir.

Öyleyse, bu kavranılmaz uyumsuzluk duygusuna aklın, yaşama sanatının ya da kısaca sanatın birbirlerinden farklı, ama kardeş dünyalarında ulaşabilir miyiz? uyumsuzluk iklimi başlangıçtadır. Son ise, uyumsuz evrendir, ayrıcalıklı ve amansız yüzünü parıldatmak üzere dünyayı kendine özgü bir ışıkla aydınlatan şu düşünce tutumudur.

Bütün büyük eylemlerin, bütün büyük düşüncelerin önemsiz bir başlangıcı vardır. Büyük yapıtlar çoğu kez bir sokağın dönemecinde ya da bir lokantanın kapısında doğar. Uyumsuzlukta da böyle. Özellikle uyumsuz dünya soyluluğunu bu zavallı doğuştan alır. Kimi durumlarda neler düşündüğü konusunda bir soruya kişinin 'hiç' yanıtını vermesi bir yapmacık olabilir. Sevilen yaratıklar bunu iyi bilirler. Ama bu yanıt içtense, boşluğun çok şeyler anlattığı, günlük devinimler zincirinin koptuğu, yüreğin kendisini yeniden düğümleyecek halkayı arayıp da bir türlü bulamadığı şu garip tinsel durumu belirtiyorsa, o zaman uyumsuzluğun ilk belirtisi gibidir.

Dekorların yıkıldığı olur. Yataktan kalkma, tramvay, dört saat çalışma, yemek, uyku ve aynı uyum içinde salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi, çoğu kez kolaylıkla izlenir bu yol. Yalnız bir gün 'neden' yükselir ve her şey bu şaşkınlık kokan bıkkınlık içinde başlar. 'Başlar', işte bu önemli. Bıkkınlık, makinemsi bir yaşamın edimlerinin sonundadır, ama aynı zamanda bilincin devinimini başlatır. Onu uyandırır, gerisine yol açar. Gerisi, bilinçsiz olarak yeniden zincire dönüş ya da kesin uyanıştır. Uyanışın ardından sonuç gelir zamanla; intihar ya da iyileşme. Tek başına ele alınınca, bıkkınlıkta tiksindirici bir şey vardır. Burada, iyi bir şey olduğu sonucunu çıkarmam gerekiyor. Çünkü her şey bilinçle başlar, her şey ancak onunla bir değer taşıyabilir. Bu saptamaların hiç de yeni bir yanı yok. Ama açık olmaları önemli; bir zaman için uyumsuzun kaynaklarında ufak bir inceleme için yeterlidir bu kadarı. Basit 'kaygı', her şeyin başlangıcındadır.

Aynı biçimde ve donuk bir yaşamın bütün günlerinde, zaman alıp götürür bizi. Ama ister istemez, bir gün gelir bu kez de bizim zamanı taşımamız gerekir. Geleceğe dayanarak yaşarız; 'yarın', 'ileride', 'iyi bir

işim olunca', 'yaşlandıkça anlarsın'. Bu tutarsızlıklara hayran kalmamak elde değil çünkü ne de olsa ölmek var işin içinde. Gene bir gün gelir, insan otuz yaşında olduğunu görür ya da söyler. Gençliğini belirtir böylece. Ama, aynı anda zamana göre yerini de belirtir. Zamanın içinde yerini alır. Geçmesi gerektiğini söylediği bir eğrinin belirli bir ânındadır. Zamanın malıdır, içinin ürpertiyle dolması üzerine, en kötü düşmanı olarak görür onu. Yarını istiyordu hep, bütün benliğinin bundan kaçınması gerekirken, yarının gelmesini diliyordu. Etin bu başkaldırışı, uyumsuz budur işte.[1]

Bir basamak daha aşağı inildi mi, yabancılık başlayıverir; dünyanın 'yoğun' olduğunu fark etmek, bir taşın ne denli yabancı, bizce kavranılmaz olduğunu, doğanın, bir görünümün bizi ne büyük bir güçle yok sayabileceğini sezinlemek. Her güzelliğin dibinde insandışı bir şey yatar ve bu tepeler, gökyüzünün bu tatlılığı, bu ağaç dizileri kendilerine yüklediğimiz düşsel anlamı hemen o dakikada yitiriverir, yitirilmiş bir cennet kadar uzaktırlar bundan böyle. Bin yıllar ötesinden dünyanın ilkel düşmanlığı yükselir bize doğru. Yüzyıllar boyunca onda yalnız kendisine önceden verdiğimiz biçimleri ve çizgileri anlamış olduğumuza göre, bundan böyle bu yapmacıklığı sürdürmeye gücümüz yetmediğine göre, bir saniye için onu anlamaz oluruz. Yeniden kendi kendisi olduğuna göre, dünya bizce anlaşılmaz olur. Alışkanlıkla maskelenmiş bu dekorlar ne iseler gene o olurlar. Uzaklaşırlar bizden. Bir kadının alışılmaz yüzü altında, aylarca ya da yıllarca önce sevilmiş kadını bir yabancı gibi bulduğumuz gibi, bizi birdenbire böylesine yalnız kılıvereni bile arzulayabiliriz belki. Aına zamanı gelmemiştir daha. Bir tek şey: Dünyanın bu yoğunluğu ve yabancılığı, uyumsuz budur işte.

[1] *Aına gerçek anlamında değil. Bir tanımlama değil, anlamsızı kapsayabilecek duyguların* sıralanması *söz konusudur. Sıralamanın bitmesiyle anlamsız tüketilmiş olmuz.*

İnsanlar da insandışı birşeyler salgılar. Kimi uyanıklık saatlerinde, devinimlerinin mekanik görünüşü, anlamdan yoksun pantomimleri, çevrelerindeki her şeyi saçmalaştırır. Bir adam camlı bir bölme ardında telefonda konuşur; sesi duyulmaz, ama istenilen yere ulaşamayan yüz devinimleri görülür; bu adamın niçin yaşadığını sorar insan kendi kendine. İnsanın bile insandışılığı karşısında bu rahatsızlık, kendimizi yansıtan görüntü karşısında bu hesaba gelmez düşüş, günümüzün bir yazarının dediği gibi bu 'bunaltı', bu da uyumsuzdur. Aynı biçimde bazı anlarda bir aynada bize doğru gelen yabancı, kendi fotoğraflarımızda bulduğumuz alışılmış, ama gene de kaygı verici kardeş, işte bu da uyumsuzdur.

En sonunda ölüme ve ölüme ilişkin duygumuza geliyorum. Bu konuda her şey söylenmiştir, gözü yaşlılıktan kaçınmak da uygun olur. Gene de herkesin sanki hiç kimse 'bilmiyormuş' gibi yaşamasına ne kadar şaşılsa azdır. Gerçekte ölüm deneyimi yoktur da ondan. Ancak yaşanan, bilincine varılan şey denenmiş olabilir. Burada, olsa olsa başkalarının ölümüyle ilgili bir deneyimden söz edilebilir. Bir ilaç yerine başka bir ilaç kullanmak gibi bir şeydir bu, usun bir görüşüdür, buna da hiçbir zaman pek kanmayız. Bu hüzünlü kanı inandırıcı olamaz. Ürperti gerçekte olayın matematik yanından gelir. Zamanın bizi korkuya düşürmesi, tanıtlamayı yapmasındandır, çözümü arkadan gelir. Ruh üzerindeki tüm güzel söylem burada, hiç değilse bir süre için, karşıtlarının doğru olduğunun kesin kanıtıyla karşılaşacaktır. Bir tokadın iz bırakmaz olduğu bu cansız bedenden ruh silinmiştir: Serüvenin bu ilkel ve kesin yanı uyumsuz duygunun özünü oluşturur. Yazgının ölümcül ışığı altında, yararsızlık göz önüne serilir. Durumumuzu koşullandıran kanlı kesinlikler karşısında hiçbir ahlak, hiçbir çaba deneyime dayanmayan bir düşünceyle haklı çıkarılamaz.

Bir kez daha söylüyorum, bütün bunlar bol bol yinelenmiş şeyler. Burada kısaca bir sınıflandırma yapmakla, bu apaçık izlekleri belirtmekle yetiniyorum. Bütün yazınlarda, bütün felsefelerde boy gösterir bunlar. Her gün konuşmalar bunlarla beslenir. Yeni baştan uydurmak söz konusu değil, ama ana sorun üzerinde sorular sormamız için bu açık gerçekleri kesin olarak bilmemiz gerekiyor. Bir daha söyleyeyim, uyumsuz buluşlar değil beni ilgilendiren. Onların sonuçları. Bu olgular kesin olarak biliniyorsa, hangi sonucu çıkarmalı, hiçbir şeyi atlamamak için nereye kadar gitmeli? İsteyerek ölmeli mi, yoksa ne olursa olsun umut mu etmeli? İşe girişmeden önce, aynı hızlı dökümü us düzleminde de yapmak zorunlu.

Usun ilk işi doğruyu yanlıştan ayırmaktır. Gene de düşünce kendi kendisine yönelince, ilk bulduğu şey bir çelişkidir. Burada, inandırıcı olmaya çalışmak boşuna. Yüzyıllardan beri hiç kimse, Aristoteles'in tanıtlamasından daha açık, daha kıvrak bir tanıtlama getiremedi bu konuda: 'Bu kanıların sık sık gülünç düşürülen sonucu, kendi kendilerini yıkmalarıdır. Çünkü her şeyin doğru olduğunu söylemekle, karşıt kesinlemenin de doğru olduğunu kesinleriz, bunun sonucu olarak da kendi savımızın yanlış olduğunu (çünkü karşıt kesinleme onun doğru olabileceğini benimsemez). Her şeyin yanlış olduğu söylenirse, bu kesinleme de yanlış olur. Yalnız bizimkinin karşıtı olan düşüncenin yanlış olduğu ya da yalnız bizimkinin doğru olduğu bildirilirse, o zaman da sonsuz sayıda doğru ya da yanlış yargıları benimsemek zorunda olduğumuzu görürüz. Çünkü doğru bir kesinlemede bulunan kimse, aynı zamanda onun doğru olduğunu da söylemiş olur, bu böylece sonsuza kadar gider.'

Bu kısırdöndü kendi kendisi üzerine eğilen usun baş döndürücü bir dönüş içinde silinip gittiği bir dizinin ilkinden başka bir şey değil. Bu aykırılıkların basitliği bile indirgenmez, kavranılmaz olmalarına yol açar. Ne kadar söz oyunu, ne kadar mantık cambazlığı yaparsak yapalım, anlamak birleştirmektir. En ileri girişimlerinde bile, usun derin isteği, insanın evreni karşısındaki bilinçsiz duygusuna varır; içlidışlılık gereksinimidir, aydınlık isteğidir. Bir insan için dünyayı anlamak, onu insanlara indirgemek, ona damgasını basmaktır. Kedinin evreni, karıncaların evreni değildir. 'Her düşünce insanbiçimseldir' gerçeğinin başka anlamı yok. Aynı biçimde, gerçeği anlamaya çalışan us ancak onu düşünce terimlerine indirgediği zaman gereksiniminin karşılandığını düşünebilir. Insan, evrenin de sevip acı çekebileceğini benimseseydi, uzlaşmış olurdu. Düşünce olguların değişken aynalarında hem bu olguları, hem de kendi kendilerini tek bir ilkede özetleyebilecek ölümsüz bağıntılar bulabilseydi, bir düşünce mutluluğundan söz edilebilirdi, mutlular söyleni de bunun gülünç bir benzeri olurdu ancak. Bu birlik özlemi, bu saltıklık isteği, insan dramının temel devinimini ortaya koyar. Ama bu özlemin var olması, hemen giderilmesi gerektiği anlamına gelmez. Çünkü isteği fetihten ayıran uçurumu aşar da Parmenides'le[1] birlikte Bir'in (ne olursa olsun) gerçekliğini kesinlersek, tüm birliği kesinleyen, ama bu kesinlemesiyle hem kendi ayrılığını, hem de çözümlemek savında olduğunu çeşitliliği kanıtlayan bir usun gülünç çelişkisine düşmüş oluruz. Bu ikinci kısırdöngü, umutlarımızı boğmaya yeter.

Bunlar da apaçık gerçekler. Kendi başlarına değil, kendilerinden çıkarılabilecek sonuçlar bakımından ilginç olduklarını bir kez daha söyleyeceğim. Başka bir

[1] İ.Ö. 540-450 yılları dolaylarında yaşamış bir Yunan filozofu. (Çev.)

açık gerçek biliyorum; insan ölümlüdür diyor bana. Bununla birlikte, bundan aşırı sonuçlar çıkarmış düşünürler sayılabilir. Bu denemede, bildiğimizi sandığımızla, gerçekten bildiğimiz arasındaki sürekli ayrılığı, yaşadığımız boyun eğişle gerçekten duyduğumuzda yaşamımızı altüst edecek düşüncelerle yaşamamızı sağlayan yapmacık bilgisizliği durmamacasına başvurulacak bir şey olarak görmek gerek. Usun bu içinden çıkılmaz çelişkisinde, bizi kendi yaratılarımızdan ayıran kopmayı bütünüyle kavrayacağız. Us umutlarının kınıltısız dünyasında sustuğu sürece, her şey özleminin birliğinde yansıyarak düzenlenir. Ama ilk deviniminde bu dünya çatlar ve yıkılır; sayısız, ışıltılı parçalar sunulur bilgisine. Bize gönül esenliği verecek bildik ve durgun yüzeyini ve daha kurabilmekten umudu kesmek gerekir. Yüzyıllardan beri yapılmış araştırmalardan, bunca düşünürün bunca el çekişinden sonra iyice biliyoruz ki tüm bilgimiz için geçerli bu. İnsan düşüncesinin bir anlam taşıyabilecek biricik tarihini yazmak gerekseydi, yapılacak şey birbirini kovalayan pişmanlıklarının ve güçsüzlüklerinin tarihini yazmak olurdu.

Gerçekten de kim hakkında, ne hakkında, 'Bunu biliyorum!' diyebilirim? İçimdeki bu yüreği duyabiliyorum, var olduğu yargısına varıyorum. Bu dünyaya dokunabiliyorum, onun da var olduğu yargısına varıyorum. Tüm bilgim burada duruyor, gerisi kurmaca. Çünkü varlığından kuşku duymadığım bu 'ben'i kavramaya çalıştım mı, onu tanımlamaya, özetlemeye çalıştım mı parmaklarım arasından akıp giden bir su oluveriyor. Bürünebildiği bütün yüzleri bir bir çizebilirim, ona bütün verilenleri, bu eğitimi, bu kökeni, bu ateşliliği ya da bu susmaları, bu büyüklüğü ya da düşüklüğü de bir bir çizebilirim. Ama yüzlerin toplamı yapılmaz. Benim olan bu yürek bile hep tanımlanmaz kalacak benim için. Varoluşum konusunda vardığım bu kesinlikle, bu

güvene vermeye çalıştığım öz arasındaki çukur hiçbir zaman dolmayacak. Kendi kendime yabancı kalacağım hep. Mantıkta olduğu gibi tinbilimde de gerçekler vardır, ama gerçek yoktur. Sokrates'in 'kendini tanı' sözünün değeri, günah çıkarma yerlerimizin 'erdemli ol' sözünün değerini aşmaz. Bir özlemle birlikte, bir bilgisizlik de belirtirler. Büyük konular üzerinde kısır oyunlar bunlar. Yaklaştırma oldukları ölçüde geçerlidirler ancak.

İşte yine ağaçlar, sertliklerini biliyorum, işte su, duyuyorum. Otların ve yıldızların bu kokuları, gece, yüreğin rahata erdiği kimi akşamlar; erkinliğini ve güçlerini duyduğum bu dünyayı nasıl yadsıyabilirim? Gene de bu yeryüzünün bütün bilimi beni bu dünyanın benim olduğuna inandırabilecek hiçbir şey vermeyecek. Onu bana betimliyorsunuz, bana onu sınıflandırmasını öğretiyorsunuz. Yasalarını sayıyorsunuz; ben de bilme susuzluğum içinde bunların doğru olduklarını kabul ediyorum. Mekanizmasını tanıtlıyorsunuz, umudum büyüyor. Sonunda bu sihirli ve karmakarışık evrenin atoma, atomun da elektrona indirgendiğini öğretiyorsunuz bana. Bütün bunlar güzel, gerisini de anlatmanızı bekliyorum. Ama siz bana elektronların bir çekirdek çevresinde toplandıkları görünmez bir gezegenler takımından söz ediyorsunuz. Bu dünyayı bana bir imgeyle açıklıyorsunuz. O zaman dönüp dolaşıp şiire geldiğinizi anlıyorum; hiçbir zaman bilemeyeceğim. Buna kızmaya zamanım mı var? Şimdiden kuram değiştirdiniz. Böylece bana her şeyi öğretmesi gereken bu bilim, varsayımda sona eriyor, bu açıklık eğretilemeye gömülüyor, bu kararsızlık sanat yapıtında eriyip gidiyor. Bunca çabaya ne gerek vardı? Bu tepelerin tath çizgileri, bu çarpıntılı yürek üzerinde akşamın eli çok daha fazlasını öğretiyor bana. Başladığım noktaya geldim. Anlıyorum, bilim yoluyla olguları kavrayıp sayabilirsem de dünyayı kavra-

yamam. Bütün engebelerini parmağımla izleyecek olsam, bundan fazlasını bilemezdim. Siz de tutmuş, kesin ama hiçbir şey öğretmeyen bir betimlemeyle bilgi vereceğini ileri süren, ama hiç mi hiç kesin olmayan varsayınılar arasında bir seçim yapmamı söylüyorsunuz. Kendi kendime de dünyaya da yabancıyım, yardım umabileceğim tek şey de bir şeyi kesinlemeye yeltenir yeltenmez kendi kendini yadsıyan bir düşünce. Beni ancak bilmeye ve yaşamaya yanaşmadığım sürece esenliğe kavuşturan, fetih istekleri her türlü saldırıyı boşa çıkaran duvarlara çarptıran bu koşul nedir? İstemek, çelişkilere yol açmaktır. Aldırmazlığın, yüreğin uykusunun ya da ölümcül vazgeçişlerin verdiği bu zehirli esenliğin doğması için düzenlenmiş her şey.

Böylece us da kendi yöntemince bu dünyanın uyumsuz olduğunu söylüyor bana. Karşıtı, kör mantık, her şeyin açık olduğunu ileri sürsün istediği kadar, ben kanıtlar bekliyordum ve haklı olmasını diliyordum. Ama yüksekten atan bunca yüzyıl, çok güzel konuşan, inandırmasını çok iyi bilen bunca insan ne olursa olsun, bunun yanlış olduğunu biliyorum. Hiç değilse bu düzlemde bilemiyorsam, mutlu değilim demektir. Bu evrensel, uygulamacı ya da ahlaksal us, bu gerekircilik, her şeyi açıklayan bu ulamlar, dürüst insanı güldürecek şeyler. Usla hiçbir ilgileri yok. Derin gerçeğini, yani zincirlenmişliğini yadsıyorlar onun. Bu anlaşılmaz ve sınırlı evrende, insan yazgısı bundan sonra bir anlam kazanıyor. Bir usa aykırılar topluluğu, onu sonuna kadar çevreliyor. Uyumsuz duygusu, geri gelmiş ve şimdi iyice düzenlenmiş açık görüşlülüğü içinde aydınlanıyor, belirginleşiyor. Dünyanın uyumsuz olduğunu söylüyor ve fazlasıyla hızlı gidiyordum. Bu dünya gerçekte usa uygun değil, onun hakkında bütün söyleyebileceğimiz bu. Ama uyumsuz olan, bu usa aykırı ile çağrısı insanın en derin yerinde çınlayan bu çılgın açıklık isteğinin kar-

şı karşıya gelmesidir. Uyumsuz, dünyaya bağlı olduğu kadar da insana bağlıdır. Şimdilik aralarındaki tek bağdır. Yaratıkları nasıl yalnız kin perçinleyebiliyorsa, o da onları öylece çiviler birbirine. Serüvenimin sürdüğü bu ölçüsüz evrende açıklıkla seçebileceğim yalnız bu. Burada duralım. Yaşamla bağıntılarımı düzenleyen bu uyumsuzluğu doğru sayarsam, dünyanın görünümleri önünde beni saran bu duyguyla bilimsel araştırmaların zorunlu kıldığı bu açık görüşlülüğü benliğime sindirirsem, bu kesinlikler uğruna her şeyden el çekmeli, sürdürebilmeleri için onlara gözümü kırpmadan bakmalıyım. Her şeyden önce, davranışımı onlara göre ayarlamalı, onları bütün sonuçlarında izlemeliyim. Burada dürüstlükten söz ediyorum. Ama düşünce bu çöllerde yaşayabilir mi, ilkin bunu bilmek istiyorum.

Şimdiden biliyorum ki düşünce hiç değilse girdi bu çöllere. Ekmeğini buldu orada. O zamana kadar boş görüntülerle beslendiğini orada anladı. İnsan düşüncesinin en zorlayıcı yönelişlerinden birkaçının ortaya çıkmasına yol açtı.

Uyumsuzluk, onaylandığı andan sonra bir tutkudur, tutkuların en can alıcısıdır. Ama tutkularımızla yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız, yüreğimizi bir yandan coştururken, bir yandan da yakacak olan derin yasalarını benimseyecek miyiz, benimsemeyecek miyiz, işte bütün sorun bu. Bununla birlikte, bizim ortaya atacağımız sorun bu değil şimdilik. Bu deneyin odağında o. Sırası gelince ona da döneceğiz. Çölden doğan bu atılımları ve bu izlekleri tanıyalım daha çok. Bunları bir bir saymak yetecektir. Bunları da herkes biliyor bugün. Usa-aykırının haklarını savunacak insanlar her zaman çıkmıştır. Alçalmış düşünce diyebileceğimiz şeyin geleneği hiçbir zaman canlılığını yitirmedi. Usçu-

luğun eleştirisi o kadar çok yapıldı ki bir daha yapılması gereksizmiş gibi görünüyor. Bununla birlikte, çağımızda, sanki şimdiye kadar hep önden yürümüş gibi usu sendeletmek için türlü yollara başvuran aykırı öğretilerin yeniden doğduklarını görüyoruz. Ama bu usun, umutlarının canlılığını kanıtlar belki, etkenliğini kanıtlamaz. Tarih düzleminde, bu iki tutumun sürekliliği, bütünlük özlemiyle kendisini sımsıkı kuşatan duvarlar konusunda edinebileceği açık görüntü arasında parçalanan insanın temel tutkusunu açıklıyor.

Ama usa yöneltilen bu saldırılar hiçbir zaman bizim çağımızdaki kadar canlı olmadı belki de. Zarathoustra'nın zorlu haykırışından, 'Rastlantıyla, işte dünyanın eski soyluluğu. Üzerlerinde hiçbir ölümsüz istemin isteği bulunmadığını söylediğim zaman, onu bütün nesnelere geri verdim!' deyişinden beri, Kierkegaard'ın ölümcül hastalığından, 'ardından hiçbir şey bırakmadan ölümde sona eren bu dertten' beri, uyumsuz düşüncenin anlam yüklü, azap verici izlekleri birbirini kovaladı. Hiç değilse, –bu ayrım çok önemli– usa aykırı ve dinsel düşüncenin izlekleri. Jaspers'den Heidegger'e, Kierkegaard'dan Chestov'a, gönüngücülerden Scheler'a kadar, mantık düzlemiyle ahlak düzlemi üzerinde, özlemleriyle akraba, yöntemleri ya da amaçlarıyla birbirlerinin karşıtı olan bütün bu düşünceler ailesi, usun geniş yolunu kapatmaya, gerçeğin doğru yollarını bulmaya çabaladılar. Şu bilinen ve yaşanmış düşünceleri söylemek istiyorum burada. Göz diktikleri şey ne olursa ya da ne olmuş olursa olsun, hepsi de çelişkinin, uymazlığın, bunaltının ya da güçsüzlüğün egemen olduğu bu anlatılmaz evrenden yola çıktı. Ortak yanları da buraya kadar ortaya çıkarılmış olan izleklerdir. Onlar için de en önemli şeyin, bu buluşlardan çıkarabildikleri sonuçlar olduğunu söylemek gerekir. Bu o kadar önemli ki bunların ayrı ayrı incelenmeleri gerekecek. Ama şimdilik

yalnız buluşları ve ilk deneyleri söz konusu. Yalnız uyarlıklarını görmek söz konusu. Felsefelerini ele almak kendini beğenmişlik olur belki, ama ortak iklimlerini duyurmak ne de olsa hem olanaksız değil, hem yeterli.

Heidegger, insan koşulunu soğukça ele alır, sonra da bu yaşamın alçaltılmış olduğunu bildirir. Tek gerçek, bütün varlıklar katındaki kaygıdır. Dünyada ve oyalanmaları arasında kendini yitirmiş insan için, bu kaygı çabucak geçip giden, kısacık bir korkudur. Ama bu korku kendi bilincine varmayagörsün, bunalım olur, uyanık insanın sürekli iklimi olur, 'varoluş kendini yeniden bulur' bu iklimde. Bu felsefe öğretmeni, titremeden, hem de dünyanın en soyut diliyle, 'insan yaşamının kısa ve sınılı niteliğinin insanın kendisinden daha temelli olduğunu' yazar. Kant'la ilgilenir, ama 'Saltık Us'un sınırlı niteliğini tanımak için ilgilenir. Bu kaygı ona gerçekte uslamlama ulamlarıyla karşılaştırıhnca o kadar yüksek görünür ki yalnız onu düşünür, yalnız ondan söz eder. Yüzlerini sayar onun; sıradan insan onu benliğinde düzlemeye, zayıflatmaya çalıştığı zaman sıkıntıdır bu yüz, düşünce ölümü incelediği zaman da ürperti. O da bilinci uyumsuzdan ayırmaz. Ölüm bilinci, kaygının çağrısıdır ve 'o zaman yaşam bilinç aracılığıyla kendi kendine sorar soruyu'. Bunalımın ta kendisinin sesidir, adsız bir kişi olarak yitmişliğinden çıkıp geri dönmesini ister. Ona göre de uyumamalı, tükenişe kadar uyanık durmalıdır. Bu uyumsuz dünyada durur, onun geçici niteliğini gösterir. Yıkıntılar ortasında yolunu arar.

Jaspers, her türlü varlıkbilimden umudunu keser, çünkü her türlü 'saflığı' yitirmiş olmamızı ister. Görünüşlerin ölümcül oyununu aşkınlaştıracak hiçbir şeye varamayacağımızı bilir. Düşüncenin sonunun başarısızlık olduğunu bilir. Bize tarihin sunduğu tinsel serüvenler üzerinde durur, her öğretinin çatlak yanını, her şeyi

kurtarmış olan yanılsamayı, hiçbir şeyi saklamamış öğütlemeyi amansızca gözler önüne serer. Bilme olanaksızlığının kesinlik kazandığı, hiçliğin tek gerçek, çaresiz umutsuzluğun biricik tutum olarak göründüğü bu alt üst olmuş dünyada, Ariane'nin Tanrısal gizlere götüren ipini bulmaya çalışır.

Chestov da tekdüzeliği hayranlık veren koca bir yapıt boyunca, durmamacasına aynı gerçeklere doğru uzanarak, en sıkı öğretinin, en evrensel usçuluğun da sonunda hep insan düşüncesinin usa aykırılığına takıldığını kanıtlar durur. Alaylı kesinliklerin, usu değerden düşüren gülünç çelişkilerin hiçbiri gözünden kaçmaz. Onu bir tek şey ilgilendirir, bu da kural-dışıdır, ister yürek, ister kafa tarihine bağlansın. Dostoyevski'nin ölüm mahkûmu deneyimleri, Nietzsche düşüncesinin kızgın serüvenleri, Hamlet'in ilençleri ya da Ibsen'in acı aristokrasisi içinde, çaresizin karşısında insan ayaklanışının izini bulur, onu aydınlatır, ona bütün büyüklüğünü verir. Usun dayanaklarını yadsır, yalnız bütün kesinliklerin taş olduğu bu renksiz çöl ortasında adımlarını biraz olsun daha kararlı atmaya başlar.

Belki de hepsinin en çekicisi olan Kierkegaard, hiç değilse yaşamının bir bölümünde, anlamsızı bulmaktan da iyisini yapar. 'Sessizliklerin en kesini susmak değil, konuşmaktır,' diye yazan adam, ilkin hiçbir gerçeğin saltık olmadığına, özünde olanaksız bir yaşamı doyurucu kılamayacağına kesinlikle inanır. Bilginin Don Juan'ıdır, takma adları, çelişkileri çoğaltır, şu alaycı tinselcilik kitabı olan '*Baştançıkarıcının Günlüğü*'yle birlikte '*Erdem Konuşmaları*'nı yazar. Avuntuları, ahlakı, her türlü rahatlık ilkesini yadsır. Yüreğinde duyduğu bu dikenin acısını uyuşturmayı usundan bile geçirmez. Tam tersine, uyandırır onu, çarmıha gerilmekten hoşnut bir çarmıha gerilmişin umutsuz sevinci içinde, parçası parçasına bir şeytan ulamı kurar, açık görüşlülük, yadsıma,

güldürü. Aynı zamanda hem içli, hem alaycı olan bu yüz, arkalarından ruhun derinliğinden kopmuş bir çığlık gelen bu görüş değiştirmeler, kendini aşan bir gerçekle saç saça, baş başa gelmiş uyumsuz düşüncenin ta kendisidir. Kierkegaard'ı sevgili yoldan çıkışlarına götüren tinsel serüven de dekorlarından yoksun kalmış, ilk tutarsızlığına dönmüş bir deneyin kargaşasında başlar.

Bambaşka bir düzlem, yöntem düzlemi üzerinde, Husserl ile görüngücüler de dünyayı çeşitliliği içinde yeniden kurar, usun yükseltici gücünü yadsırlar. Tinsel evren alabildiğine zenginleşir onlarla. Bir gül yaprağı, bir kilometre taşı ya da bir insan eli, aşk, istek ya da çekim yasaları kadar önemlidir. Düşünmek, birleştirmek değildir artık, görünüşü büyük bir ilkenin yüzü altında dost kılmak değildir. Düşünmek, görmeyi, dikkatli olmayı yeniden öğrenmektir, bilinci yönetmektir, her düşünceyi, her imgeyi, Proust'un yaptığı gibi bir ayrıcalıklı nokta durumuna getirmektir. Aykırı bir biçimde, her şey ayrıcalıklıdır. Düşünceyi doğrulayan şey, son sınırına ulaşmış bilinçliliğidir. Gene de Husserl'in davranışı, Kierkegaard ya da Chestov'un davranışından daha olumlu olmak için, başlangıçta, usun alışılmış yöntemini yadsır, umudun umudunu kırar, sezgimizin ve gönlümüzün önüne zenginliğinde insandışı birşeyler bulunan, uçsuz, bucaksız bir olaylar çoğalımı serer. Bu yollar ya bütün bilimlere götürür, ya hiçbirine. Bu da burada, araç amaçtan daha önemlidir demeye gelir. 'Bilme yolunda bir tutum' söz konusudur yalnız, bir avuntu değil. Bir kez daha, hiç değilse başlangıçta.

Bu düşüncelerin derin akrabalıklarını sezmemek elde mi? Umudu dışarıda bırakan, ayrıcalıklı bir nokta çevresinde toplandıklarını görmemek elde mi? Ya her şey bana açıklansın istiyorum ya da hiç. Ama yüreğin bu çığlığı karşısında us güçsüzdür. Ruh bu gereksinimle arıyor, çelişkilerden, saçmalamalardan başka bir şey bu-

lamıyor. Anlamadığımın dayandığı bir şey yok. Dünya bu usa-aykırılarla dolu. Anlamını kavrayamadığım bu dünya, gerçekte uçsuz bucaksız bir usa-aykırılıktan başka bir şey değil. Bir kez olsun, 'işte bu açık' diyebilsek, her şey kurtulmuş olur. Ama bu insanlar birbirleriyle yarışırcasına hiçbir şeyin açık olmadığını, her şeyin kaos olduğunu, insanın ancak kendisini çevreleyen duvarlar konusunda açık görüşlülüğü ve kesin bilgisi bulunduğunu söylüyorlar.

Tüm bu deneyimler birbirine uyuyor, bir noktada kesişiyor. En son sınırlarına ulaşmış düşünce bir yargı vermeli, sonuçlarını seçmelidir. İntihar ve yanıt burada yer alır. Ama ben araştırma sırasını tersine çevirmek ve günlük edimlere gelmek üzere bilgi serüveninden yola çıkmak istiyorum. Burada anılan deneyimler, hiç bırakılmaması gereken çölde doğmuşlardır. Hiç değilse nereye kadar vardıklarını bilmek gerekir. Çabasının bu noktasında, kendini usdışının karşısında bulur insan. Mutluluk ve us isteğini duyar içinde. Uyumsuz, insanın çağrısıyla dünyanın usa uymaz susuşu arasındaki bu karşılaştırmadan doğar. İşte bunu unutmamalı. İşte buna dört elle sarılmalı, çünkü bir aşamın bütün sonucu bundan doğabilir. Usdışı, insanın özlemi ve bunların baş başa verişinden doğan uyumsuz, işte zorunlu olarak bir yaşamın erişebileceği tüm mantıkla sonuçlanması gereken dramın üç kahramanı.

FELSEFECİ İNTİHAR

Uyumsuz duygusu bu kadarcıkla, uyumsuz kavramı olmaz. Onun temelini atar, o kadar. Evren konusunda bir yargıya vardığı kısacık an bir yana, onda özetlenmez. Sonra daha ileriye gitmek kalır ona. Canlıdır, yani ya ölmesi ya daha ilerilere doğru yankılanması gerekir. Bir araya getirdiğimiz izlekler için de böyle. Ama burada da beni ilgilendiren şey, eleştirisi başka bir biçim, başka bir yer isteyecek yapıtlar ya da düşünürler değil, sonuçlarında ortak olan şeyin bulunması. Düşünürler belki de hiçbir zaman bu denli farklı olmamıştır. Gene de yola çıktıkları tinsel görünümlerin aynı olduğunu görüyoruz. Gene böylece, hiç benzeşmeyen bilimler içinde, yollarının sonundaki haykırış da aynı biçimde çınlar. Sözü geçen düşünürlerin ortak bir iklimi bulunduğu iyice seziliyor. Bu iklimin öldürücü olduğunu söylemek; pek o kadar da sözcükler üzerinde oynamak sayılmaz. Bu boğucu gök altında yaşamak, bu iklimden çıkmamızı ya da kalmamızı buyurur. Birinci durumda oradan nasıl çıkıldığını, ikinci durumda ise neden kalındığını bilmek söz konusu. Böylece intihar sorununu ve varoluşçu felsefenin sonuçlarına gösterilebilecek ilgiyi tanımlamış oluyorum.

Daha önce düz yoldan bir an ayrılmak istiyorum. Buraya kadar, uyumsuzu dışarıdan sınırlayabildik. Bununla birlikte, bu kavramın ne ölçüde aydınlık olduğunu sorabilir, dolaysız çözüm yoluyla da bir yandan an-

lamını, öte yandan getirdiği sonuçları bulmaya çalışabiliriz.

Bir suçsuzu canavarca bir cinayetle suçlanırsam, erdemli bir adama öz kız kardeşine göz diktiğini söylersem, bana bunun saçma olduğunu söyleyecektir. Bu kızmanın gülünç bir yanı var. Ama derin nedeni de var. Erdemli insan bu yanıtla, kendisine yüklediğim eylemle bütün yaşamının ilkeleri arasındaki kesin karşıtlığı açıklar. 'Bu uyumsuzdur' demek, 'Bu olanaksızdır' demektir, aynı zamanda 'Bu çelişkilidir' demektir de. Bir adamın silahsız olarak bir mitralyözlüler topluluğuna saldırdığını görürsem, eyleminin uyumsuz olduğu yargısına varırım. Ama ancak onun niyetiyle kendisini bekleyen gerçek arasında bulunan oransızlık, onun gerçek güçleriyle güttüğü amaç arasında kavrayabildiğim çelişki dolayısıyla böyledir bu. Bir kararın uyumsuz olduğu kanısına da bu kararı olayların buyurduğu bir kararla karşılaştırarak varırız. Gene aynı biçimde, uyumsuz yoluyla kanıtlamayı da bu uslamlamanın sonuçlarını kurmak istediğimiz mantıksal gerçekle karşılaştırarak yaparız. En basitinden en karışığına kadar, tüm bu durumlarda uyumsuzluk karşılaştırmanın terimleri arasındaki uzaklık büyüdüğü ölçüde büyük olacaktır. Uyumsuz evlenmeler vardır; uyumsuz meydan okumalar, kinler, susuşlar, savaşlar, hatta barışlar vardır. Bunların hepsinde de uyumsuzluk bir karşılaştırmadan doğar. Öyleyse, uyumsuzluk duygusunun bir olay ya da bir izlenimin basit incelemesinden doğmadığını, bir durumla belirli bir gerçek arasındaki, bir eylemle onu aşan dünya arasındaki karşılaştırmadan fışkırdığını söyleyebilirim. Uyumsuz her şeyden önce bir kopuştur. Karşılaştırılan öğelerin ne birinde, ne de öbüründedir. Karşılaştırılmalarından doğar.

Öyleyse, us düzleminde, uyumsuzun insanda da (böyle bir eğretilemenin bir anlamı varsa) dünyada da

olmadığını, ortak varlıklarında bulunduğunu söyleyebilirim. Uyumsuz şimdilik onları birleştiren tek bağ. Bu kesinliklerle yetinirsem, insanın ne istediğini biliyorum, dünyanın ona ne sunduğunu biliyorum demektir, şimdi onları birleştiren şeyi de bildiğimi söyleyebilirim. Daha ötesini derinleştirmek gereksinimini duymuyorum. Arayana tek bir kesinlik yeter. İş bundan tüm sonuçları çıkarmakta.

Dolaysız sonuç aynı zamanda bir yöntem kuralıdır da. Böylece ortaya konulan benzersiz üçlemenin hiç de olağanüstü bir yanı yok. Ama deneyimin verileriyle bir ortak yanı varsa, o da aynı zamanda hem son derece basit, hem de son derece karışık olması. Bu bakımdan niteliklerinin ilki bölünmezliğidir. Terimlerinden birini yıkmak, onu bütünüyle yıkmak demektir. Insanı kafasının dışında uyumsuz olamaz. Uyumsuz da her şey gibi ölümle biter böylece. Ama bu dünyanın dışında da uyumsuz olamaz. İşte bu ilkel ölçüye göre, uyumsuz kavramının temel olduğuna ve gerçeklerimin birincisi olarak belirlenebileceği yargısına varıyorum. Yukarıda anılan yöntem kuralı burada beliriyor. Bir şeyin gerçek olduğu yargısına varmışsam, onu korumam gerekir. Bir soruna çözüm bulmak istiyorsam, hiç değilse bu çözüm aracılığıyla sorunun terimlerinden birini atmamam gerekir. Benim için tek veri uyumsuz. İş buradan nasıl çıkılacağını, bir de intiharın bu uyumsuzdan çıkarılması gereken bir sonuç olup olmadığını bilmek. Araştırmalarımın birinci ve gerçekte tek koşulu, beni ezen şeyi korumak, sonuç olarak onda temel saydığım şeye saygı göstermek. Şimdi onu bir karşılaştırma ve bitmek bilmez bir çarpışma olarak Tanımlamış bulunuyorum.

Bu uyumsuz mantığı sonuna kadar götürerek, bu çarpışmanın tam bir umut yokluğunu (bunun umutsuzlukla hiçbir ilgisi yok), sürekli yadsımayı (bunu vazgeçişle karıştırmamalı) ve bilinçli yetinmezliği (gençlik

kaygısına benzetilemez bu) gerektirdiğini onaylamak zorundayım. Bu gereklilikleri yıkan, ortadan kaldıran ya da yücelten her şey (hepsinden önce de kopmayı yıkan boyun eğiş) uyumsuzu yıkar, o zaman öne sürebilecek tutumu değerden düşürür. Uyumsuz ancak kendisine boyun eğilmediği ölçüde bir anlam taşır.

Tümüyle tinsel görünen, açık bir olgu vardır: İnsanın her zaman kendi gerçeklerinin pençesinde olduğu. Kimi gerçekleri benimsedikten sonra, onlardan bir daha kopamaz insan. Ödemek de gerekir biraz. Uyumsuzun bilincine varmış kişi, ayrılmamasıya bağlanmıştır ona. Umutsuz ve umutsuzluğunun bilincine varmış kişi geleceğin değildir artık. Kuraldandır bu. Ama yaratıcısı olduğu evrende sıyrılmak için çaba göstermesi de kuraldandır. Yukarıda söylenenlerin hepsi, bu aykırılık göz önüne alındığı zaman bir anlam taşır ancak. Bu bakımdan, şimdi insanların usçuluğun bir eleştirisinden başlayarak uyumsuz iklimi tanıma ve bundan sonuç çıkarma biçimlerini incelemekten daha aydınlatıcı bir şey olamaz.

Varlık felsefeleriyle yetinmek gerekirse, ayrıksız olarak hepsinin bana kaçışı salık verdiklerini görüyorum. Tuhaf bir uslamlamayla, insansalla sınırlı, kapalı bir evrende, usun yıkıntıları üzerinde uyumsuzdan yola çıktıktan sonra kendilerini ezeni tanrılaştırıyor, ellerini boş bırakan şeyde bir umut nedeni buluyorlar. Bu zorlama umudun özü hepsinde de dinsel. Üzerinde durulmaya değer.

Burada, örnek vermek amacıyla, Chestov'a ve Kierkegaard'a özgü birkaç izleği çözümleyeceğim yalnız. Ama Jaspers, karikatüre kadar götürülünce, bize bu tutumun bir ana örneğini sağlayacaktır. Gerisi daha açık olacaktır onun yardımıyla. Aşkınlığı gerçekleştirmekte

güçsüz, deneyimin derinliklerine inmekte yetersiz, başarısızlıkla altüst olmuş bir evrenin bilincine varmış bir durumdadır. İlerleyecek ya da hiç değilse bu başarısızlıktan sonuçlar çıkaracak mıdır? Hiçbir yenilik getirmez. Deneyiminde güçsüzlüğün kanıtından başka bir şey bulamamıştır, doyurucu bir ilkeye varmak için de hiçbir dayanağı yoktur. Bununla birlikte, kendisinin de söylediği gibi, doğrulamasız olarak, hem 'aşkın'ı, hem deneysel varlığı, hem de yaşamın insanüstü anlamını bir çırpıda kesinleyiverir: 'Başarısızlık, her türlü açıklamanın ve olanak alanına girebilecek her türlü yorumlamanın ötesinde, hiçliği değil, aşkın varlığını göstermiyor mu?' İnsan güveninin kör bir edimiyle birdenbire her şeyi açıklayıveren bu varlığı, 'genelin ve özelin anlaşılmaz birimi' diye tanımlar. Uyumsuz (sözcüğün en geniş anlamında) Tanrı olur böylece, bu anlama güçsüzlüğü de her şeyi aydınlatan varlık. Mantık açısından, böyle bir uslamlamayı getiren hiçbir şey yoktur. Buna bir sıçrama diyebilirim. Aykırı biçimde, Jaspers'in aşkınlık deneyimini gerçekleştirilmez kılmak konusunda dayatması, bu konuda gösterdiği sonsuz sabrı anlaşılıyor. Öyle ya, bu oranlama ne kadar ele gelmez bir şeyse, bu tanım o derece boş, bu alışkanlık da onun için o derece gerçek oluyor, çünkü bunu kesinlemekte gösterdiği tutku, açıklama gücüyle dünya ve deneyimim ustadışılığı arasındaki uzaklıkla orantılı. Anlaşılıyor ki Jaspers dünyayı ne kadar köktenci bir biçimde açıklamak istiyorsa, usun önyargılarını yıkmakta o kadar büyük çaba gösteriyor. Alçalmış düşüncenin bu 'havarisi' varlığı bütün derinliğinde yeniden canlandıracak şeyi bu alçalışının son noktasında bulur.

Gizemci düşünce bizi bu yollara alıştırdı. Bunlar da herhangi bir düşünce tutumu kadar geçerli. Ama ben şimdilik belirli bir sorunu ciddiye alır gibi davranıyorum. Bu tutumun genel değeri üzerinde, aydınlatma gü-

cü üzerinde önyargıda bulunmadan, kendi benimsediğini koşullara uyup uymadığını, beni ilgilendiren çatışmaya uygun düşüp düşmediğini incelemek istiyorum yalnız. Böylece Chestov'a dönüyorum. Bir yorumcu onun ilgiye değer bir sözünü anlatır: 'Tek çıkar yol, insan yargısı için bir çıkış yolu bulunmayan yerdedir,' diyor. Böyle olmasa Tanrıyı ne yapacaktık? Kişi ancak olanaksızı elde etmek için Tanrıya yönelir. Olabilene gelince, insanlar yeter onu bulmaya.' Bir Chestov felsefesi varsa, bu felsefenin tümüyle burada özetlendiğini söyleyebilirim. Çünkü Chestov, tutkulu çözümlerinin sonunda, her türlü yaşamın temel uyumsuzluğunu bulduğu zaman, 'işte uyumsuz' demez hiç. 'İşte Tanrı: Ona bağlanmak gerekir, bizim ussal ulamlarımızın hiçbirine uyımasa bile,' der. Rus filozofu, karışıklığa yer bırakmamak için, bu Tanrının belki kindar ve nefret verici, anlaşılmaz ve çelişkili olduğunu bile çıtlatır, ama Tanrının yüzü ne ölçüde çirkinse, Chestov o ölçüde kesinler onun gücünü. Büyüklüğü tutarsızlığıdır. Kanıtı da insansal olmaması. Ona sıçramak ve bu sıçramayla ussal aldanmalardan kurtulmak gerekir. Böylece Chestov için uyumsuzun benimsenmesi, uyumsuzun kendisiyle zamandaştır. Onu görüp tanımak, onu benimsemektir, düşüncesinin tüm mantıksal çabası da uyumsuzu günışığına çıkarmak, böylece onun getirdiği uçsuz bucaksız umudu aynı anda fışkırtı vermektir. Bir kez daha söylüyorum, geçersiz değil bu tutum. Ama ben burada bir tek sorun ve onun bütün sonuçları üzerinde durmakta direniyorum. Bir düşüncenin ya da bir inanç ediminin dokunaklığını inceleyerek değilim. Bunu yapmak için tüm bir yaşam var önümde. Biliyorum ki bir usçu, Chestov'un tutumunu sinirlendirici bulur. Ama Chestov'un usçuya karşı haklı olduğunu da seziyorum. Uyumsuzun buyruklarına bağlı kalıyor mu, kalmıyor mu, ben yalnızca bunu bilmek istiyorum.

Uyumsuz, umudun karşıtı olarak benimsenirse, Chestov için, varlıksal düşüncenin uyumsuzu varsaydığı, aına onu yalnız dağıtmak için tanıtladığı görülür. Düşüncenin bu inceliği acıklı bir hokkabaz oyunudur. Öte yandan Chestov, uyumsuzu alışılmış ahlaka ve mantığa karşı çıkardıktan sonra, onu gerçek ve kurtuluş diye adlandırır. Demek ki uyumsuzun temelinde ve bu tanımında, Chestov'un getirdiği bir onama var. Bu kavramın tüm gücünün temel umutlarımızı sarsışında bulunduğu benimsenirse, uyumsuzun varlığını sürdürmek için kendisine hiç boyun eğilmemesini gerektirdiği düşünülürse, hem anlaşılmaz, hem de doyurucu bir ölümsüzlüğe girmek üzere gerçek yüzünü, insansal ve görece niteliğini yitirdiği görülür. Uyumsuz diye bir şey varsa, insanın evreninde vardır. Uyumsuz kavramı ölümsüzlük trampleni biçimine girdikten sonra, uyumsuz insan açık görüşlülüğüne bağlı olmaktan çıkar. Uyumsuz, insanın boyun eğmeden görüp tanıdığı açık gerçek değildir artık. Çarpışma bir yana bırakılmıştır. İnsan uyumsuzla birleşerek bu kaynaşmada onun temel özelliğini, yani karşıtlığı parçalanışı, kopuşu yok eder. Bu atlama bir kaçmadır. Hamlet'in '*The time is out of joint*'[1] sözünü seve seve anan Chestov, bunu Shakespeare'in eğiliminden çok, kendi eğilimini yansıtan bir tür vahşi uınutla yazar. Çünkü Hamlet bunu böyle söylemez ya da Shakespeare böyle yazmaz. Usdışı sarhoşluğuyla esrime iççağrısı açık görüşlü bir kafanın uyumsuza yüz çevirmesine yol açar. Chestov'a göre, us boştur, ama usun ötesinde bir şey vardır. Uyumsuz bir kafa içinse, us boştur, ama usun ötesinde hiçbir şey yoktur.

Hiç değilse, bu atlama bizi uyumsuzun gerçek niteliği üzerinde biraz daha aydınlatabilir. Ancak bir denge içinde geçerli olduğunu, her şeyden önce karşılaştırma-

[1] 'Zaman çığırından çıktı.' (Çev.)

da bulunduğunu ve bu karşılaştırmanın terimlerinde olmadığını biliyoruz. Ama Chestov, tüm ağırlığı terimlerden birine yükleyerek dengeyi yok eder: Anlama isteğimiz, saltık özlemimiz ancak biz birçok şeyleri anlayabildiğimiz, açıklayabildiğimiz ölçüde açıklanabilecek şeyledir. Usu kesin olarak yadsımak boşunadır. Onun da kendi alanı vardır, kendi alanında etkilidir. Bu da tam insan deneyiminin alanıdır. Bunun için her şeyi aydınlığa kavuşturmak isteriz. Bunu yapamazsak, bundan da uyumsuz doğarsa, etkili, ama usçuluğunu her zaman yeniden doğan usdışının karşılaştığı yerde olur bu. Chestov, Hegel'in 'güneş dizgesinin devinimleri, değişmez yasalara uygun olarak gerçekleşir, bu yasalar onun ussal dayanağıdır' türünden bir önermesine sinirlendiği zaman, tüm tutkusuyla Spinoza usçuluğunu yerle bir etmeye çalıştığı zaman usun boşluğu sonucuna varır. Buradan da doğal, ama geçersiz bir dönüşle, usdışının üstünlüğü sonucuna.[1] Ama geçiş apaçık değildir. Çünkü burada sınır kavramıyla düzlem kavramı girebilir araya. Doğanın yasaları belirli bir sınıra kadar doğru olabilir, bu sınırı geçtikten sonra kendi kendilerine bu sınırı geçtikten sonra kendi kendilerine karşı dönerek uyumsuzu doğururlar. Betimleme düzleminde geçerlik de sağlayabilirler, ama bu durum açıklama düzleminde doğru olmalarını gerektirmez. Burada her şey usdışına kurban edilir, aydınlık zorunluluğu yok edildiği için de karşılaştırma terimlerinden biriyle birlikte uyumsuz silinir. Uyumsuz insansa, tam tersine, her şeyi bir düzeye getirmekten uzaktır. Savaşı tanır, usu bütün bütün küçümsemez ve usdışını benimser. Böylece bakışları deneyimin bütün verilerini kapsar, bilmeden önce sıçraınaya da fazla eğilim göstermez. Ama iyi bilir ki bu dikkatli bilinçte artık umuda yer yoktur.

[1] Özellikle kuraldışı konusunda ve Aristoteles'e karşı.

Léon Chestov'da sezilen Kierkegaard'da daha da iyi sezilecektir belki. Böylesine güç kavranılır bir yazarda açık önermeler yakalamak güçtür kuşkusuz. Ama görünüşte birbirini tutmayan yazılara karşın, takma adlar, oyunlar, gülümsemeler ötesinde, bütün bu yapıt boyunca, en sonunda son kitaplarda parlayıveren bir gerçeğin önsezisine (aynı zamanda da kuşkusuna) benzer bir şeyin belirişi sezilir: Kierkegaard da sıçrar. Çocukluğunda o kadar ürktüğü Hıristiyanlığın en sert yüzüne yönelir sonunda. Karşıtlık ile çelişki onun için de dinselin ölçütleri olur. Böylece, bir zamanlar bu yaşamın anlamından ve derinliğinden umudu kestiren şey, ona gerçeğini ve aydınlığını verir. Hıristiyanlık 'skandal'dır, Kierkegaard'ın açık açık istediği de Ignace de Loyola'nın istediği üçüncü özveridir: 'Kavrayış gücünden el çekilmesi[1]'. 'Sıçramanın' bu etkisi gariptir, ama bizi şaşırtmamalı artık. Bu dünyanın deneyiminden bir izken öbür dünyanın ölçütü yapar uyumsuzu. 'İnanmış kişi' başarısızlığında yengiyi bulur.

Bu tutum hangi içli dinsel söylevine bağlanıyor, orasını araştıracak değilim. Yalnız uyumsuzun görünümünün ve öz niteliğinin bunu haklı kılıp kılmadığını soracağım kendi kendime. Bu noktada, bunun böyle olmadığını biliyorum. Uyumsuzun içeriği yeniden ele alınınca, Kierkegaard'ı esinleyen yöntem daha iyi anlaşılır. Dünyanın usdışılığı ve başkaldırmış uyumsuz özlemi arasında dengeyi sürdürmüyor. Gerçek uyumsuzluk duygusunu oluşturan ilişkiye saygı göstermiyor. Usdışından kurtulamayacağını kesin olarak bildiği için, hiç değilse kendisine kısır ve erimsiz görünen bu umutsuz özlemden kurtulmak istiyor. Ama bu noktada yargısın-

[1] *Burada temel sorunu, yani inanç sorununu atladığım düşünülebilir. Ama ben Kierkegaard'ın ya da Chestov'un ya da daha ileride Husserl'in felsefesini incelemiyorum (bunun için başka bir yer, başka bir düşünce tutumu gerekir), onlardan bir konuyu alıyor, sonuçlarının önceden belirlenmiş kurallara uyup uyamayacaklarını inceliyorum. Yalnızca dayanına söz konusu.*

da haklı olsa bile, yadsımasında olamaz. Başkaldırı çığlığının yerini kendinden geçmiş bir katılmaya, bağlanmaya vermişse, şimdiye kadar kendisini aydınlatan uyumsuzu bilmemeye, bundan böyle elinde bulunan tek kesinliği, usdışını tanrılaştırmaya yönelmiş demektir. Rahip Galiani, Mme d'Epinay'e, 'önemli olan iyileşmek değil, dertleriyle yaşamak,' dermiş. Kierkegaard iyileşmek ister. Iyileşmek büyük dileğidir, günlüğünün her yanında rastlanır buna. Usunun tüm çabası, insan koşulunun çatışkısından sıyrılmaktır. İkide bir boşluğunu gördüğü için daha da umutsuzdur bu çaba. Örneğin kendini Tanrı korkusunun da dindarlığın da esenliğe kavuşturamayacağı bir insan olarak anlattığı zaman. İşte böylece, acılı bir kaçamakla, usdışına uyumsuzun yüzünü, Tanrıya da uyumsuzun niteliklerini verir: adaletsiz, tutarsız, anlaşılmaz. Onda us insan yüreğinin derin hak isteğini tek başına susturmaya çalışır. Hiçbir şey tanıtlanmamış olduğuna göre, her şey tanıtlanabilir.

Kierkegaard bize kendisi belirtir izlenen yolu. Burada hiçbir şey esinlemek istemiyorum, ama uyumsuzun onanmış budanışı karşısında ruhun neredeyse gönüllü olarak benimsenmiş budanışının belirtilerini yapıtlarından okumamak elde mi? *Günlük*'te en sık yinelenen izlek budur.'Bende eksik kalmış olan hayvandır, bu da insan yazgısının bir parçası... Bir beden verin bana.' Sonra daha ileride: 'Ah! Hele ilk gençliğimde, adam olmak için neler vermezdim, altı ay için de olsa... bende eksik olan bir beden ve yaşamın fizik koşulları.' Başka yerde, yine aynı adam, birçok yüzyıl içinden geçip gelmiş, uyumsuz insanın yüreğinden başka birçok yürekleri canlandırmış büyük umut çığlığını kendi çığlığı yapar: 'Ama Hıristiyan için ölüm hiç de her şeyin sonu değildir, bizim için yaşamda, hatta sağlıkla, güçle dolup taşan yaşamda bulunan umuttan çok daha fazlası var onda.' Yanılgı yoluyla yapılan uzlaşma da gene uzlaş-

madır. Belki de görüldüğü gibi, ölüm denen karşıtından umut çıkarmayı sağlar. Ama sevecenlik duygusu insanı böyle bir tutuma yöneltse bile, ölçüsüzlüğün hiçbir şeyi doğrulamadığını söylemek gerekir. İnsan ölçüsünü aşıyor bu, öyleyse insanüstü olması gerek, derler. Ama bu 'öyleyse' fazla. Burada mantıksal kesinlik diye bir şey yok. Deneysel olabilirlik diye bir şey de yok. Bütün söyleyebileceğim, gerçekten de bunun benim ölçümü aştığıdır. Bundan bir yadsıma çıkarmıyorum, ama hiç değilse anlaşılmazın üzerine bir şey kurmak da istemiyorum. Bildiğimle ve yalnız bununla yaşayıp yaşayamayacağımı bilmek istiyorum. Bana bir de anlayışın gururu bir yana bırakması, usun boyun eğmesi gerektiğini söylüyorlar. Ama usun sınırlarını kabul ediyorsam da görece yeteneklerini bildiğimden, bu kadarı onu yadsımama yetmiyor. Ben yalnızca anlayışın aydınlık kalabildiği bu orta yolda durmak istiyorum. Gururu buysa, ondan vazgeçmek için yeterli bir neden görmüyorum. Örneğin, Kierkegaard'ın umutsuzluğu bir olgu değil de bir durum, günahın durumu olarak belirleyen görüşünden daha derin bir şey olamaz. Çünkü günah Tanrıdan uzaklaştıran şeydir. Bilinçli insanın metafizik durumu olan uyumsuz, Tanrıya götürmez.[1] Belki şöyle ölçüsüz bir sözle aydınlatabilirim bu kavramı: Uyumsuz, Tanrısız günahtır.

Uyumsuzun durumu, işte bu durum içinde yaşamak söz konusu. Birbirlerine dayanıp da bir türlü kucaklaşamayan bu benlik ile bu dünyanın ne üzerine kurulmuş olduğunu biliyorum. Bu durumun yaşama kuralını soruyorum, önüme sürülen kural, yaşamın temelini önemsemiyor, acılı karşıtlığın terimlerinden birini yadsıyor, el çekmemi buyuruyor. Kendi durumum olarak tanıdığım durumun ne getirdiğini soruyorum, onun ka-

[1] 'Tanrıya yer vermez' demiyorum, bu da onun varlığını doğrulamak olurdu.

ranlıkla, bilgisizlikle yüklü olduğunu biliyorum, ama bana bu bilgisizliğin her şeyi açıkladığını, bu karanlığın da benim ışığım olduğunu söylüyorlar. Ne var ki burada benim isteğime yanıt verilmiyor, bu coşturucu içlilik de çelişkiyi gizleyemiyor benden. Öyleyse başka yana dönmek gerek. Kierkegaard bağırabilir, 'İnsanın ölümsüz bilinci olmasaydı, her şeyin temelinde, karanlık tutkuların girdabında büyüklü küçüklü, gerekli gereksiz her şeyi oluşturan, kaynayıp dalgalanan vahşi bir güçten başka bir şey bulunmasaydı, nesnelerin altında hiçbir şeyin dolduramayacağı dinsiz bir boşluk saklı olsaydı, yaşam umutsuzluk olmazdı da ne olurdu?' diyebilir. Uyumsuz insanı durduracak bir şey yok bu haykırışta. Doğru olanı aramak, isteneni aramak değildir. O bunaltılı 'Yaşam ne olurdu?' sorusundan kurtulmak için, eşek gibi düşsel güllerle beslenmek gerekse, uyumsuz düşünce yalana boyun eğmektense, Kierkegaard'ın yanıtını göz kırpmadan benimsemeyi yeğ görür: 'Umutsuzluk'. Ne olursa olsun, kararlı bir benlik bu duruma her zaman ayak uydurabilecektir.

Burada varlıkçı tutumu, felsefel intihar diye adlandırmak istiyorum. Ama bu bir yargı içermiyor. Bir düşüncenin kendi kendini yadsımasını ve yadsımasına yol açan şeyde kendi kendini aşmaya yönelişini belirtmek için elverişli bir yol bu. Varlıkçılara bakılırsa, yadsıma Tanrılarıdır. Bu Tanrı da ancak insan usunun yadsınmasıyla ayakta kalır.[1] Ama intiharlar gibi, Tanrılar da insandan insana değişir. Birçok sıçrama biçimleri vardır, önemli olan sıçramaktır. Bu kurtarıcı yadsımalar, daha üzerinden atlanmamış engeli yadsıyan bu çelişkiler, us

[1] *Bir kez daha belirtelim; burada tartışma konusu yapılan Tanrının doğrulanması değil, sonunda onu getiren mantıktır.*

düzeyinden olduğu kadar dinsel bir esinden de doğabilirler (çelişkidir bu uslamlamanın varmak istediği). Hep ölümsüze göz dikerler, yalnız burada yaparlar sıçramayı.

Bir kez daha söyleyelim, bu denemede izlenen uslamlama, bilgili yüzyılımızda en yaygın olan tinsel tutumu: Her şeyin akla dayandığı ilkesiyle temellenen, dünyanın bir açıklamasını vermek amacını güden tutumu, tümüyle bir yana bırakıyor. Açık olması gerektiği beninsendikten sonra, açık bir görüntüsünü vermek doğal bir şey. Hatta yerinde bir iş, ama burada sürdürdüğümüz uslamlamayla ilgisi yok. Öyle ya, bu uslamlamanın amacı, dünyanın anlamsızlığı felsefesinden yola çıkıp da sonunda ona bir anlam ve bir derinlik bulan düşüncenin tutumunu aydınlatmak. Bu tutumların en dokunaklısı dinsel özdendir; usdışını işlemesiyle ünlüdür. Ama en çelişkin ve en anlamlı olanı, başlangıçta yönetici ilkesi bulunmayan bir şey diye tasarladığı bir dünyaya bilgiççe ussal dayanaklar veren tutumdur. Ne olursa olsun, özlem anlayışının bu yeni kazancı konusunda bir fikir verilmeden bizi ilgilendiren sonuçlara gelinemezdi.

Burada, Husserl ile görüngübilimcilerin bir moda durumuna getirdikleri 'amaçlama' konusunu incelemekle yetineceğim. Şöyle bir dokunmuştum buna. Husserl yöntemi başlangıçta usun anlaşılmış gidişini yadsır. Bir daha söyleyelim söylediğimizi. Düşünmek birleştirmek, görünüşü büyük bir ilke çehresi altında bildik kılmak değildir. Düşünmek, görmeyi yeniden öğrenmektir; bilinci yönetmek, her görüntüyü ayrıcalıklı bir yer durumuna getirmektir. Başka bir deyişle, görüngübilim dünyayı açıklamaya yanaşmaz, yaşanmışın bir betimi olmak ister yalnız. İlk kesinlemesinde, yani gerçek değil, yalnızca gerekler bulunduğu konusunda uyumsuz düşünceyle birleşir. Akşam yelinden omzumun üstündeki şu ele varıncaya kadar, her nesnenin kendi gerçeği var-

dır. Bilinç aydınlatır onu, bunu da gösterdiği dikkatle sağlar. Bilinç, bilgi konusuna biçim vermez, kesinlikle görür yalnız, dikkat eylemidir. Bergson'un bir benzetmesini kullanmak gerekirse, bir resim üzerine dikilen bir projeksiyon aracına benzer. Aradaki ayrım, bir senaryo bulunmaması, art arda gelen, tutarsız bir resimler dizisi olmasıdır. Bu sihirli lamba içinde bütün resimler ayrıcalıklıdır. Bilinç, dikkatinin nesnelerini deneyde askıda bırakır. Gerçekleştirdiği tansıkla her şeyden ayırır onları. Bundan sonra bütün yargıların dışındadırlar. Bilince nitelik veren bu 'amaçlama'dır. Ama sözcük hiçbir amaçlılık düşüncesi taşımaz; 'yön' anlamında alınmıştır; ancak yersel bir değeri vardır.

İlk bakışta, bunda uyumsuz düşünceyle çelişen hiçbir şey yokmuş gibi görünüyor. Açıklamaya yanaşmadığını betinlemekle yetinen düşüncenin görünüşte kalan bu alçakgönüllülüğü, aykırı bir biçimde hem deneyimin derin zenginleşmesine, hem de dağınıklığı içinde dünyanın yeniden doğuşuna yol açan, istenerek uyulan bu sıkı düzen, hep uyumsuz davranışlardır. Hiç değilse ilk bakışta. Çünkü düşünce yöntemleri, başka durumlarda olduğu gibi bu durumda da biri tinbilimsel, öteki metafizik iki ayrı yüze bürünür.[1] Bunun için iki gerçek saklarlar. Amaçlılık izleği gerçeği açıklayacak yerde tüketecek bir tinbilimsel tutumu belirleyeceğini ileri sürdüğüne göre, gerçekten de hiçbir şey onu uyumsuz düşünceden ayırmaz. Aşkınlaştıramayacağı şeyin sayımını yapma amacını güder. Düşüncenin her türlü birlik ilkesi yokluğunda, deneyimin bütün görünüşlerini betimlemekte de sevinç bulabileceğini söyler yalnızca. O zaman bu görünüşlerden her biri için söz konusu olan gerçek; tinbilimsel düzeydedir. Gerçeğin sunabileceği 'ilginçliğe' tanıklık eder yalnız. Uyuklayan bir dünyayı

[1] *En sağlam bilim felsefeleri bile metafizikten vazgeçemez. O kadar ki çağın düşünürlerinin büyük bir bölümünün metafiziği tek bir bilim felsefesini izlemektir.*

uyandırıp düşünce için canlı kılma yollarından biridir bu. Ama bu gerçek kavramı genişletilmek, usa uygun biçimde kurulmak istenirse, böylece her bilgi konusunun 'özü' bulunduğu ileri sürülürse, deneye derinliği geri verilmiş demektir. Uyumsuz bir düşünce için anlaşılmaz bir şey bu. Amaçlamacı tutumda sezilen de alçakgönüllülükten güvene, kesinliğe doğru bu sallanıştır. Görüngü, düşüncenin bu balkıması ise uyumsuz uslamlamayı her şeyden daha iyi açıklayacaktır.

Çünkü Husserl amaçlamanın günışığına çıkardığı 'zaman-dışı özler'den de söz eder, Platon'u dinler gibi olur insan. Her şey bir tek şeyle değil, her şey, her şeyle açıklanır. Ben bir ayrım görmüyorum arada. Hiç kuşkusuz, bilinci her betimleme sonunda 'gerçekleştirdiği' bu düşünlerin ya da bu özlerin kusursuz örnekler olmaları istenmiyor daha. Ama algılamanın her verisinde doğrudan doğruya var oldukları söyleniyor. Her şeyi açıklayan tek bir düşünce yok artık, sonsuz sayıda nesneye anlam veren, sonsuz sayıda öz var. Dünya kımıltısızlaşıyor, ama aydınlanıyor. Platon gerçekçiliği sezgisel oluyor, ama gene de gerçekçilik olarak kalıyor. Kierkegaard, Tanrısına dalıyordu, Parmenides düşünceyi Bir'in içine atıyordu. Ama burada düşünce soyut bir çoktanrıcılığa atılıyor. Dahası var: Göz aldanmaları düşlemeler de bu 'zaman dışı özler'den. Düşüncelerin yeni dünyasında, Kentavros'un ulamı kentlinin daha alçakgönüllü ulamıyla el ele veriyor.

Uyumsuz insan için, dünyanın tüm yüzlerinin ayrıcalıklı olduklarını söyleyen bu tümüyle ruhbilimsel kanıda, bir acılık ve bir gerçeklik vardı. Her şey ayrıcalıklıdır demek, her şey eşdeğerlidir demeye gelir. Ama bu gerçeğin metafizik yüzü onu öyle uzaklara götürür ki, belki de ilkel bir tepkiyle Platon'a daha yakın bulur kendini. Gerçekten de her görüntünün aynı biçimde ayrıcalıklı bir öz gerektirdiği öğretilir ona. 'Hiyerarşi'den

uzak olan bu ülküsel dünyada, ordu yalnız generallerden oluşmuştur. Aşkınlık elenmiştir kuşkusuz. Ama düşüncenin beklenmedik bir dönüşü dünyaya bir tür yarım içkinlik sokar yeniden, evrene derinliğini geri verir.

Yaratıcılarınca daha büyük bir özenle işlenmiş bir konuyu fazlasıyla uzaklara götürmüş olmaktan korkmam gerekir mi? Husserl'in görünüşte aykırı, ama yukarıda söylenenler benimsenince sağlam mantığım sezdiren şu kesinlemelerini yalnızca okumakla yetiniyorum: 'Gerçek olan, saltık biçimde, özünde gerçektir; gerçek birdir, kendisini kavrayan varlıklar, insanlar, devler, melekler ya da tanrılar ne olursa olsunlar, kendi kendinin tıpkısıdır.' Us yengiye eriyor, gümbürdüyor bu sesle, bunu yadsıyamam. Uyumsuz dünyada onun kesinlemesinin ne anlamı olabilir? Bir meleğin ya da bir Tanrının algısının benim için anlamı yok. Tanrısal usun benim usumu onayladığı bu geometrik yer benim için her zaman anlaşılmaz kalacak bir şey. Burada da bir sıçrama buluyorum, bu sıçrama soyut içinde yapılıyor diye unutmamak istediğim şeyin unutuluşu olmaktan geri kalacak değil ya. Husserl daha ileride: 'Çekime bağlı bütün kitleler yok olsaydı, bununla çekim yasası yıkılmış olmayacaktı, yalnızca uygulamasız kalacaktı,' diye haykırdığı zaman, bir avuntu metafiziği karşısında bulunduğumu biliyorum. Düşüncenin açıklık yolundan ayrıldığı dönemeci bulmak istediğim zaman da Husserl'in tinsel varlık konusundaki uslamlamasını okumam yetiyor: 'Tinsel süreçlerin yasalarını tam olarak, açık açık izleyebilseydik, tıpkı kuramsal doğa bilimlerinin temel yasaları gibi ölümsüz ve değişmez görüneceklerdi bize. Öyleyse, hiçbir tinsel süreç olmasa bile, bu yasalar geçerli olacaklardır'. Tinsel varlık olmasa bile yasaları olacakmış! Bu durumda, anlıyorum ki Husserl ruhbilimsel bir gerçeği ussal bir kural yapmaya kalkıyor: İnsan usu-

nun birleştirici gücünü yadsıdıktan sonra, bu dolambaçlı yoldan ölümsüz Us'a atlıyor.

Bu durumda Husserl'in 'somut evren' izleği beni şaşırtamaz. Bütün özlerin kesin olmadıklarını, ama özdeksel olanları bulunduğunu, birincilerin mantık, ikincilerinse bilim konusu olduklarını söylemek bir tanım sorunundan başka bir şey değil. Soyut, evrensel bir somutun kendi başına sağlam olmayan bir bölümünden başka bir şeyi belirtmez, deniliyor bana. Ama daha önce ortaya çıkardığımız sallanma bu terimlerin karışıklığını aydınlatmamı sağlıyor. Çünkü bu söz dikkatimi yöneltiğim bu somut nesnenin, bu göğün, bu mantonun eteği üzerinde bu suyun yansımasının ilgimin dünyadan ayırdığı gerçeğin büyüleyici etkisini kendi başlarına sürdürdükleri anlamına da gelebilir. Ben de bunu yadsıyacak değilim. Ama bu mantonun kendisinin evrensel olduğu, özel ve yeterli özü bulunduğu biçimler dünyasının malı olduğu anlamına da gelebilir. O zaman anlarım ki yalnızca yürüyüş düzeni değiştirilmiştir. Bu dünyanın daha yüce bir dünyada yansıması yoktur artık, dünyanın görüntüler kitlesi içinde biçimler göğü belirir. Benim için hiçbir şeyi değiştirmez bu. Somut sevgisi değil, insan koşulunun anlamı değil burada bulduğum, somutu bile genelleştirecek kadar dizginlerini koparmış bir düşüncülük.

Düşünceyi alçalmış usla yengin usun birbirine karşıt yollarından kendi kendini yadsımaya götüren bu görünüşteki aykırılığa şaşmak boşuna. Husserl'in soyut Tanrısıyla Kierkegaard'ın gözler kamaştıran Tanrısı arasındaki uzaklık o kadar da fazla değil. Usla usdışı aynı öğretiye götürüyor. Çünkü yolun pek önemi yok gerçekte, varma istemi her şeye yetiyor. Soyutçu filozofla dindar filozof aynı kargaşalıktan yola çıkıyor, aynı bu-

nalımda birbirlerine destek oluyorlar. Ama önemli olan açıklamak. Burada özlem, bilimden daha güçlü. Çağımızın düşüncesinin aynı zamanda hem dünyanın anlamsızlığı felsefesine en yatkın olanlardan, hem de sonuçlarında en parçalanmışlardan biri olması çok anlamlı. Gerçeğin sonuna kadar ussallaştırılmasıyla sonuna kadar usdışılaştırılması arasında gidip gelmesi bir türlü bitmiyor, birinci durumda örnek mantıklara bölüyor onu, ikinci durumda tanrılaştırıyor. Ama bu kopma yalnızca görünüşte. Sorun uzlaşmak, her iki durumda da sıçrama buna yetiyor. Yanlış olarak us kavramının tek yönlü olduğu sanılıyor hep. Gerçekte, hırsında ne kadar güçlü olursa olsun, bu durum bu kavramın ötekilerden daha az oynak olmasını gerektirmez. Us, tümüyle insansı bir yüz taşır, ama tanrısala yönelmesini de bilir. Onu ölümsüzlük iklimiyle uzlaştırmasını ilk başaran Plotinos'tan bu yana, ilkelerin en tuhafını, en büyülüsünü, katılma ilkesini benimsemek üzere, ilkelerinin en değerlisine, yani çelişkiye sırt çevirmesini öğrendi.[1] Düşüncenin bir aracıdır, düşüncenin kendisi değil. Bir insanın düşüncesi, her şeyden önce özlemidir.

Us, Plotinos'un hüznünü yatıştırmasını başardığı gibi, yeni bunalıma da ölümsüzün alışılmış dekorları içinde rahatlama olanakları sağlar. Uyumsuz düşünce bu kadar şanslı değildir. Ona göre dünya ne bu kadar ussal, ne de bu kadar usdışıdır. Usa uymaz bir şeydir ve yalnız budur. Husserl'de işin sonunda usun hiçbir sınırı kalmaz. Uyumsuz, tam tersine, bunalımını yatıştıracak güçte olmadığına göre, sınırlarını kesin olarak belirtir. Öte yandan, Kierkegaard onu yadsımak için bir tek sınırın yeteceğini söyler. Ama uyumsuz o kadar uzağa

[1] A. Bu çağda, usun ya uyması, ya ölmesi gerekiyordu. Uydu. Plotinos ile mantık iken estetik olur. Tasımın yerini eğretileme alır.
B. Bu Plotinos'un görüngücülüğe tek katkısı da değildir. Bütün bu tutum İskenderiye okulunun düşünürü için çok değerli olan 'yalnız bir insan kavramı olmadığı, bir de Sokrates kavramı bulunduğu' görüşünde önceden vardır.

gitmez. Onun için bu sınırın amacı, usun hırslarıdır yalnız. Usdışı izleği, varlıkçılarca düşünüldüğü biçimiyle kendini yadsıyarak bulunan ve kurtulan ustur.

Uyumsuz insan, gerçek ussal dayanıklarını işte bu çetin yolun sonunda tanır. Derin isteğiyle o zaman önüne sürüleni karşılaştırınca, birdenbire başka yana dönmek üzere olduğunu sezinler. Hesserl'in evreninde dünya durulur, insanın yüreğine oturan bu içli-dışlılık isteği gereksiz kalır. Kierkegaard'ın açınlama evreninde bu aydınlık isteği doyurulmak isteniyorsa, kendinden vazgeçmelidir. Günah bilmekte değildir pek (bu bakımdan herkes suçsuzdur), bilmek istemektedir. Bu da uyumsuz insanın hem suçluluğunu, hem suçsuzluğunu oluşturan şey olarak duyabileceği tek günahtır. Böylece önüne sürülen, sonuçta, bütün eski çelişkiler birer tartışma oyunu olarak belirir. Ama o bunları böyle duymamıştır. Gerçekleri alıkoymak gerekir, bu da hiç doygunluk göstermemektir. O vaiz istemez.

Uslamlamam kendisini uyandıran açıklığa bağlı kalmak ister. Bu açıklık, 'uyumsuz'dur. Arzulayan tinsel varlıkla umut kırıklığına uğratan dünya arasındaki kopuştur, birlik özlemimdir, bu dağınık evrenle onları birbirine bağlayan çelişkidir. Kierkegaard özlemimi yok eder, Husserl de bu evreni bir yerde topluyor. Benim beklediğim bu değildi. Bu parçalanmaları yaşamak ve düşünmek, benimsemek mi, yoksa yadsımak mı gerektiğini bilmek söz konusuydu. Apaçığı maskelemek, denklemin terimlerinden birini yadsıyarak uyumsuzu silmek söz konusu olamaz. Bununla yaşanabilir mi, yoksa mantık bundan dolayı ölmeyi mi buyurur, bunu bilmek gerekir. Felsefesel intiharla ilgilenmiyorum, kısaca intiharla ilgileniyorum. Yalnız onu içindeki coşkunluklardan arıtmak, mantığını, dürüstlüğünü tanımak istiyorum. Uyumsuz düşünce için, bundan başka her durum, düşüncenin kendi aydınlattığı şeyden kaç-

ımasını, kendi bulduğunu gene kendisinin yok etmesini gerektirir. Husserl 'yaşamın şimdiden bilinen, kimi elverişli koşulları içinde yaşayıp düşünmenin kökleşmiş alışkanlığından' sıyrılma isteğine boyun eğdiğini söylüyor, ama son sıçraması ölümsüzü de rahatlığını da geri getiriyor. Sıçrama, Kierkegaard'ın istediği gibi büyük bir tehlikeyi belirtmiyor. Tersine, sıçramadan önce gelen andadır tehlike. Bu baş döndürücü çizgide durmasını bilmek, işte dürüstlük bu, gerisi aldatınaca. Güçsüzlüğün hiçbir zaman Kierkegaard'ınkiler kadar dokunaklı uyumlar esinlemediğini de biliyorum. Ama tarihin ilgisiz görünümlerinde güçsüzlüğün yeri varsa, güçsüzlük şimdi ne istediğini bildiğimiz uslamlamada bulamaz bu yeri.

UYUMSUZ ÖZGÜRLÜK

Şimdi işin başlıcası yapıldı. Ayrılamayacağım birkaç kesin gerçek var elimde. Bildiğim, kesin olan, yadsıyamayacağım, atamayacağım, işte önemli olan bu. Benliğimin belirsiz özlemlerle yaşayan bu bölümünden, bu birlik isteğinden başka, bu çözme isteğinden başka, bu aydınlık ve uygunluk gereksiniminden başka her şeyi yadsıyabilirim. Beni çevreleyen, bana çarpan ya da beni götüren bu dünyada, bu kaostan, bu her şeyin başı rastlantıdan başka, kargaşadan doğan bu tanrısal denklikten başka her şeyi çürütebilirim. Bu dünyanın kendisini aşan bir anlamı var mı, bilmiyorum. Ama bu anlamı bilmediğimi, öğrenmenin de benim için şimdilik olanaksız olduğunu biliyorum. Kendi koşulumun dışında olan bir anlamın benim için anlamı ne? Ben ancak insan ölçüleriyle anlayabilirim. Dokunduğum şey, bana karşı direnen şey, işte budur benim anlamadığım. Bu iki kesinlik, saltıklık ve birlik isteğimle bu dünyanın usa ve mantığa uygun bir ilkeye indirgenmezliği, bunları uzlaştıramayacağımı da biliyorum. Yalana başvurmadıkça, benim olmayan, benim kendi koşulumun sınırları içinde hiçbir anlam taşımayan bir umudu araya sokmadıkça, bundan başka hangi gerçeği tanıyabilirim?

Ağaçlar arasında bir ağaç, hayvanlar arasında bir kedi olsaydım, bu yaşamın bir anlamı olurdu, daha doğrusu bu sorunun hiç anlamı olmazdı, çünkü dünyadan

bir parça olurdum. Bu dünya *olurdum*, oysa şimdi tüm yakınlık gereksinimimle onun karşısındayım. Öylesine önemsiz olan bu us, işte beni tüm evrenin karşıtı yapan bu. Bir kalemde yadsıyamam onu. Öyleyse doğru olduğuna inandığımı bırakmamalıyım. Bana karşı bile olsa, alabildiğine açık bulduğumu alıkoymalıyım. Bu uzlaşmazlığın, dünya ile düşüncem arasındaki bu kırılmanın temeli, bu konudaki bilinçliliğim değil de nedir? Demek onu sürdürmek istiyorsam, her zaman yenilenen, her zaman gergin ve kesintisiz bir bilinçle sürdürebilirim. Şu sırada uyumsuz, aynı zamanda hem alabildiğine açık, hem de fethedilmesi alabildiğine güç olan uyumsuz, bir insanın yaşamına dönüyor, yurdunu yeniden buluyor. Gene de bu sırada, düşünce açık görüşlü çabanın kısır ve kurumuş yolunu bırakabiliyor. Şimdi günlük yaşama giriyor. Adsız kişinin dünyasını yeniden buluyor, ama artık başkaldırısı ve açık görüşlülüğüyle dönüyor buraya. Umut etmeyi bırakmasını öğrendi. Şimdiki zamanın cehennemi, onun ülkesi burasıdır artık. Tüm sorunlar keskinliklerini yeniden kazanıyor. Soyut açıklık, biçimlerin ve renklerin içliliği karşısında geri çekiliyor. Tinsel uzlaşmazlıklar cisimleniyor, insan yüreğinin düşkün ve görkemli sığınağını yeniden buluyor. Hiçbiri çözüme ulaşmadı. Ama hepsi de yüz değiştirdi. Ölecek mi, yoksa sıçrayıp kurtulacak mıyız, kavram ve biçimlerden kendi ölçümüzce bir ev mi kuracağız? Yoksa parçalayıcı ve olağanüstü uyumsuzu mu seçeceğiz? Bu konuda son bir çaba daha harcayarak tüm sonuçları çıkaralım. Beden, sevgi, yaratım, eylem, insan soyluluğu, bu dünyada yerlerini yeniden alacak o zaman. İnsan orada büyüklüğünü besleyen ilgisizlik ekmeğini ve uyumsuzun şarabını yeniden bulacak sonunda.

Yöntem üzerinde duralım gene; dayatmak söz konusu. Uyumsuz insan, yolunun belli bir noktasında kışkırtılmıştır. Tarih ne dinden yoksundur, ne peygamber-

den, tanrısızları bile vardır. Ondan sıçraması isteniyor. Verebileceği tek yanıt iyi anlamadığı, bunun açık olmadığı. Kişi de yalnızca iyi anlamadığını yapmak ister. Ona bunun gurur günahı olduğu, belki de işin sonunda cehennemin bulunduğu söylenir, ama bu garip geleceği gözlerinin önüne getirmesine yetecek imgelem gücü yoktur; ölümsüz yaşamı yitirdiği söylenir, ama bu ona önemsiz görünür. Suçluluğu benimsettirilmek istenir ona. O kendini suçsuz bulur. Doğrusunu söylemek gerekirse, yalnız bunu duyar, çaresiz suçsuzluğunu. Her şeyi bu sağlar ona. Böylece kendi kendinden izlediği, *yalnızca* bildiğiyle yaşamak, elindekiyle yetinmek, araya kesin olmayan hiçbir şey sokmamaktır. Hiçbir şeyin böyle olmadığı söylenir ona. Ama hiç değilse bu bir kesinliktir. İşi onunladır: Hiçbir şeye sarılmadan yaşanıp yaşanamayacağını bilmek ister.

Şimdi intihar kavramını ele alabilirim. Bu kavrama nasıl bir çözüm getirebileceğimiz önceden sezilmiş olmalı. Bu noktada sorun tersine çevrilmiştir. Bundan öne sorun yaşamın, yaşanmak için bir anlamı olması gerekip gerekmediğiydi. Burada, tersine, yaşam anlamdan ne kadar yoksun olursa o kadar iyi yaşanacağı çıkıyor ortaya. Bir deneyimi, bir yazgıyı yaşamak, onu bütünüyle benimsemektir. Öyleyse, bilinçle günışığına çıkardığımız bu uyumsuzu, uyumsuz olduğunu bile bile, göz önünden uzaklaştırmamak için elimizden gelen her şeyi yapmazsak, bu yazgıyı yaşamayacağız demektir. Onu yaşatan karşıtlığın terimlerinden birini yadsımak, ondan sıyrılmaktır. Bilinçli başkaldırıyı yok etmek, sorunu ortadan kaldırmaktır. Sürekli devrim izleği böylece bireysel deneyim alanına geçer. Yaşamak, uyumsuzu yaşatmaktır. Uyumsuzu yaşatmak, her şeyden öne ona bakmaktır. Eurydice'nin tersine, uyumsuz ancak kendi-

sine sırt çevrildiği zaman ölür. Böylece, tutarlı olan ender felsefe durumlarından biri başkaldırı olarak belirir. Başkaldırı insanla kendi karanlığının sürekli biçimde karşılaştırılmasıdır. Olanaksız bir saydamlık gereksinimidir. Her saniyesinde dünyayı yeniden tartışma konusu eder. Tehlike, insana onu kavramanın yeri doldurulmaz fırsatını verdiği gibi, metafizik ayaklanma da tüm deneyim boyunca bilinci yaşatır. Insanın kendi kendisi için sürekli biçimde varoluşu, hazır oluşudur. İsteme değildir, umutsuzdur. Yalnızca ezici bir yazgının kesinliğidir, bu başkaldırı, kendisine eşlik etmesi beklenen boyun eğişten de uzaktır.

Uyumsuz deneyimin intihardan ne denli uzaklaştığı burada görülüyor. İntiharın, başkaldırıdan sonra geldiği sanılabilir. Ama yanlış olarak. Çünkü intihar başkaldırının mantıksal sonucu değildir. İçerdiği razı oluş dolayısıyla, onun tam tersidir. İntihar, sıçrama gibi, en son noktasına götürülmüş kabullenmedir. Her şey tükenmiştir, insan temel tarihine geri döner. Geleceğini, biricik ve korkunç geleceğini fark eder, ona atılır. İntihar uyumsuzu kendince çözer. Onu da aynı ölüme sürükler. Ama biliyorum ki sürüp gitmek için uyumsuzun çözüme varmaması gerekir. Aynı zamanda hem bilinç, hem de ölümün yadsınması olduğu ölçüde intihardan sıyrılır. Ölüm mahkûmunun son düşüncesinin en ucunda, her şeye karşın birkaç metre ötede, baş döndürücü düşüşünün kıyısında gördüğü şu kundura bağıdır. İntihar edenin tam karşıtıdır ölüm mahkûmu.

Bu başkaldırı, yaşama değerini verir. Bir yaşamın tüm uzunluğunca yayılmış olarak, büyüklüğünü yeniden yerine getirir. Gözleri bağlanmamış bir insan için, kendisini aşan bir gerçekle çarpışan anlayışın görünümü kadar güzel bir görünüm yoktur. İnsan gururunun gösterişi erişilmez bir şey. Tüm değerden düşürmeler etkisiz kalacaktır burada. Düşüncenin kendi benimsediği bu

sıkı düzende, tümüyle oluşturulmuş bu istemde, bu karşı-karşıyalıkta, güçlü ve eşsiz bir şey vardır. İnsandışılığı, insanın büyüklüğünü oluşturan bu gerçeği yoksunlaştırmak, insanın kendisini yoksunlaştırmaktır. Bana her şeyi açıklayan öğretilerin aynı zamanda beni zayıflatmalarının nedenini şimdi anlıyorum. Kendi yaşamımın ağırlığından kurtarıyorlar beni, oysa onu yalnız başıma taşımam gerek. Bu dönemeçte olsa olsa bir vazgeçiş ahlakıyla birleşecek, kuşkucu bir metafizik tasarlayabilirim.

Bilinç ve başkaldırı, bu yadsımalar vazgeçişin karşıtıdır. Tersine, insan yüreğinde indirgenmez ve tutkulu olan ne varsa hepsi bunları yaşamıyla canlandırır. Uzlaşmamış olarak ölmek söz konusudur. Gönüllü olarak değil, uzlaşmamış olarak ölmek söz konusudur. İntihar bir yanılmadır. Uyumsuz insanın tüm yapabileceği her şeyi tüketmektir, kendi kendini de tüketmektir. Uyumsuz onun son noktasına varmış gerilimi, bir yalnız çabayla sürekli olarak sürdürdüğü gerilimdir, çünkü bu bilinçte ve bu günü gününe başkaldırıda biricik gerçeğini ortaya koyduğunu bilir. Bu gerçek de meydan okumadır, ilk sonuçlardan biri bu.

Ortaya çıkarılmış bir kavramdan, bu kavramın getirdiği tüm sonuçları (ve yalnız onları) çıkarmaktan başka bir şey olmayan bu elverişli durumu bırakmazsam, ikinci bir çelişkiyle karşı karşıya gelirim. Bu yönteme bağlı kalmak istediğime göre, metafizik özgürlük sorunuyla hiçbir alışverişim yok demektir. İnsan özgür mü, değil mi, bunu bilmek beni ilgilendirmez. Ben yalnız kendi özgürlüğümü deneyebilirim. Bu konuda genel kavramlara varamam, ancak açık birkaç yardım olabilir. 'Öz olarak özgürlük' sorunu anlamsızdır. Çünkü bambaşka bir biçimde Tanrı sorununa bağlıdır. İnsanın özgür olup olmadığını bilmek, bir efendisi olup olamayacağının bilinmesini buyurur. Bu sorunun kendine özgü

uyumsuzluğu, özgürlük sorununu sorun durumuna getiren kavramın aynı zamanda onun bütün anlamını çekip alınasından gelir. Çünkü Tanrı önünde, bir özgürlük sorunundan çok, bir kötülük sorunu vardır. Seçeneği biliyoruz; ya özgür değiliz ve kötülükten her gücü elinde tutan Tanrı sorumludur; ya özgür ve sorumluyuz, ama Tanrı her gücü elinde tutmamaktadır. Tüm bu incelikler, bu çelişkinin keskinliğine hiçbir şey eklenmemiş, bu keskinliği azaltmamıştır.

İşte bunun için beni aşan ve benim bireysel deneyim çerçevemden taşar taşmaz anlamını yitiren bir kavramın basit tanımında coşkuyla kendimden geçemem. Üstün bir varlığın bana vermiş olabileceği bir özgürlük ne olabilir, bunu anlayamıyorum. 'Hiyerarşi' duygusunu yitirdim. Benim özgürlük anlayışım tutuklunun anlayışı ya da devlet içinde çağdaş kişinin anlayışı olabilir ancak. Benim bildiğim tek özgürlük, düşünce ve eylem özgürlüğü. Öyleyse, uyumsuz benim bütün ölümsüz özgürlük şanslarımı sıfıra indirirken, bana eylem özgürlüğümü verir, onun etkinliğini artırır. Bu umut ve gelecek yoksunluğu, insanın her şeye açık oluşunda bir artış anlamına gelir.

Günü gününe yaşayan insan, uyumsuzla karşılaşmadan önce, amaçlarla, bir gelecek ya da haklı çıkma (kime ya da neye karşı, sorun bu değil) kaygısıyla yaşar. Şanslarını ölçüp biçer, daha sonraya, emekliliğine ya da oğullarının çalışmasına bel bağlar. Yaşamında yönetilebilecek birşeyler bulunduğuna inanır hâlâ. Gerçekte tüm bu olaylar, bu özgürlüğü yalanlasa bile, özgürmüş gibi davranır. Uyumsuzun belirmesinden sonra, her şey sarsılmış durumdadır. Bu 'ben varım' düşüncesi, her şeyin bir anlamı varmış gibi davranışımı (yeri geldikçe hiçbir şeyin anlamı olmadığını söylesem bile), tüm bunlar her an gelebilecek bir ölümün uyumsuzluğuyla baş döndürücü bir biçimde de yalanlanır. Yarını düşünmek,

kendine bir amaç seçmek yeğlemeleri olmak, tüm bunlar özgürlüğe inancı gerektirir, bazı bazı insan onu duymadığını iyice anlasa bile. Anıa şu anda bu üstün özgürlüğün, bir gerçeğe temellik edebilecek tek şey olan *var olma* özgürlüğünün, evet işte bu özgürlüğün bulunmadığını çok iyi biliyorum. Ölüm tek gerçek olarak durmaktadır önümde. Ondan sonra iş işten geçmiştir. Sürüp gitmekte de özgür değilim, tutsağım, hem de ölümsüz devrim umudu bulunmayan, hor görüye başvuramayacak olan bir tutsağım. Devrim ve hor görü olmayınca da kim tutsak kalabilir? Ölümsüzlük güveni olmayınca, tam anlamıyla hangi özgürlük var olabilir?

Anıa aynı zamanda, uyumsuz insan, şimdiye kadar düşüyle yaşadığı bu özgürlük konutuna bağlı kaldığını anlar. Bir anlamda, bu durum kendisini köstekliyordu. Yaşamının bir amacı olduğunu düşlediği ölçüde, erişilecek bir amacın gereklerine uyuyor, özgürlüğünün tutsağı oluyordu. Böylece, olmaya hazırlandığım bir aile babasından (ya da bir mühendisten ya da PTT'de bir memur adayından) başka türlü davranamazdım. Başka bir şey olmaktansa bu olmayı seçebileceğime inanıyorum. Buna bilinçsiz olarak inanıyorum, orası doğru. Ama anı zamanda, konutumu beni çevreleyenlerin inançlarından, insansal çevremin önyargılarından alıyorum (ötekiler özgür olduklarına o kadar inanıyorlar ki, bu iyimserlik de o kadar bulaşıcı ki!). Tinsel ya da toplumsal her türlü önyargıdan ne kadar uzak durursak duralım, bir ölçüde etkilerinde kalırız, hatta yaşayışımızı bunların en iyilerine (iyi ve kötü önyargılar vardır) uydururuz. Böylece uyumsuz insan, gerçekten özgür olmamış olduğunu anlar. Daha açık konuşmak gerekirse, umut ettiğim ölçüde, bana özgü bir gerçeğin, bir varoluş ya da yaratış biçiminin kaygısını duyduğum ölçüde, sonra yaşamımı düzenlediğim ve böylece onun bir anlamı olduğunu benimsediğini tanıtladığım ölçüde, kendime en-

geller yaratır, yaşamımı bu engellerin içine kapatırım. Bende ancak tiksinti uyandıran ve şimdi iyice görüyorum, insan özgürlüğünü ciddiye almaktan başka bir şey yapmayan birçok kafa ve yürek memurunun yaptığını yapmış olurum.

Uyumsuz şu noktada aydınlatıyor beni: Yarın yoktur. Bundan böyle derin özgürlüğümün ussal dayanağı bu işte. Burada iki karşılaştırma yapacağım. Önce gizemciler kendilerine verecek bir özgürlük bulurlar. Tanrılarına gömülmekle, onun kurallarına boyun eğmekle, kendileri de gizliden gizliye özgür olurlar. Kendiliğinden benimsenmiş tutsaklıkta derin bir bağımsızlık bulurlar. Ama bu özgürlüğün anlamı nedir? Her şeyden önce kendi kendilerine karşı kendilerini *özgür bul-dukları*, özgür olmaktan çok serbestliğe kavuştukları söylenebilir. Aynı biçimde, tümüyle ölüme (burada en çok uyumsuzluk olarak alınan ölüme) yönelmiş uyumsuz insan, benliğinde billurlaşan tutkulu dikkatten başka her şeyden sıyrıldığını duyar. Ortak kurallar karşısında bir özgürlük tadar. Burada varlıkçı felsefenin başlangıç izleklerinin tüm değerini sakladıkları görülüyor. Bilince dönüş, günlük uykunun dışına kaçış, uyumsuz özgürlüğün ilk adımlarını belirtir. Ama amaçlanan varlıkçı *din söylevi* onunla birlikte de temelde bilinçten sıyrılan şu tinsel sıçramadır. Aynı biçimde (ikinci karşılaştırmam bu), ilkçağ tutsakları da kendi kendilerinin değillerdi. Ama kendilerini hiç sorumlu bulmamaktan başka bir şey olmayan özgürlüğü tanırlardı.[1] Ölümün de ezen, ama kurtaran, soylu Romalı elleri vardır.

Bu dipsiz kesinliğe gömülmek, bundan böyle kendini kendi yaşamına ona geliştirecek, onu tutkulunun körlüğüne düşmeden gözden geçirecek kadar yabancı

[1] *Alçakgönüllülüğün bir savunması değil, bir olgu karşılaştırması söz konusu. Uyumsuz insan, uzlaşmış insanın karşıtıdır*

bulmak; bunda bir kurtuluş ilkesi vardır. Bu yeni bağımsızlığın süresi de her türlü eylem özgürlüğü gibi sınırlıdır. Ölümsüzlüğe çek vermez. Ama hepsi de eskiden ölümde duran *özgürlük* düşlerinin yerini alır. Bir şafak vakti erkenden, önünde hapishanenin kapıları açılan ölüm mahkûmunun o Tanrısal 'hazırlığı', yaşamın duru alevi dışında kalan her şey karşısında bu inanılmaz ilgisizlik, ölümle uyumsuz, iyice sezildiği gibi, usa uygun tek özgürlüğün, bir insan yüreğinin duyup yaşayabileceği özgürlüğün ilkeleridir burada. Bu da ikinci bir sonuç. Uyumsuz insan böylece olası, yıkıcı ve donmuş, saydam ve sınırlı bir evren görür, bu evrende hiçbir olasılık yoktur, ama her şey verilmiştir, bu evren aşıldı mı, yıkılış ve hiçlik başlar. O zaman uyumsuz insan, böyle bir evrende yaşamaya ve ondan güçlerini, umut etmenin yadsınmasını, avuntusuz bir yaşamın yılmaz tanıklığını çıkarmaya karar verebilir.

Ama böyle bir evrende yaşamak ne demektir? Şimdilik geleceğe ilgisizlikten ve verilmiş olan her şeyi tüketmekten başka hiçbir şey. Yaşamın anlamına inanmak, her zaman bir değerler basamağını varsayar, seçmeler ve yeğlemeler varsayar. Uyumsuza inanç, tanımlarımıza göre, bunun karşıtını öğretir. Ama bu konu üzerinde durulmaya değer bir şey.

Hiçbir şeye sığınmadan yaşanabilir mi, yaşanamaz mı, beni ilgilendiren tek şey bu. Bu alandan hiç dışarı çıkmak istemiyorum. Bana yaşamın bu yüzü verildiğine göre, kendimi ona uydurabilir miyim? Bu özel kaygı karşısında, uyumsuza inanç, deneyimlerin niteliğinin yerini niceliğe vermek demeye gelir. Bu yaşamın uyumsuzun yüzünden başka yüzü olmadığına inanırsam, tüm dengesinin benim bilinçli baş kaldırımamla onun içinde

çırpındığı karanlık arasındaki sürekli karşıtlığa dayandığını duyarsam, özgürlüğümün ancak sınırlı yazgısına göre bir anlam taşıdığını kabul edersem, o zaman önemli olanın en iyi yaşama değil, en fazla yaşama olduğunu söylemem gerekir. Bunun bayağı mı, yoksa tiksindirici mi, hoş mu, yoksa üzücü mü olduğunu düşünecek değilim. Kesinlikle söyleyelim, burada olgu yargıları benimsenmiş, değer yargıları bir yana bırakılmıştır. Yalnız görebildiğimden sonuçlar çıkarmam ve bir varsayım olabilecek hiçbir şeye kapılmamam gerek. Böyle yaşamanın dürüst olmadığı düşünülürse, o zaman gerçek dürüstlük bana dürüst olmamayı buyuruyor demektir.

En fazla yaşamak; geniş anlamda bu yaşamın kuralının hiçbir anlamı yok. Açıkça belirtmek gerek. Bir kez bu nicelik kavramı yeterince deşilmemiş görünüyor. Çünkü insan deneyiminin geniş bir bölümünü kapsayabilir. Bir insanın ahlakı, değer sıralaması ancak biriktirdiği deneyimlerin niceliği ve çeşitliliğiyle bir anlam taşıyabilir. Çağdaş yaşama koşulları da insanların çoğunluğuna aynı deneyler niceliğini ve bunun sonucu olarak aynı derin deneyi kabul ettiriyor. Bireyin kendi katkısını, kendisine 'verilmiş' olanı, yani kendisinde doğuştan bulunanı da göz önünde bulundurmak gerekir kuşkusuz. Ama bu konuda bir yargıya varamam ve bir kez daha, burada kuralımın dolaysız açıklığa uymak olduğunu söylemeliyim. O zaman ortak bir ahlakın gerçek özelliğinin kendisine yön veren ülkünün önemininden çok, kapsamı ölçülebilecek bir deneyim, düzgüsünde bulunduğunu görürüm. Benzetmeyi biraz zorlayacak olursak, bizim sekiz saatlik günümüzün ahlakı olduğu gibi, Yunanlıların boş zamanlarının da ahlakı vardı. Ama şimdiden birçok insan, bunlar arasında da en yürek parçalayıcıları, bize daha uzun bir deneyin bu değerler tablosunu değiştirdiğini sezdiriyor. Sırf deneyleri-

nin niceliğiyle bütün rekorları kıracak (bu spor deyimini özellikle kullanıyorum), böylece de kendi ahlakını kazanacak[1] günlük gazete serüvenini getiriyor usumuza. Bununla birlikte romantizmden uzaklaşalım da yalnız seçimini yapmaya ve yalnız oyunun kuralı olduğuna inandığını incelemeye kararlı bir insan için, bu tutumun ne anlama gelebileceğini düşünelim.

Tüm rekorları kırmak, her şeyden önce ve yalnız dünyayla karşı karşıya gelmek, elden geldiğince sık gelmektir. Çelişkilere, söz oyunlarına düşmeden nasıl becerebiliriz bunu? Uyumsuz, bir yandan tüm deneylerin ilginçlikten uzak olduklarını öğretir, öte yandan deneyimlerin en büyük niceliğine doğru iter de ondan. O zaman, yukarıda sözünü ettiğim birçok insanın yaptığı şey nasıl yapılmaz, bize bu insan maddesinin elden geldiğince fazlasını getiren yaşama biçimi nasıl seçilmez, böylece de bir başka yandan atıldığı ileri sürülen değerler basamağı nasıl sokulmaz işin içine?

Ama bize bilgi veren gene uyumsuz ve onun çelişkin yaşamı. Çünkü yanlışlık, bu deneyimler niceliği bize bağlıyken, onların yaşam koşullarımıza bağlı olduğunu düşünmekte. Burada basitleyici olmak gerekir. Yaşadıkları yılların sayısı aynı olan iki insana, hep aynı deneyler toplamını sağlar dünya. Bunun bilincinde olmak bize düşer. Yaşamını, başkaldırısını, özgürlüğünü duymak, elden geldiğince fazla duymak, fazla yaşamaktır. Uyanıklığın egemen olduğu yerde, değerler basamağı gereksiz kalır. Daha da basitleyici olalım. Tek engelin, tek 'kazanamama'nın erken ölüm olduğunu söyleyelim. Burada esinlenen evren, ölüm denen o sürekli ayrıklığa karşıt olmasıyla yaşar yalnız. Böylece de uyumsuz insa-

[1] *Niteliği nicelik oluşturur bazı bazı. Bilimsel kuramın son konum noktasına bakarsam, her maddenin güç merkezlerinden oluştuğunu görürüm. Bunların niceliklerinin az ya da çok değişik olması maddenin özelliğinin az ya da çok değişik olmasına yol açar. Bir milyar iyonla bir iyon yalnız nicelikte değil, nitelikte de farklıdır. Karşılaştırmayı insan deneyiminde de bulmak kolay.*

nın gözünde (bunu istese bile), hiçbir coşkunluk, hiçbir tutku, hiçbir özveri, kırk yıllık bir bilinçli yaşamla altmış yıl üzerine yayılmış bir açık görüşlülüğü eşit kılamaz.[1] Delilikle ölüm, bunlar onun onarılmaz durumlarıdır. İnsan seçmez. Öyleyse uyumsuz ve taşıdığı yaşam fazlalığı *insanın istemine bağlı değil*, karşıtına, yani ölüme bağlıdır.[2] Sözcükleri iyice tartarak konuşursak, yalnız bir şans sorunu söz konusudur. Buna razı olmasını bilmek gerek. Yirmi yıllık yaşamın ve deneyimlerin yeri hiçbir zaman doldurulamayacaktır.

O kadar uyanık bir ırkta garip kaçan bir tutarsızlıkla, Yunanlılar genç ölen insanlar, tanrıların sevgilisi olsun isterlerdi. Bu ise ancak tanrıların gülünç dünyasına girmenin, sevinçlerin en arısını, yani duymanın ve bu yeryüzünde duymanın sevincini bir daha bulamamasıya yitirmek olduğu kabul edilirse doğrudur. Sürekli olarak bilinçli kalan bir ruhun önünde şimdiki zaman ve şimdiki zamanların birbirlerini kovalaması, uyumsuz insanın ülküsü budur işte. Ama ülkü sözcüğü falsolu bir ses saklıyor burada. Onun iç ağrısı değil bu, uslamlamasının üçüncü sonucu yalnız. Uyumsuz üzerine gözlem, insandışının bunalımlı bilincinden yola çıkarak insan başkaldırısının tutkulu alevleri içinden yolunun sonuna gelir.[3]

---

[1] *Hiçlik düşüncesi gibi çok farklı bir kavram konusunda da aynı şeyi düşünebiliriz. Gerçeğe ne bir şey ekler, ne de ondan bir şey eksilir. Hiçliğin tinbilimsel deneyiminde iki bin yıla kadar neler olacağını düşündüğümüz zaman kendi hiçliğimiz gerçek anlamını kazanır. Görünüşlerinin biri altında, hiçlik, bizim yaşamlarımız olmayacak olan gelecek yaşamların toplamından oluşmuştur.*

[2] *İstem burada bir etkenden başka bir şey değil; bilinci sürdürmeye yönelir. Bir yaşam disiplini sağlar. Bu da güzel bir şey.*

[3] *Önemli olan tutarlıktır. Burada bir dünyaya razı oluştan yola çıkılıyor. Ama doğu düşüncesi dünyaya karşın bir seçime yaparak aynı mantık çabasına girişileceğini öğretir: Bu da geçerli bir şeydir ve bu denemeye açısını ve sınırlarını verir. Ama dünyanın yadsınması aynı sertlikle yapıldığı zaman, çoğu kez (kimi Vedanta okullarında) örneğin yapıtların 'ilgisizliği' konusunda benzer sonuçlara gelinir. Çok önemli bir kitapta, Le Choix'da, Jean Greiner bu biçimde gerçek bir 'ilgisizlik felsefesi' kurar.*

Böylece, ölümden üç sonuç çıkarıyorum: başkaldırım, özgürlüğüm ve tutkum. Yalnız bilinç yoluyla ölüme çağrı olan şeyi yaşamı kuralı biçimine sokuyor ve intiharı yadsıyorum. Günler boyunca sürüp giden bu boğuk yankıyı bilmiyor değilim. Ama yalnız bir sözüm var söyleyecek: bunun zorunlu olduğu. Nietzsche: 'Açıkça görülüyor ki gökte ve yeryüzünde başlıca işimiz, uzun zaman ve aynı yönde *boyun eğmektir;* bunun sonunda örneğin erdem gibi sanat, müzik, dans, us, düşünce gibi, uğrunda yaşam çabasına değen bir şey, değiştiren bir şey, incelmiş çılgın ya da tanrısal bir şey çıkar,' diye yazdığı zaman, büyük bir ahlakın kuralını gösterir. Ama uyumsuz insanın yolunu da gösterir. Aleve boyun eğmek, aynı zamanda hem en kolay, hem de en güç şeydir. Bununla birlikte güçlükle boy ölçüşürken, insanın bazı bazı kendini yargılaması iyi olur.

'Dua, düşüncenin üzerine karanlık basınca başlar,' der Alain. Gizemcilerle varlıkçılar da, 'Ama varlığın geceyle karşılaşması gerek,' diye karşılık verirler. Hiç kuşkusuz öyle, ama şu kapalı gözlerde ve yalnız insanın istemiyle doğan, gece, tinsel varlığın içinde silinmek için oluşturduğu gece değil. Bir geceyle karşılaşması gerekse, bu daha çok aydınlık görüşlü kalan umutsuzluğun gecesi, kutup gecesi, tinsel varlığın uyanıklığı, belki de usun ışığında her nesneyi kesin çizgileriyle ortaya çıkaran şu ak ve el değmemiş aydınlığın yükseleceği gece olsun. Bu basamakta, eşdeğerlilik tutkulu anlamayla karşılaşır. O zaman artık varlıkçı sıçramayı yargılamak bile söz konusu olmaktan çıkar. İnsan tutumlarının yüz yıllık freski içinde yeniden alır yerini. Bilinçliyse, izleyici için bu sıçrama da uyumsuzdur. Çelişkiyi çözdüğünü sandığı ölçüde, tümüyle eski durumuna getirir onu. Bundan dolayı coşku vericidir. Bundan dolayı her şey yeniden yerini alır, görkemliliği ve çeşitliliği içinde uyumsuz dünya yeniden doğar.

Ama durmak kötü, bir tek görüş açısıyla yetinmek, tüm tinsel güçlerin belki de en etkilisi olan çelişkiden yoksun kalmak güçtür. Yukarıda söylenenler bir düşünce biçimini tanımlıyor yalnız. Şimdi yaşamak söz konusu.

UYUMSUZ İNSAN

Stavrogin inanırsa, inandığına inanmaz.
İnanmazsa, inanmadığına inanmaz.

Dostoyevski, Cinler

'Benim alanım zamandır,' der Goethe. İşte tam uyumsuz bir söz. Uyumsuz insan nedir gerçekten? Sonrasızı yadsımanınakla birlikte, onun için hiçbir şey yapmayan. Böyle bir özlem duymadığı için değil, cesaretini ve usunu buna yeğ tuttuğu için. Birincisi kendi dışındakilere başvurmadan yaşamasını elindekiyle yetinmesini öğretir, ikincisi de kendi sınırlarını gösterir ona. Sınırlı özgürlüğünden, geleceksiz başkaldırısından, ölümlü bilincinden kuşkusu olmayınca, serüvenini yaşamı süresince sürdürür. Alanı buradadır, kendisininkinden başka her yargıdan uzak tuttuğu eylemi buradadır. Daha büyük bir yaşam, bir başka yaşam anlamına gelemez onun için. Dürüst bir tutum olmazdı böylesi. 'Gelecek kuşaklar' denilen şu gülünç sonrasızlıktan bile söz etmiyorum. Madame Roland ona bel bağlıyordu. Bu önlemsizlik dersini aldı. Gelecek kuşaklar bu sözü seve seve anarlar, ama yargılamayı unuturlar. Madame Roland gelecek kuşaklar karşısında ilgisizdir.

Ahlak üzerinde mantık yürütmek söz konusu olamaz. İnsanların büyük bir ahlak kaygısıyla kötü davrandıklarını çok gördüm, dürüstlüğün kural gerektirmediğini de her gün görüyorum. Uyumsuz insanın kabul edebileceği bir tek ahlak var, Tanrıdan ayrılmayan ahlak, buyurucu ahlak. Ne var ki kendisi bu Tanrının dışında yaşar. Öteki ahlaklara gelince (ahlaka aykırılığı da sayıyorum), uyumsuz kişi bunlarda yalnız doğrula-

nıalar görür, onunsa doğrulanacak hiçbir şeyi yoktur. Burada onun suçsuzluğu ilkesinden yola çıkıyorum.

Bu suçsuzluk korkunçtur. 'Her şeye izin vardır,' diye haykırır İvan Karamazof. Bunda da uyumsuz kokusu var. Ama basit anlamıyla anlaşılmamak koşuluyla. İyi anlaşıldı mı, bilmem: Bir kurtuluş ve sevinç çığlığı değil, acı bir gözlem söz konusu. Yaşama anlamını verecek bir Tanrı inancı, ceza görmeden kötülük etme gücünden çok daha çekici. Seçmek güç olmazdı. Anıa seçme yoktur, acılık da o zaman başlar. Uyumsuz kurtarmaz, serbest bırakmaz, bağlar. Her türlü edime izin vermez. 'Her şeye izin verdir' sözü hiçbir şeyin yasak olmadığı anlamına gelmez. Uyumsuz söz konusu edimlerin sonuçlarını eşdeğerliliklerini verir yalnız. Suçu salık vermez –çocukça bir şey olurdu bu– ama pişmanlığa yararsızlığını verir. Aynı biçimde bütün deneyler farksız olduğundan, görev deneyimi de herhangi bir deneyimi kadar yasaldır. Canı erdemli olmak istediği için de erdemli olabilir insan.

Tüm ahlaklar, bir edimin kendini haklı ya da geçersiz kılan sonuçları bulunduğu görüşü üzerine kurulmuştur. Uyumsuza varmış bir insan bu sonuçların eşanlikle ele alınması gerektiğini düşünür yalnız. Odemeye hazırdır. Başka bir deyişle, onun için sorumlular bulunabilse bile, suçlu yoktur. Fazla fazla, geçmiş deneyimden gelecek davranışlarını düzenlemek konusunda yararlanmaya razı olacaktır. Zaman zamanı yaşatacak, yaşam yaşama hizmet edecektir. Hem sınırlı, hem de ağzına kadar olasılıklarla dolu olan bu alanda, açık görüşlülüğü dışında kalan her şey önceden kestirilmesi olanaksız olarak görünür ona. Bu usa uyımaz düzenden hangi kural çıkarılabilir ki? Ona öğretici görünebilecek biricik gerçek bile kesin değildir; insanların içinde canlanır, insanların içinde sürer. Öyleyse uyumsuz insanın uslamlama sonunda anlayabileceği şeyler ahlak kuralları değil, birer

örnekleme, insan yaşamlarının soluğu. Arkadan gelen birkaç görüntü bunlar işte. Uyumsuz uslamlamayı izler, ona bir tutum, bir sıcaklık sağlarlar.

Bir örneğin (hele uyumsuz dünyada) izlenecek bir örnek olmadığına, bu örneklemelerin örnekçe oluşturmadığı görüşünü geliştirmeye ne gerek var? Bunun iç çağrı gerektirmesi bir yana, Rosseau'ya bakıp dört ayak üstünde yürümek, Nietzsche'ye bakıp annemize sert davranmak gerektiği sonucunu çıkarmak gülünçtür. 'Uyumsuz olmalı, ahmak olmamalı,' diyor bir çağdaş yazar. Söz konusu olacak tutumlar, ancak karşıtları da göz önüne alınırsa bir anlam kazanabilir. Bilinçleri birse, postadaki bir memur adayıyla bir fatih eşittir. Bu bakımdan, tüm deneyimler farksızdır. İnsana yararlı olanları vardır, zararlı olanları vardır. Bilinçliyse yararlı olurlar. Yoksa bunun hiçbir önemi yoktur: Bir insanın yenilgileri, koşulları değil, o insanın kendisini yargılar.

Ben yalnız kendilerini tüketmek amacını güden, ya da kendilerini tükettiklerini kendi bilincimle sezdiğim kişileri seçtim. Daha ötesi yok bunun. Ben şimdilik yaşamlar gibi düşüncelerin de gelecekten yoksun oldukları bir dünyadan söz etmek istiyorum yalnızca. Kişiyi çalıştıran ve çırpındıran her şey umuttan yararlanır. Öyleyse aldatıcı olmayan biricik düşünce kısır bir düşüncedir. Uyumsuz dünyada, bir kavramın ya da bir yaşamın değeri kısırlığıyla ölçülür.

DON JUAN'CILIK

Sevmekle iş bitseydi, her şey fazlasıyla basit olurdu. İnsan ne kadar çok severse, uyumsuz o ölçüde sağlamlaşır. Don Juan'ın kadından kadına gitmesi hiç de aşk yokluğundan değildir. Onu eksiksiz aşkı arayan bir karasevdalı gibi göstermek gülünçtür. Ama her kadını eşit bir taşkınhkla ve her seferinde tüm benliğiyle sevdiği için bu yeteneği ve bu derinleştirmeyi yinelemesi gerekir. Her kadının ona hiç kimsenin hiçbir zaman vermediğini getireceğini umması bundandır. Kadınlar her seferinde derinden derine aldanır, yalnız ona bunu yineleme gereksinimimini duyurmayı başarırlar. 'En sonunda sana aşkı verdim,' diye haykırır içlerinden biri. Don Juan'ın buna gülmesinde şaşılacak bir şey var mı? 'En sonunda mı?' der, 'hayır, bir kez daha.' Neden çok sevmek için ender olarak sevmek gereksin ki?

Don Juan kederli midir? Gerçeğe yakın görünmüyor bu. Pek çok eski kitaplara başvuracak değilim. Tarihten de pek az yararlanacağım. Bu gülüş, yengin pervasızlık, bu hoplama ve oyun düşkünlüğü aydınlık ve sevinçli bir şey. Sağlam olan her varlık çoğalmaya yönelir. Don Juan da öyle. Ama fazla olarak, kederlilerin kederli olmaları için iki neden vardır: Ya bilmezler, ya umut ederler. Don Juan bilir ve umut etmez. Sınırlarını bilen, bu sınırların dışına çıkmayan, varlıklarının yer al-

dığı bu iğreti aralıkta, ustaların o çok güzel rahatlığını gösteren oyuncuları düşündürür. Deha da budur işte: sınırlarını bilen us. Bedensel ölümün sınırına kadar Don Juan kederi bilmez. Bildiği andan sonra da kahkahası çınlar ve her şeyi bağışlattırır. Umut ettiği zamanlarda kederlidir. Bugün, bu kadının dudaklarında biricik bilinin acı ve güç verici tadını yeniden bulur. Acı mı? Ancak mutluluğu duyulur kılan bu zorunlu kusurluluk.

Don Juan'da, Ecclésiaste'la[1] beslenmiş bir adam görmeye çalışmak büyük bir aldatmacadır. Çünkü onun için kuruntu diye bir şey varsa, o da bir başka yaşam umududur. Oyununu göğün kendisine karşı oynadığına göre bunu tanıtlar. Hazda yitirilmiş arzunun pişmanlığı, güçsüzlüğün bu ortak otlağı onun değildir. Tanrıyı, kendini şeytana satacak kadar tanıyan Faust'a da uyar bu. Don Juan için iş daha basittir. Molina'nın *Burlador*'u cehennem tehditlerini hep 'Bana uzun bir süre tanısın!' diye yanıtlar. Ölümden sonra geleceklerin önemi yoktur, canlı olmasını bilen için de ne uzun bir günler silsilesi vardır! Faust dünyanın nimetlerini istiyordu; elini uzatması yeterdi zavallının. Ruhunu sevindirmesini bilmemek de onu satmaktır. Don Juan'sa, tam tersine, doygunluğu buyurur. Bir kadını bırakırsa, ille de sevmediği için bırakmaz. Güzel bir kadın her zaman arzulanır. O bir başkasını sevdiği için bırakır, bu da aynı şey değildir.

İstediklerini fazlasıyla verir bu yaşamı, onu yitirmekten daha kötü bir şey olamaz. Bu deli büyük bir bilgedir. Ama umutla yaşayan insanlar, iyiliğin yerini cömertliğe, sevginin yerini erkekçe susuşa, kaynaşımın yerini yalnız cesarete bıraktığı bu evrene pek ayak uyduramazlar. Sonra da herkes: 'Bir zayıf, bir ülkücü ya

[1] Tevrat'ın bilgelikle ilgili bölümlerini yazana verilen ad ya da bu bölümler. (Çev.)

da bir ermişti,' der. Öyle ya, büyüklüğü gözden düşürmek gerekir.

Don Juan'ın konuşmalarına ve bütün kadınlar için kullandığı o hiç değişmeyen sözcüklere kızarlar (ya da hayranlık duyulan şeyi alçaltan o suç ortağı gülüşle gülerler). Ama sevinçlerde nicelik arayan kimse için yalnız etkenlik önemlidir. Etkenliklerini ortaya koymuş paroları ne diye karıştırmalı? Kadın olsun, erkek olsun, hiç kimse dinlemez onları, söyleyen sesi dinler daha çok. Bunlar kuraldır, herkesin uyduğu bir şeydir, inceliktir, söylenip geçilir, en önemlisi bundan sonra yapılacaktır. Don Juan önceden hazırlanır buna. Ne diye bir ahlak sorunu çıkarsın başına? Kendini cehenneme adaması Manara de Milosz'un yaptığı gibi bir ermiş olmak için değildir. Onun için cehennem, meydan okunan bir şeydir. Tanrısal öfkeye verilecek bir tek yanıt vardır, bu da insan onurudur; 'Ben onurlu insanım, şövalye olduğum için de sözümü yerine getiriyorum,' der Komandör'e. Ama onu ahlaka karşı bir insan yapmak da aynı ölçüde büyük bir yanlışlık olur. Bu konuda 'herkes gibi'dir. Yakınlık ya da soğukluk duygusunun ahlakı vardır onda. Don Juan'ı iyi anlamanın tek yolu bayağı biçimde simgelediği şeye başvurmaktır: Bayağı bir ayartıcı ve kadınlara düşkün bir adam. Bayağı bir ayartıcıdır.[1] Ne var ki bilinçlidir, bilinçli olduğu için de uyumsuzdur. Açık görüşlülüğe ermiş bir ayartıcı bununla değişecek değildir. Ayartmak, onun durumudur. İnsanın durum değiştirip daha iyi olması ancak romanlarda görülür. Ama aynı zamanda hem hiçbir şeyin değişmediği, hem de her şeyin başka biçime girdiği söylenebilir. Don Juan'ın edim alanına soktuğu şey niteliğe değer veren ermişin

[1] Tam anlamıyla ve kusurlarıyla birlikte. Sağlıklı bir tutum kusurları da kapsar.

ahlakına karşıt bir ahlaktır, bir nicelik ahlakıdır. Nesnelerin derin anlamına inanmamak, uyumsuz insanın özelliğidir. Bu ateşli ya da hayran yüzleri bir baştan bir başa dolaşır, bir yere toplar ve yakar. Zaman kendisiyle birlikte yürür. Uyumsuz insan zamandan ayrılmayan insandır. Don Juan kadınların 'koleksiyonunu' yapmaz. Niceliklerini tüketir, onlarla birlikte de yaşam şanslarını. Koleksiyon yapmak, geçmişiyle yaşayabilecek durumda olmaktır. Anıa o özlemi, unıudun bu öteki biçimini yadsır. Resimlere bakmayı bilmez.

Böyledir diye bencil midir? Kendi yordamınca kuşkusuz. Ama burada da anlaşmak gerek. Kimileri yaşamak için yaratılmıştır, kimileri de sevmek için. Hiç değilse Don Juan seve seve söylerdi bunu. Ama onun seçebileceği türden, kestirme bir biçimde yapardı bunu. Çünkü burada sözü edilen aşk durasızlık yanılsamalarıyla bezenmiştir. Bütün tutku uzmanları söylüyor bize, durasız aşk ancak engellerle karşılaşılırsa doğar. Çarpışmasız tutku yoktur pek. Böyle bir aşk ancak ölüm denen son çelişkide son bulabilir. Ya Werther olmalı, ya hiç. Burada birçok intihar biçimleri vardır, bunlardan biri de kendini tümüyle vermek ve kendi şansını unutmaktır. Bunun coşturucu olabileceğini bir başkası kadar Don Juan da bilir. Ama önemli olanın bu olmadığını bilen ender kişilerden biridir. Şunu da o kadar iyi bilir: Büyük bir aşkın etkisiyle her türlü kişisel yaşama sırt çevirenler belki de zenginleşirler, ama aşklarının seçtiği kimseleri hiç kuşkusuz yoksullaştırırlar. Bir annenin, tutkulu bir kadının yüreği kurudur ister istemez, çünkü dünyaya sırt çevirmiştir. Bir tek duygu, bir tek varhk, bir tek yüz, ama bir şey kemirilmiştir. Don Juan'a yön veren başka bir aşktır, bu aşk da kurtarıcıdır. Kendisiyle birlikte dünyanın bütün yüzlerini de getirir,

titremesi geçici olduğunu bilmesinden ileri gelir. Don Juan hiç olmayı seçmiştir.

Onun için açık görmek söz konusudur. Bizi bazı varlıklara bağlayan şeye aşk demememiz, kitapların söylencelerin kafamıza soktuğu ortak bir görüşe dayanmamızdandır ancak. Ama beni aşkta yalnızca bir varlığa bağlayan şu istek, sevgi ve us karışımını görüyorum. Bu birleşimi, bir başkası için aynı değildir. Bütün bu deneyimleri aynı adla karşılamaya hakkım yok. Bu durumu aynı davranışlarla yürütülmelerini önler. Burada da uyumsuz, insan birleştiremeyeceğini çoğaltır. Böylece en azından kendisine yaklaşanları kurtardığı kadar kendini de kurtaran yeni bir var olma biçimi bulur. Aynı zamanda hem geçici, hem de tek olduğunu bilen aşk, cömert aşktır ancak. Don Juan için yaşamın demeti bütün bu ölümler ve yeniden doğmalardır. Onun verime ve yaşatma biçimi budur. Burada bencillikten söz edilebilir mi, yargıyı başkalarına bırakıyorum.

Burada Don Juan'ın ille de cezalandırılmasını isteyenleri düşünüyorum. Yalnız bir başka yaşamda değil, bu yaşamda da cezalandırılmasını isteyenleri. Kocamış Don Juan konusundaki tüm o masalları, söylenceleri, gülüşleri düşünüyorum. Ama Don Juan önceden hazırdır buna. Bilinçli bir insan için, yaşlılıkta da yaşlılık belirtilerinde de şaşılacak bir şey yoktur. Ancak bunun korkunçluğunu kendi kendinden gizlemediği ölçüde bilinçlidir. Atina'da kocamışlara ayrılmış bir tapınak vardı. Buraya çocuklar götürülürdü. Don Juan'a gelince, kendisine ne kadar gülünürse, yüzü de o kadar iyi belirlenir. Bu bakımdan da romantiklerin kendisine verdikleri yüzü yadsır. Bu kıvranan, bu yürek parçalayıcı Don Juan'a hiç kimse gülmek istemez. Acınır kendisine. Tanrı da bağışlayacak mıdır? Ama durum bu değildir. Don Juan'ın seçtiği evrende gülünçlük *de* vardır. Cezalandırılmayı da doğal bulurdu o. Oyunun kuralıdır bu.

Oyunun kuralını bütünüyle benimsemiş olması da onun cömertliğinin ta kendisidir. Ama haklı olduğunu, cezanın söz konusu olamayacağını bilir. Yazgı bir ceza değildir.

Onun suçu budur. Ölümsüzden yana olan insanların, neden onun cezalanmasını istediklerini anlaşılıyor. Onların bütün öğrettiklerini yadsıyan, düşlere kapılmayan bir bilime erişmiştir. Sevmek ve sahip olmak, fethetmek ve tüketmek, işte onun tanıma biçimi. (Aşk edimine 'tanımak' diyen Kutsal Kitap'ın o gözde sözcüğü çok anlamlı.) Onları bilmediği ölçüde en büyük düşmanlarıdır. Bir eski tarihçi, gerçek 'Burlador'un 'doğuş'u dolayısıyla cezalandırılamayan Don Juan'ın aşırılıklarına, dinsizliklerine son vermek isteyen Fransiskenlerce öldürüldüğünü anlatır. Sonradan gökyüzünün onu yıldırımla vurduğunu yaymışlardır. Bu garip sonun kanıtını hiç kimse göstermedi. Tersini de tanıtlamadı hiç kimse. Ama bunun gerçeğe benzeyip benzemediğini düşünmeden mantığa uygun olduğunu söyleyebilirim. Burada yalnız 'doğuş' terimini almak ve sözcükler üzerinde oynamak istiyorum: Yaşamak sağlıyordu suçsuzluğunu. Şimdi bir söylence niteliği taşıyan bir suçluluğu yalnızca ölümden almıştır o.

Bu taştan şövalyenin, düşünmeyi göze almış kan ile cesareti cezalandırmak için yaratılmış heykelin başka ne anlamı olabilir? Ölümsüz usun, düzenin, evrensel ahlakın tüm güçleri, kızabilen bir Tanrının tüm yabancı büyüklüğü onda özetlenir. Bu kocaman, bu ruhsuz taş, Don Juan'ın her zaman yadsıdığı güçleri simgeler yalnızca. Şövalyenin görevi burada biter. Yıldırımla gök gürültüsü, çağrıldıkları yapmacık gökyüzüne dönebilirler. Gerçek tragedya onların dışında oynanır. Hayır, taştan bir el altında ölmemiştir Don Juan. Masalsı meydan okuyuşa, var olmayan bir Tanrıyı kışkırtan sağlam insanın, bu çılgın gülüşüne seve seve inanıyorum. Ama

her şeyden önce de Don Juan'ın, Anna'nın evinde beklediği gece, şövalyenin gelmediğine, vakit gece yarısını geçince de dinsizin haklı çıkanların korkunç hüznünü duyduğuna inanıyorum. Onun son olarak bir manastıra kapandığını anlatan yaşamöyküsüne daha da gönülden inanıyorum. Öykünün eğitici yanı gerçeğe benzer sayılabileceğinden değil. Tanrıdan ne diye sığınak isteyecekti? Daha çok tümden uyumsuzlukla yoğrulmuş bir yaşamın mantığa uygun sonunu, yarınsız sevinçlere dönük bir ömrün yabansı yoksunluğunu belirtiyor bu. Ergi burada keşişlikte biter. Bunların aynı yoksulluğun iki yüzü olabileceğini anlamak gerek. Daha tüyler ürpertici bir görüntü beklenebilir mi: Bedeninin ihanetine uğrayan, sonunu beklerken tapmadığı bu Tanrıyla karşı karşıya, yaşama hizmet ettiği gibi ona da hizmet ederek, boşluk önünde diz çökmüş, kollarını derinlikten yoksun olduğunu bildiği inandırma gücünden yoksun göğe doğru uzatarak, güldürünün son noktasına ulaşmış adamın görüntüsü.

Don Juan'ı bir tepe üstünde, ıssız İspanyol manastırlarının bir hücresi içinde görüyorum. Baktığı bir şey varsa, bunlar uçup gitmiş aşklarının gölgeleri değil, belki de İspanya'nın sessiz bir ovasıdır, kendine benzer bulduğu, görkemli, ruhsuz topraktır. Evet, işte bu parıl parıl ve hüzünlü görüntüde durmalı. Sonuncu son, beklenen, ama hiç istenmeyen sonuncu son, küçümsenesi bir şey.

OYUN

'Gösteri, kralın bilincini bu tuzakta yakalayacağım işte,' der Hamlet. Yakalamak tam yerinde. Çünkü bilinç gider ya da kıvrılıverir. Onu havada, kendi kendisine kaçamak bir göz attığı o ölçülmez anda yakalaımak gerekir. Günü gününe yaşayan insan oyalanmayı pek sevmez. Her şey onu sıkıştırır tersine. Aynı zamanda da hiçbir şey kendinden fazla ilgilendirmez onu, hele ileride ne olabileceği konusunda. Tiyatrodan, gösteriden hoşlanması bundandır, birçok yazgılar sunulur kendisine, bunların acısını çekmeden şiirini alır. Hiç değilse orada bilinçsiz insanı tanırız, ne olduğu bilinmeyen bir umuda doğru koşar durur. Uyumsuz insan onun bittiği yerde, usun oyuna hayran olmayı bırakarak onun derinliğine girmek istediği yerde başlar. Bütün bu yaşamlara girmek, onları çeşitlilikleri içinde duymak, tam anlamıyla onları oynamaktır. Oyuncuların genellikle bu çağrıya uyduklarını, uyumsuz insanlar olduklarını söylemiyorum. Yalnızca yazgılarının, açık görüşlü bir yüreği çekebilecek uyumsuz bir yazgı olduğunu söylüyorum. Bundan sonra söyleyeceklerimin ters anlaşılmaması için bunu belirtmem gerekli.

Oyuncu, geçici olanın alanında egemendir. Biliriz, ünlerin en gelip geçicisi onun ünüdür. Konuşmalarda böyle söylenir hiç değilse. Ama tüm ünler geçicidir. Sirius'un görüşüne göre, Goethe'nin yapıtları bin yıla ka-

dar toza dönüşecek, adı da unutulacaktır. Belki de birkaç arkeolog, çağımızdan 'izler'i arayacaktır. Bu düşünce her zaman öğretici olmuştur. İyice düşünülürse, bu görüş çırpınmalarımızı ilgisizlikte bulduğumuz derin soyluluğa indirger. Her şeyden önce de kafamızı en kesin olana, yani dolaysıza doğru yöneltir. Tüm ünler içinde bizi en az aldatanı, kendi kendini yaşayan ündür.

Oyleyse oyuncu sayılmaz ünü, kendini kendine adayıp kendini duyanı seçmiştir. Her şeyin günün birinde öleceğinden en iyi sonucu çıkaran odur. Bir oyuncu ya başarır, ya başaramaz. Bir yazar, değeri bilinmese bile, bir umut besler. Ne olduğuna yapıtlarının tanıklık edeceğini tasarlar. Oyuncu fazla fazla fotoğrafını bırakacaktır bize, kendisini oluşturan şeylerin hiçbiri, devinimleri ve susuşları, kesik soluğu ve aşk soluğu, bize kadar gelmeyecektir. Onun için tanınmamış olmak oynamamaktır, oynamamaksa canlandıracağı ya da diriltteceği bütün varlıklarla birlikte yüz kez ölmektir.

Yaratımların en geçicisi üzerine kurulmuş bir ünü geçici bulmakta şaşılacak ne var? Iago ya da Alceste, Phèdre ya da Glocester olmak için üç saati vardır oyuncunun. Bu kısa aralıkta, onları elli metrekarelik bir alan üzerinde doğurtur ve öldürür. Uyumsuz hiçbir zaman bu kadar iyi, bu kadar da uzun süre örneklenmemiştir. Duvarlar arasında, birkaç saatliğine gelişip biten bu olağanüstü yaşamlar, bu tek ve tam yazgılar için bundan daha aydınlatıcı bir örnek beklenebilir mi? Sahneden çıktı mı Sigismond hiçbir şey değildir artık. İki saat sonra, lokantada yemek yediği görülür. Belki de yaşam o zaman bir düştür. Ama Sigismond'dan sonra bir başkası gelir. Kararsızlık içinde acı çeken kahramanın yerini, öcünü aldıktan sonra kükreyen kahraman alır. Böylece yüzyılları, tinsel varlıkları dolaşmakla, kendinde insanı

olabileceği ve olduğu gibi yansıtmakla, yolcu dediğimiz şu öbür uyumsuz kişiye yetişir oyuncu. Onun gibi, bir şeyi tüketir, durmadan dolaşır. Zamanın yolcusudur. Nicelik ahlakı bir besi bulabilseydi, bu eşsiz sahne üzerinde bulurdu. Oyuncu bu kişilerden ne ölçüde yararlanır, bunu söylemek güç. Ama önemli olan bu değil. Bu yeri doldurulmaz yaşamlarla hangi noktaya kadar birleştiğini bilmek söz konusudur yalnız. Gerçekten de onları kendinde taşıdığı, doğdukları zamanı ve uzamı azıcık aştıkları olur. Artık eski kimliğinden kolayca ayrılamayan oyuncuya eşlik ederler. Oyuncunun, bardağını alırken, kupasını kaldıran Hamlet'in devinimini yeniden bulduğu olur. Hayır, onu yaşattığı varlıklardan ayıran uzaklık o kadar fazla değildir. O zaman her ay ya da her gün şu çok verimli gerçeği, bir insanın olmak istediğiyle olduğu arasında sınır bulunmadığını bol bol ortaya koyar. Öyle görünmek, öyle olmayı ne dereceye kadar gerçekleştirir, o her zaman daha iyi canlandırmaya çalışan kişi, bunu tanıtlar. Çünkü tümüyle yalandan yapmak, kendi yaşamı olmayan yaşamların elden geldiğince ilerilerine girmek, onun sanatıdır. Çabanın sonunda, iç çağrısı aydınlanır; bütün yüreğiyle hiçbir şey olmamaya ya da birçok olmaya çalışmak. Kahramanını yaratması için kendisine verilen süre ne kadar darsa, yeteneği de o kadar zorunludur. Üç saat içinde, bugün kendisinin olan yüzle ölecektir. Tüm bu olağandışı yazgıyı üç saat içinde duyması ve göstermesi gerektir. Kendini yeniden bulmak üzere yitip gitmek denir buna. Bu üç saat içinde, salondaki adamın dolaşmak için bütün ömrünü harcadığı bu çıkışsız yolun sonuna dek gider.

Geçiciyi oynayandır oyuncu, ancak görünüş alanında çalışır, ancak görünüş alanında kusursuzlaşır. Tiyatronun koşulu, yüreğin kendini yalnızca devinimlerde

ve bedende ya da bedenin sesi olduğu kadar ruhun sesi olan sesle dile getirip anlatmasıdır. Bu sanatın yasası her şeyin büyütülmesini ve etin diline çevrilmesini ister. Sahne üzerinde, nasıl sevilirse öyle sevmek, yüreğin o yeri doldurulmaz sesini kullanmak, uzun uzun izler gibi bakmak gerekseydi, dilimiz şifreli bir dil olarak kalırdı. Burada sessizlikler de işitilmelidir. Aşk sesini yükseltir, kımıltısızlık bile gösteri olur. Her şeyden önce beden egemendir. Öyle her şey 'oyunsu' olamaz, haksız olarak değerden düşürülen bu sözcük bütün bir estetiği, bütün bir ahlakı kapsar. Bir insan yaşamının yarısı söylenmeyeni anlamakla, başını çevirmekle, susmakla geçer. Oyuncu burada hakkı olmayan yere girendir. Bu zincirlenmiş ruhun tılsımını bozar, tutkular en sonunda sahneye atılır. Tüm devinimlerde konuşur, yalnız haykırışlarla yaşar. Böylece oyuncu kişilerini göstermek için onları çizer ya da yontar. İmgesel biçimlerinin içine akar, gölgelerine kanını verir. Söylemek bile fazla, büyük tiyatrodan, oyuncuya tümüyle bedensel yazgısını doldurma fırsatını veren tiyatrodan söz ediyorum. Shakespeare'e bakın. Bu büyük devinim tiyatrosunda oynu yöneten şey bedenin kudurganlıklarıdır. Her şeyi bunlar açıklar. Bunlar olmasa, her şey yıkılırdı. Cordelia'yı sürgüne gönderen, Edgar'ı cezalandıran sert davranış olmasa, Kral Lear çılgınlığın randevusuna hiçbir zaman gitmezdi. O zaman bu tiyatronun bunaklık burcu altında geçmesi yerindedir. Ruhlar cinlere ve sarabandlarına[1] bırakılmıştır. En azından dört deli, bir mesleğiyle, öbürü istemiyle, son ikisi de acılarıyla: Düzeni bozulmuş dört beden, aynı durumun dört anlatılmaz yüzü.

Tek başına insan bedeninin boyutları da yetersizdir. Maske ve yüksek tabanlı ayakkabılar, yüzü temel

[1] *Bir dans. (Çev.)*

öğelerinde silikleştiren ya da daha çok belli eden makyaj, abartan ya da basitleştiren giysi, bu evren, görünüş uğrunda her şeyi harcar, yalnızca göz için yapılmıştır. Uyumsuz bir mucizeyle, bilgiyi getiren de gene bedendir. Iago'yu hiçbir zaman onu oynayınca anladığım kadar iyi anlayamam. Ne kadar işitirsem işiteyim, ancak görünce kavrarım onu. Uyumsuz kişinin tekdüzeliği, o hem yabancı, hem de dost, o biricik ve baş döndürücü görünüşü oyuncuya geçer, bütün kahramanları içinde dolaştırır onu. Burada da, bu hava birliğini büyük tiyatro yapıtı sağlar.[1] Oyuncu burada kendi kendisiyle çelişir, aynı gene de çok çeşitli, bir tek bedenle özetlenmiş bunca ruh. Ama her şeye erişmek ve her şeyi yaşamak isteyen bu birey, bu boşuna çaba, bu güçsüz inat, uyumu çelişkinin ta kendisidir. Hep kendisiyle çelişen onda birleşir gene de. Bedenle tinsel varlığın birbirleriyle birleşip kaynaştıkları, ikincisinin başarısızlıklarından bıkıp en sadık dostuna yöneldiği yerdedir. 'Kanlarıyla yargıları alabildiğine birbirlerine karışan, bunun içinde yazgı parmağının dilediği deliğinden ses çıkardığı flüt olmayan kişilere ne mutlu!' der Hamlet.

Kilise oyuncuda böyle bir çabayı nasıl suç saymazdı ki? Bu sanatta ruhların sapkın çoğalımını, coşkunlukların ölçüyü aşmasını, tek bir yazgıyı yaşamaya yanaşmayan, bütün aşırılıklara atılan bir varlığın sarsıcı savını yadsıyordu. Onları sürgün etmekle tüm öğrettiklerinin yadsınması olan şu şimdiki zaman tutkusunu ve şu Protée[2] yengisini sürgün etmiş oluyordu. Ölümsüzlük bir oyun değildir. Güldürüyü ona yeğ görecek kadar dü-

---

[1] *Molière'in Alceste'ini düşünüyorum burada. Her şey olabildiğine basit, açık, kabadır. Philinte'e karşı Alceste, Elianthe'a karşı Célimène, amacına doğru itilmiş karakterin uyumsuz tutarlığı içinde tüm konu, sonra dizenin kendisi, karakterin tekdüzeliği gibi beceleri de zar zor belli eden 'kötü dize'.*

[2] *Yunan söylenbiliminde istediği zaman biçim değiştiren Deniz Tanrısı. (Çev.)*

şüncesiz bir varlık kurtuluşu kaçırmıştır elinden. 'Her yerde' ile 'her zaman' arasında uzlaşma yoktur. Bu kadar küçük görülen bu mesleğin ölçüsüz bir tinsel anlaşmazlığa yol açması bundandır. 'Önemli olan durasız yaşam değildir, durasız canlılıktır,' der Nietzsche. Gerçekten de bütün dram bu seçimdedir.

Adrienne Lecouvreur[1], ölüm döşeğinde, tövbe edip kutsal ekmeği yemek istedi, ama mesleğinden dönmeye yanaşmadı. Böylece tövbenin kazancından oldu. Gerçekten de Tanrıya karşı derin tutkusunu seçmek değil de neydi bu? Ölüm döşeğindeki bu kadın, sanatım diye adlandırdığı şeyi yoksamayı gözyaşları içinde yadsırken, sahnede hiçbir zaman erişemediği bir büyüklük gösteriyordu. Bu onun en güzel, sürdürülmesi en güç rolü oldu. Gökyüzüyle önemsiz bir bağlılık arasında bir seçimi yapmak, kendini ölümsüzlüğe yeğ tutmak ya da Tanrıda erimek, çok eski bir tragedyadır bu, bizim de yer almamız gereken tragedya.

Zamanın oyuncuları aforoz edildiklerini biliyorlardı. Mesleğe girmek, cehennemi seçmekti. Kilise de onları en kötü düşmanları olarak görüyordu. Kimi yazın adamları kızarlar: 'Nasıl olur da Molière'den sonra yardımlar esirgenir!' Ama doğrudur bu, hele sahnede ölen, tümüyle dağılmaya adanmış bir yaşamı boya altında bitiren kişi için. Her şeyi bağışlattıran dehadan söz edilir. Ama deha hiçbir şeyi bağışlamaz, üstelik de buna yanaşmadığı için bağışlamaz.

O zaman, oyuncu kendisini bekleyen cezayı biliyordu. Ama yaşamın kendisinin ayırdığı son ceza yanında böylesine bulanık tehditlerin ne anlamı olabilirdi? Önceden duyduğu, tümüyle kabullendiği bir şeydi bu. Uyumsuz insan için olduğu gibi oyuncu için de erken bir ölüm düzeltilmez bir şeydir. Bu erken ölüm ol-

[1] *1692-1730 yılları arasında yaşamış ünlü bir Fransız tragedya oyuncusu. (Çev.)*

madıkça, dolaşabileceği yüzler ve yüzyıllar toplamını hiçbir şey karşılayamaz. Ama, ne olursa olsun, ölmek söz konusudur. Çünkü oyuncu kuşkusuz her yerdedir, ama zaman onu da sürükler ve etkisini gösterir.

O zaman, bir oyuncu yazgısının ne olduğunu duymak için birazcık imge gücü yeter. Kişilerini zaman içinde kurar, sıralar. Onları buyruğuna uydurmasını da zaman içinde öğrenir. Farklı yaşamları ne kadar çok yaşamışsa, onlardan o kadar iyi ayrılır. Bir gün olur, sahnede ve dünyada ölmek gerekir. Yaşamış olduğu şey şimdi karşısındadır. Açıklıkla görür. Serüvenin iç parçalayıcı, yeri doldurulmaz yanını görür. Bilir ve şimdi ölebilir. Yaşlı oyuncuların sığınabilecekleri bakımevleri de vardır.

FETİH

'Hayır,' der Fatih, 'eylemi sevmem için düşünmeyi unutmam gerekmiş olduğunu sanmayın. Tersine, inandığımı kusursuzca tanımlayabilirim. Çünkü ona güçle inanıyorum, onu açık ve kesin bir görüşle görüyorum.' Bunu anlatamayacak kadar fazla biliyorum, diyenlerden sakının. Çünkü aldatmayı beceremiyorlarsa, bilmedikleri ya da tembellik yüzünden, kabukta kaldıkları içindir.

Fazla bir kanım yok öyle. İnsan, bir yaşamın sonunda, bir tek gerçeği kesin olarak öğrenmekle yıllar geçirdiğini anlar. Ama bir teki, apaçıksa, bir yaşamı yönetmeye yeter. Bana gelince, benim de birey üzerinde bir sözüm var söylenecek. Bundan katı bir biçimde, hatta gerekirse uygun bir hor görüyle söz etmeli.

Bir insan söylediği şeylerden çok söylemedikleriyle insandır. Söylemeyeceğim şeyler var. Ama kesinlikle inanıyorum ki bireyi yargılamış olan tüm insanlar, bizden çok daha az deneyle yapımışlardır bunu. Us, coşku veren us, göstermesi gerekeni önceden sezmiştir belki de. Ama çağ, yıkıntıları, kanıları, açık gerçeklerle dolduruyor gözlerimizin önünü. Eski halklar, hatta daha yenileri bizim makine çağımızdan önce yaşamış olanlar, toplumun ve bireyin erdemlerini teraziye koyabilir, hangisinin ötekine uyması gerektiğini araştırabilirlerdi. İlkin bu olanak vardı, insanın yüreğinde olan, yaratıkların dünyaya hizmet etmek mi, yoksa hizmet görmek

için nı geldiklerini gösteren şu ısrarlı sapıtma nedeniyle vardı. Vardı bu olanak, çünkü toplum da birey de tüm becerilerini göstermemişti daha.

Kanlı Felemenk savaşlarının ortasında doğmuş Hollanda ressamlarının başyapıtlarına hayran olan, korkunç Otuz Yıl Savaşlarının bağrında yetişmiş Silezya gizemcilerinin dualarıyla coşan düşünürler gördük. Onların şaşkın gözlerinde ölümsüz değerler, çağdaş gürültülerin üzerinde yüzer. Ama o günden bugüne zaman ilerledi. Bugünün ressamları o esenlikten yoksun. Gerçekte yaratıcı için gerekli, yani kuru bir yürekleri olsa bile, hiçbir işe yaramıyor, çünkü herkes silah altına alınmış, ermiş bile. İşte belki de en derin biçimde duyduğum bu. Siperlerde olgunlaşmadan ölen her biçimde benzetme olsun, dua olsun, demir altında ufalanan her çizgide, durasız, bir yanını yitiriyor. Çağımdan ayrılamayacağımı bilincimde duyduğum için, onunla kaynaşmaya karar verdim. Yalnızca bireyi önemsiz ve alçalmış gördüğüm için bu kadar önem veriyorum ona. Kazanılmış dava olmadığını bilmediğim için, yitirilmiş davalardan hoşlanıyorum; geçici yenmelerinde olduğu gibi bozgununda da eşit olan tam bir ruh ister bu işler. Bu dünyanın yazgısına sorumlulukla bağlanan kişi için, uygarlıkların çarpışmasında bunalımlı bir şey vardır. Ondan kendi kozunu oynamak isterken, bu bunalımı da kendime mal ettim. Tarihle durasızlık arasında tarihi seçtim, çünkü kesinlikleri severim. Hiç değilse ondan kuşkum yok ve beni ezen bu gücü nasıl yadsıyabilirim?

Bir gün gelir, ya gözlemi ya eylemi seçmek gerekir. İnsan olmak derler bunun adına. Bu parçalanışlar kunçtur. Anıa gururlu bir yürek için iki şeyin ortası olamaz. Ya Tanrı var, ya zaman, ya bu haç, ya bu kılıç. Ya çırpınmalarını aşan daha yüksek bir anlamı vardır bu dünyanın ya da bu çırpınmalardan başka hiçbir şey gerçek değildir. Ya zaman ile yaşayıp onunla ölmek ya

da daha büyük bir yaşam için ondan çekilmek gerek. Uzlaşılabileceğini, hem yüzyıl içinde yaşayıp hem de durasıza inanılabileceğini biliyorum. Buna kabullenmek denir. Ama ben bu deyimden tiksiniyorum, her şeyi istiyorum ya da hiçbir şeyi. Eylemi seçiyorum diye, gözlem benim için bilinmedik bir ülkedir sanmayın. Ama bana her şeyi veremez, ben de durasızdan yoksun kalınca zamanla birleşmek isterim. Defterimde ne özlem bulunsun istiyorum, ne acılık, yalnız açık görmek istiyorum. Söylüyorum size, yarın silah altına alınacaksınız. Sizin için de benim için de bir kurtuluş bu. Birey hiçbir şey yapamaz, yine de her şeyi yapabilir. Bu çok güzel hazır bulunuş içinde, neden onu bir yandan göklere çıkarırken, bir yandan da ayaklar altına aldığını anlıyorsunuz. Onu ufalayan dünya, kurtaran da ben. Ona bütün haklarını sağlıyorum.

Fatihler eylemin gerçekte yararsız olduğunu bilirler. Bir tek eylem vardır yararlı olan: İnsanı ve yeryüzünü yeni baştan düzeltecek eylem. İnsanları hiçbir zaman yeni baştan düzeltemeyeceğim. Ama 'öyleymiş gibi' yapınak gerek. Çünkü çarpışmanın yolu beni tenle karşılaştırıyor. Alçalmış da olsa, ten benim tek kesinliğim. Yalnız onunla yaşayabilirim. Yaratık benim yurdumdur. İşte bunun için bu uyumsuz, bu bir yere götürmeyen çabayı seçtim. İşte bunun için çarpışmadan yanayım. Çağ da uyuyor buna, söyledim. Şimdiye değin bir fatihin büyüklüğü coğrafyayla ilgiliydi. Ele geçirilen toprakların genişliğiyle ölçülüyordu. Sözcüklerin anlamı değiştirmesi, artık yalnız yenen generali belirtmesi boşuna değil. Büyüklük karar kargâh değiştirdi. Büyüklük karşı gelmekte, geleceksiz özveride. Burada da bozgun zevkinin hiç mi hiç yeri yok. Yengi istenecek bir şey olurdu. Ama bir tek yengi vardır ve duraksızdır.

Hiçbir zaman elde edemeyeceğimdir bu. İşte çarptığım, takılıp kaldığım nokta. Prometheus'un, çağdaş fatihlerin birincisinin, devriminden başlamak üzere, tanrılara karşı her zaman bir devrim olur. İnsanın kendi yazgısına karşı açtığı bir hak davasıdır bu; yoksulun davası bir bahaneden başka bir şey değildir. Ama bu anlayışı ancak tarihsel eyleminde kavrayabilirim, orada yetişirim ona. Ondan hoşlanıyorum sanmayın gene de; temel çelişki karşısında, kendi insansal çelişkimi sürdürürüm. Kendisini yadsıyanın ortasına yerleştiririm uyanıklığımı. Kendisini ezen şey karşısında insanı yükseltirim, o zaman özgürlüğüm, başkaldırım ve tutkum bu gerilimde, bu açık görüşlülükte, bu ölçüsüz yinelemede el ele verir.

Evet, insan kendinde başlayıp kendinde biter, ötesi yoktur. Bir şey olmak istiyorsa bu yaşam içinde olur. Şimdi bunu fazlasıyla biliyorum. Fatihler bazı bazı yenmekten ve aşmaktan söz ederler. Ama hep 'kendi kendini aşmak'tır demek istedikleri. Bunun ne demek olduğunu iyi bilirsiniz. Her insan kimi anlarda kendini bir Tanrının eşiti gibi duymuştur. Hiç değilse böyle söylerler. Ama bu bir anlık bir sürede, insanın tinsel varlığının şaşırtıcı büyüklüğünü duymuş olmasından gelir. Fatihler, kendilerini insanlar içinde sürekli olarak bu yüksekliklerde ve bu büyüklüğün tanı bilinci içinde yaşayacak kadar güçlü bulan kimselerdir yalnız. Bu bir aritmetik, artı ya da eksi sorunudur. Fatihler en fazlasını yapabilirler. Ama insanın isteyince yaptığından fazlasını yapamazlar. İşte bunun için insan kavşağını hiç bırakmaz, devrim ruhunun en yakıcı noktasına dalarlar.

Sakatlanmış yaratığı bulurlar orada, ama sevip hayran oldukları biricik değerlerle, yani insan ve sessizliğiyle de orada karşılaşırlar. Aynı zamanda hem yoksunlukları, hem de zenginlikleridir bu. Onlar için bir tek lüks vardır, bu da insan bağıntılarının lüksüdür. Bu hiç de

sağlam olmayan evrende, insanca ve yalnız insanca olan her şeyin daha yakıcı bir anlam kazandığını sezmemek elde mi? Gerilmiş yüzler, tehlikeye düşmüş kardeşlik, insanlar arasındaki alabildiğine güçlü, alabildiğine utangaç dostluk, bunlar, geçici olduklarına göre, gerçek zenginliklerdir. Tinsel varlık güçlerini ve sınırlarını en iyi bunlar ortasında duyar. Yani etkenliğini. Kimileri de dehadan söz ettiler. Ama deha söylenip geçilir; ben usa yeğ tutarım. O zaman usun çok güzel olabileceğini söylemek gerek. Bu çölü aydınlatır, ona boyun eğdirtir. Tutsaklıklarını bilir, onları gösterir. Bu bedenle aynı zamanda ölecektir. Ama bunu bilmek, işte onun özgürlüğü.

Bilmiyor değiliz, tüm kiliseler bize karşı. Bir yere varmayı çok isteyen bir yürek durasıza yan çizer, tüm kiliseler de ister tanrısal, ister siyasal olsunlar, durasıza göz dikerler. Mutluluk ve cesaret, gündelik ya da adalet, onlar için ikincil amaçlardır. Getirdikleri bir öğretidir, buna katılmak gerekir. Ama benim düşünlerle ya da durasızla işim yok. Kendi ölçüme uygun gerçeklere el dokunabilir. Onlardan ayrılamam. Işte bunun için hiçbir şey kuramazsınız benim üzerime; fatihin hiçbir şeyi sürekli değildir, öğretileri bile.

Ne olursa olsun, bütün bunların sonunda ölüm var. Bunu biliyoruz. Her şeyi bitirdiğini de biliyoruz. Avrupa'yı kaplayan, içimizden bazılarının hiç usundan çıkmayan mezarlıklar işte bunun için çirkin. Yalnız sevilen güzelleştirilir, ölümse bizi tiksindirir ve bıktırır. Onun da fethedilmesi gerektir. Carrara'ların sonuncusu vebadan boşalmış Padova'da tutsak kalmış, Venediklilerce kuşatılmış durumda, sarayının salonlarında uluyarak dolaşıyordu; şeytana sesleniyor, ondan ölümü istiyordu. Onu aşmanın bir başka biçimiydi bu. Ölümün

saygı gördüğünü sandığı yerleri öylesine korkunçlaştırmış olmak da Batı'ya özgü cesaretin bir belirtisi. Baş kaldırmış kişinin evreninde, ölüm, adaletsizliği aşka getirir. Son haksızlıktır.

Başkaları da gene uzlaşmadan, durasızı seçmiş ve bu dünyanın aldatıcılığını ortaya koymuşlardır. Mezarlıkları bir çiçek ve kuş bolluğu ortasında gülümser. Böylesi fatihe uygun gelir ve ona teptiği şeyin açık görüntüsünü verir. O, tersine, kara demirin ya da adsızlar çukurunun ortamını seçmiştir. Bazı bazı durasızdan yana insanlar arasında en iyileri, ölümleri konusunda böyle bir görüntüyle yaşayabilen bu varlıklar karşısında saygı ve acıma dolu bir ürpertiye kapıldıklarını duyarlar. Ama gene de bu varlıklar güçlerini ve doğrulamalarını bundan çıkarırlar. Yazgımız karşımızdadır, onu biz kışkırtırız. Gururdan çok, sınırlı durumumuzun bilinciyle. Biz de bazı bazı acırız kendi kendimize. Bize kabul edilebilir görünen biricik acıma budur; belki de pek anlayamayacağımız pek de erkekçe bulmayacağınız bir duygu. Gene de bunu duyanlarımız en gözü peklerimizdir. Ama biz uyanık olanlara erkek deriz ve bizi açık görüşlülükten uzaklaştıran bir gücü istemeyiz. Daha iyi olmaya çalışmazlar, tutarlı olmaya çalışırlar. Bilge sözcüğü, elinde olmayan şeyler konusunda kuramlara dalmadan elindekiyle yaşayan insana uygulanırsa, bunlar da birer bilgedir. Onlardan biri, fatih, ama düşünce alanında fatih; Don Juan, ama bilginin Don Juan'ı; oyuncu, ama usun oyuncusu, bunu herhangi bir kimseden daha iyi bilir; 'Sevimli koyun uysallığını en yüksek derecesine kadar sürdürmekle yeryüzünde de gökte de hiçbir ayrıcalık kazanılmaz; en iyi koşulda boynuzları bulunan, fazla hiçbir şeyi olmayan sevimli bir koyuncuk olmaktan da geri kalınmaz; kuruntudan ölünmediği ve yargıç tutumlarıyla skandala yol açılmadığı kabul edilse bile.'

Ne olursa olsun, uyumsuz uslamlamaya daha sıcak yüzler vermek gerekiyordu. İmge gücümüzle başka birçoklarını, zamana ve sürgüne perçinlenmişleri, gelecekten ve zayıflıktan yoksun bir dünyaya uygun bir biçimde yaşamasını bilenleri de ekleyebiliriz. Bu uyumsuz ve Tanrısız dünya, o zamanı açık düşünen ve artık umut etmeyen insanlarla dolar. Ama ben daha kişilerin en uyumsuzundan, yaratıcıdan söz etmedim.

UYUMSUZ VE YARATIM

FELSEFE VE ROMAN

Uyumsuzun kısıntılı havasında sürdürülen tüm bu yaşamlar, gücünden canlılık aldıkları, derin ve sürekli bir düşünce olmasa, ayakta duramazlardı. Burada, bu ancak eşsiz bir bağlılık duygusu olabilir: Savaşların en saçmaları ortasında görevlerini yerine getiren bilinçli insanlar gördük; çelişkiye düştüklerine inanmıyorlardı. Hiçbir şeyi gizlememek söz konusuydu da ondan. Dünyanın uyumsuzluğunu sürdürmekte metafizik bir mutluluk vardır. Fetih ya da oyun sayılmaz aşk, uyumsuz başkaldırı, kişinin daha baştan yenik düştüğü bir savaş alanında onuruna sunduğu saygılar bunlar.

Yalnızca savaşın kuralına bağlı kalmak söz konusudur. Bu düşünce bir varlığı beslemeye yetebilir; koca uygarlıkları ayakta tuttu, tutuyor. Savaş yadsınmaz. Ondan ölmek ya da onunla yaşamak gerek. Uyumsuz için de böyle, onunla soluk almak söz konusu; derslerini anlamak, bedenlerini yeniden bulmak söz konusu. Bu bakımdan, başlıca uyumsuz sevinç yaratımdır. 'Sanat ve yalnız sanat,' der Nietzsche, 'gerçeğin elinden ölmemizi önleyecek bir şey varsa, o da sanattır.'

Burada betimlemeye, birçok yönlerini sezdirmeye çalıştığım deneyimde, bir başkasının bundan öldüğü yerde, bir acı belirivereceği kuşku götürmez. Çocukça unutuşu aramak, doygunluğa yönelmek yankısız kalan şeylerdir şimdi. Ama insanı dünya karşısında ayakta tu-

tan sürekli gerilim, her şeyi kucaklamaya iten düzenli taşkınlık, içimizde başka bir ateş bırakır. O zaman, bu evrende yapıt, bilincini ayakta tutmak ve onun serüvenlerini görüp göstermek için tek şansımızdır. Yaratmak, iki kez yaşamaktır. Bir Proust'un bocalamalı ve sıkıntılı arayışının, o özenli çiçek ve sıkıntı koleksiyonunun başka hiçbir anlamı yoktur. Öte yandan, oyuncunun, fatihin ve tüm uyumsuz insanların yaşamlarının tüm günlerinde giriştikleri sürekli ve değer biçilmez yaratımdan daha ilerilere de götürmez. Hepsi de kendi gerçekleri olan gerçeği oynamaya, yinelemeye, yeniden yaratmaya çalışır. Hepimiz, eninde sonunda gerçeklerimizin görünüşüne bürürünüz. Durasıza sırt çevirmiş bir insan için, tüm yaşam uyumsuzun maskesi altında ölçüsüz bir oyundan başka bir şey değildir. Yaratım, büyük oyundur.

Bu insanlar ilkin bilirler, sonra tüm çabaları yanaştıkları yarınsız adayı dolaşmaya, büyütmeye, zenginleştirmeye yönelir. Ama ilkin bilmek gerekir. Çünkü uyumsuzun bulunuşu gelecekteki tutkuların oluşup geçerlik kazandıkları bir duruş evresiyle birleşir. Dinsiz insanların da Oliviers Dağları[1] vardır. Onların dağı üzerinde de uyumamak gerekir. Uyumsuz insan için, açıklamak ve çözmek değil, duymak ve betimlemek söz konusudur artık. Her şey açık görüşlü ilgisizlikle başlar.

Betimlemek, işte uyumsuz bir düşüncenin son tutkusu budur. Bilim de aykırılıklarının sonuna gelince, önermeleri bırakır, olayların hep el değmemiş bir durumda kalan görünümünü seyredip çizmek üzere durur. Yürek de böylece dünyanın yüzleri önünde bizi coşturan bu coşkunluğun bize onun derinliğinden değil, çeşitliliğinden geldiğini öğrenir. Açıklama boştur, ama duyu kalır, onunla birlikte nicelik bakımından tüken-

[1] *İsa'nın çarmıha gerilişinden bir gün önce gidip dua ettiği yer. (Çev.)*

mez bir evrenin sonu gelmez çağrıları da kalır. Burada sanat yapıtının yeri anlaşılıyor.

Sanat yapıtı bir deneyin ölümünü, aynı zamanda da çoğalımını belirtir. Dünyanın önceden düzenlediği izleklerin: Bedenin, tapınakların alınlığındaki tükenmez imgenin, biçimlerin ya da renklerin, sayının ya da üzüntünün, tekdüze ve tutkulu bir yinelemesi gibidir. Oyleyse yaratıcının görkemli ve çocuksu evreninde bu denemenin başlıca izleklerini yeniden bulmamız nedensiz değil. Bunu bir simge olarak görmek ve sanat yapıtının ve en sonunda uyumsuza bir sığınak gibi görülebileceğini sanmak doğru olmaz. Gerçekte uyumsuz bir oluştur ve yalnız betimlenmesi söz konusudur. Düşüncenin derdine bir çıkış yolu sağlamaz. Tersine, bu derdi bir insanın tüm düşüncesine yansıtan belirtilerden biridir. Ama ilk olarak, tinsel varlığı kendi içinden çıkarır ve başkasının karşısına koyar, orada silinsin diye değil, ona herkesin gittiği çıkışsız yolu kesin bir biçimde göstermek için. Uyumsuz uslamlama evresinde, yaratım ilgisizlik ve buluşun ardından gelir. Uyumsuz tutkuların ileri atıldıkları, uslamlamanın durduğu noktayı belirtir. Böylece yaratımın bu denemedeki yeri doğrulanmış olmaktadır.

Sanat yapıtında uyumsuza bağlanmış düşüncenin bütün çelişkilerini yeniden bulmamız için yaratıcıda da düşünürde de aynı olan kimi izlekleri günışığına çıkarmak yetecektir. Gerçekten de bu kafaları akraba yapan, birbirinin aynı olan sonuçlardan çok, hepsinde aynı olan çelişkiler. Düşünce ve yaratım için de böyle. İnsanı bu tutumlara yönelten şeyin aynı sıkıntı olduğunu söylemek bile fazla belki. Başlangıçta aynı noktada birleşmeleri bundandır. Ama uyumsuzdan yola çıkan tüm düşünceler içinde, pek azının burada ayakta kaldıklarını gördüm. Yalnız uyumsuzun malı olanı da onların uzaklaşmaları ya da sadakatsizlikleriyle daha iyi ölçtüm. Bu-

na koşut olarak, şunu sormalıyım kendime; Uyumsuz bir yapıt olanaklı mıdır?

Sanatla felsefe arasındaki eski karşıtlığın saymacalığı üzerinde fazla durmak yersiz. Fazla kesin bir anlama çekmek istersek, hiç kuşkusuz yanlış olur. Yalnız bu iki daldan her birinin kendi özel iklimi bulunduğunu söylemek istersek, doğru olur; ama ayrıntılara girmediğimiz sürece. Kabul edilebilecek biricik kanıt, öğretisinin *içine* kapanmış felsefeciyle yapıtının *karşısında* yer almış sanatçı arasında gösterilen çelişkideydi. Ama bu, burada bizim ikincil saydığımız belirli bir sanat ve felsefe biçimi için geçerliydi. Yaratıcısından kopmuş bir sanat düşüncesi yalnızca gününü doldurmuş bir anlayış değildir, yanlıştır da. Filozofun sanatçıya karşıtlığını göstermek için, hiçbir filozofun hiçbir zaman ortaya birden fazla öğreti çıkarmadığını söylerler. Ama bu da hiçbir sanatçının hiçbir zaman değişik yüzler altında birden fazla şey anlatmadığı ölçüde doğrudur. Sanatın anlık kusursuzluğunu, yenileşme zorunluluğunu ancak önyargı doğrulayabilir. Çünkü sanat yapıtı da bir çelişkidir ve büyük yaratıcıların ne denli tekdüze olabileceklerini herkes bilir. Tıpkı düşünür gibi sanatçı da yolunu seçer ve yapıtında oluşur. Bu geçişme estetik sorunların en önemlisini çıkarır karşımıza. Üstelik, düşüncenin amaç birliğine inanan bir kimse için, yöntemlere ve nesnelere göre yapılan bu ayrımdan daha boş bir şey yoktur. İnsanın anlamak ve sevmek için seçtiği dallar arasında sınırlar yoktur. İç içe girer, aynı bunalımda birbirlerine karışırlar.

Başlangıçta bunu söylemek zorunludur. Uyumsuz bir yapıtın olanaklı olabilmesi için, düşüncenin en açık ona karışmış olması gerekir. Ama aynı zamanda da orada hiç belirmemesi, belirince de düzenleyici us olarak

belirmesi gerekir. Bu aykırılık uyumsuza göre açıklanır. Sanat yapıtı, usun somutu uslamaktan vazgeçmesinden doğar. Tenselin yengesini belirtir. Uyanık düşüncedir onu kışkırtan, ama bu edimde kendinden vazgeçer. Betimlenen şeye geçerli olmadığını bildiği, daha derin bir anlam eklemek gibi bir eğilime boyun eğmeyecektir. Sanat yapıtı usun bir dramını kişileştirir, ama bunun kanıtını ancak dolaylı olarak sunar. Uyumsuz yapıt bu sınırların bilincine varmış bir sanatçı ve somutun kendi kendinden fazla hiçbir anlamı taşımayacağı bir sanat ister. Bir yaşamın amacı, anlamı ve avuntusu olabilir. Yaratmak ya da yaratmamak, hiçbir şeyi değiştirmez bu. Uyumsuz yaratıcı yapıtına bağlanmaz. Ondan vazgeçebilir; bazı bazı vazgeçtiği de olur. Bir Habeşiştan yeter.

Bunu aynı zamanda bir estetik kuralı olarak da görebiliriz. Gerçek sanat yapıtı her zaman insansal ölçüdedir. Her şeyden önce 'daha az' söyleyendir. Bir sanatçının toplu deneyimiyle onu yansıtan yapıt arasında, *Wilhelm Melster* ile *Goethe*'nin olgunluğu arasında belirli bir ilişki vardır. Yapıt bir açıklama yazınının süslü kâğıdına bütün deneyimi geçirdiğini ileri sürdü mü bu ilişki kötüdür. Yapıt yalnızca deneyden yontulmuş bir parça, iç parıltının sınırlanmadan özetlendiği bir elmas yüzeyi olduğu zaman iyidir bu ilişki. Birinci durumda, fazlalık vardır, ölümsüzlük savı vardır. İkincisinde, zenginliği sezilen tüm bir deneyimin söylenmeden anlatılışı dolayısıyla yapıt verimlilik kazanır. Uyumsuz sanatçı için sorun, 'yapabilme'yi aşan bir 'yaşayabilme' kazanmaktır. Sözün kısası, burada yaşamanın, düşünmek olduğu kadar da duymak olduğu anlaşıldığına göre, bu iklimde büyük sanatçı bir büyük yaşayıcıdır. Yapıt bir düşünce dramını çizimlendirir. Uyumsuz yapıt düşüncenin üstün etkilerinden vazgeçişini, artık yalnız görünüşleri işleyen ve ussal dayanağı olmayanı imgelerle örten us ol-

maya boyun eğişini gösterir. Dünya açık olsaydı, sanat olmazdı.

Gözler kamaştıran alçakgönüllülüğü içinde yalnız betimlemenin egemen olduğu biçim ya da renk sanatlarından söz etmiyorum burada.[1] Anlatım düşüncenin bittiği yerde başlar. Tapınakları ve müzeleri dolduran o boş gözlü delikanlıların felsefeleri devinimlere konulmuştur. Uyumsuz bir insan için, bütün kitaplıklardan daha öğreticidir. Başka bir bakımdan, müzik için de böyledir. Öğreticilikten yoksun bir sanat varsa, o da müziktir. Matematiğe o denli yakındır ki nedensizliğini ondan almadığını ileri sürmek zordur. Tinsel varlığın belirli ve ölçülü yasalara göre kendi kendisiyle oynadığı bu oyun sesli bir uzamda geçer, bu uzam bizim uzamımızdır, ama onun ötesinde titreşimler insandışı bir evrende birbirini bulur. Bundan daha arı duyu yoktur. Bu örnekler fazlasıyla basit. Uyumsuz insan bu düzenleri ve bu biçimleri kendi malı sayar.

Ama burada açıklama eğiliminin en büyük eğilim olarak kaldığı, düşün kendi kendini sunduğu, sonucun neredeyse kesin, kaçınılmaz olduğu bir yapıttan söz etmek isterdim. Romanı yaratımını söylemek istiyorum. Uyumsuz, romanda tutunabilir mi, tutunamaz mı, bunu araştıracağım.

Düşünmek, bir dünya yaratmak istemektir her şeyden önce (ya da kendi dünyasını sınırlandırmak, bu da aynı kapıya çıkar). Özlemine göre bir uzlaşma alanı, ussal dayanaklarla sarılı ya da dayanılmaz kopuyu çözümlemeyi sağlayacak örneksemelerle aydınlanmış bir evren bulmak üzere, insanı deneyiminden ayıran temel uymazlıktan yola çıkmaktır. Filozof, Kant bile olsa, yara-

[1] *Resimlerin en ussalının, gerçeği temel ögelerine indirgemeye çalışanın, sonunda gözlerin sevincinden başka bir şey olmaması ilginçtir. Yalnız rengini alıkoymuştur dünyanın.*

tıcıdır. Kişileri, simgeleri ve gizli eylemi vardır. Sonuçları vardır. Buna karşılık, görünüşler ne olursa olsun, romanın şiiri ve denemeyi geride bırakması, sanatın daha geniş bir biçimde düşünselleştirilmesini gösterir. Yanlış anlaşılmasın, her şeyden öne en büyükleri söz konusu. Bir türün verimliliği ve büyüklüğü çoğu zaman o tür içinde yazılmış süprüntülerle ölçülür. Kötü romanların sayısı en iyilerin büyüklüğünü unutturmamalı. En iyiler evlerini kendileriyle birlikte taşır. Romanın kendi mantığı, kendi uslamlamaları, kendi sezgisi, kendi konutları vardır. Aydınlık istemleri de vardır.

Yukarıda sözünü ettiğim beylik karşıtlık bu özel durumda daha da az geçerlidir. Felsefeyi yaratıcısından ayırmanın kolay olduğu çağlarda geçerliydi. Bugün, düşünce evrensele varmak savında değil artık, en iyi tarihi de pişmanlıklarının tarihi olurdu; bugün biliyoruz ki öğreti, geçerli olduğu zaman, kurucusundan ayrılmaz. Bir yanıyla *Ethique*[2] bile uzun ve güçlü bir iç dökmeden başka bir şey değildir. Soyut düşünce en sonunda tenden desteğine kavuşur. Aynı biçimde, bedenin ve tutkuların romansal oyunları da bir dünya görüşünün istemlerine biraz daha fazla uymakta. 'Öyküler' anlatmıyor artık yazar, evrenini yaratıyor. Büyük romancılar filozof romancılardır, yani 'savlı' yazarların karşıtıdırlar. Balzac, Sade, Melville, Stendhal, Dostoyevski, Proust, Malraux, Kafka bunlardan birkaçıdır.

Ama uslamalarla değil de daha çok imgelerle yazmayı seçmeleri hepsinde bulunan bir düşünceyi ortaya çıkarır; her türlü açıklama ilkesinin yararsızlığına, du-

---

Bir düşünelim: En kötü romanların varlığını açıklar bu. Hemen herkes düşünebilecek yetenekte görür kendini; belirli bir ölçüde de iyi ya da kötü, gerçekten düşünür. Buna karşılık, kendini ozon ya da tümce uydurucu olarak düşünebilenler çok azdır. Ama düşüncenin deyişe üstün geldiği andan sonra, kalabalık romana sarıldı.

Söylendiği kadar büyük bir kötülük yok bunda. En iyiler kendi yapıtları karşısında daha güç beğenir davranırlar. Başaramayanlara gelince, yarına kalmayı hak etmemişler demektir.

Hollandalı filozof Spinoza'nın ünlü yapıtı. (Çev.)

yulur görünüşün öğretici 'bildirisine' inanmışlardır. Yapıtı hem bir son, hem de bir başlangıç olarak görürler. Çoğu zaman söylenmemiş bir felsefenin sonucu, örneklendirilmesi ve taşlanmasıdır yapıt. Ama ancak bu felsefenin söylenmeden belirtilmiş yanlarıyla tamdır. Kısacası, eski bir konunun şu değişik biçimini, azıcık bir düşüncenin yaşamdan uzaklaştırdığı, ama çoğunun oraya getirdiği yönelimi haklı çıkarır. Gerçeği yüceltmeye gücü yetmeyen düşünce, onu yansıtmakta karar kılar. Söz konusu edilen roman aynı zamanda hem görel, hem tükenmez olan, aşk bilgisine çok benzeyen bilginin aracıdır. Romansal yaratımda aşkın ilk hayranlığı ve verimli oluşumu vardır.

Hiç değilse, başlangıçta benimsediğim etkileyici yanları bunlar. Ama sonradan intiharlarını gözlemleyebildiğim şu alçalmış düşünce prenslerinde de görüyorum bunları. Beni ilgilendiren şey, onları yanılsamanın ortak yoluna yönelten gücü tanıyıp betimlemek. Öyleyse, burada da aynı yöntemi kullanacağım. Onu daha önce kullanmış olmak, uslamlamamı kısaltmamı, onu fazla gecikmeden kesin bir örnek üzerinde özetlememi sağlayacak. Dayanağı olmadan yaşamayı kabullenince, dayanağı olmadan çalışmaya ve yaratmaya da razı olunabilir mi, bu özgürlüklere hangi yol götürür insanı, bunu bilmek istiyorum. Evrenimi düşsel görüntülerden kurtarmak, onu yalnız varlığını yadsıyamadığım tenin gerçekleriyle doldurmak istiyorum. Uyumsuz yapıtlar yaratabilir, bir başka tutum seçmektense yaratıcı tutumu seçebilirim. Anna bir uyumsuz tutum olduğu gibi kalmak için nedensizliğinin bilincini sürdürmelidir. Yapıt için de böyle. Burada uyumsuzun buyruklarına saygı gösterilmiyorsa, uyumsuz kopmayı ve baş kaldırmayı örneklendirmiyorsa, yanılsamalar uğrunda kurban ver-

meden umudu uyandırıyorsa, artık nedensi değil demektir. Artık ondan kopamam. Yaşamım onda bir anlam bulabilir; bu önemsiz bir şey. Uyumsuz bir insan ömrünün görkemliliğini ve yararsızlığını tüketen şu kopma ve tutku işlemi değildir artık.

Açıklama eğiliminin en güçlü eğilim olduğu yaratımda, bu eğilim aşılabilir mi o zaman? Gerçek dünya bilincinin en güçlü olduğu düşsel dünyada, sonucu bağlama isteği uğrunda kurban vermeden uyumsuza bağlı kalabilir miyim? Son bir çabayla göz önüne alınacak bir sürü sorun. Ne anlama geldikleri önceden anlaşıldı. Son bir yanılsama uğruna ilk ve zor öğretisinden el çekmekten korkan bir bilincin son kaygıları bunlar. Uyumsuzun bilincine ermiş insanın benimseyebileceği tutumlardan *biri* olarak görülen yaratını için geçerli olan şey önüne serilen tüm yaşama biçimleri için de geçerli. Fatih ya da oyuncu, yaratıcı ya da Don Juan, yaşama çabalarının bu çabanın anlamsız niteliğinin bilincine varılmadan işlemeyeceğini unutabilirler. Çok çabuk alışır insan. Kişi mutlu yaşamak için para kazanmak ister, sonra bir yaşamın tüm çabası ve en iyi yanı bu paranın kazanılmasında toplanır. Mutluluk unutulmuş, araç da amaç sayılmıştır. Aynı biçimde, fatihin bütün çabası da önceleri daha büyük bir yaşama doğru bir yoldan başka bir şey olmayan hırsa doğru akacaktır. Don Juan da yazgısına boyun eğecek, büyüklüğü ancak başkaldırıyla geçerli olan bu yaşamla yetinecektir. Biri için bilinç, öteki için başkaldırı, her iki durumda da uyumsuz yitirilmiştir. İnsan yüreğinde öyle yılmaz umutlar vardır ki. En yoksun insanlar bile bazı bazı sonunda yanılsamaya boyun eğerler. Esenlik gereksiniminin zorla benimsettirdiği bu doğrulama, varlıkçı razı oluşun kan kardeşidir. Böylece, ışıktan tanrılar ve çamurdan putlar vardır. Ama bizim bulmak istediğimiz, insan yüzlerine götüren orta yoldur.

Buraya kadar, uyumsuz gereksinim üzerinde en iyi bilgiyi onun başarısızlıkları verdi bize. Aynı biçimde, aydınlanmak için, roman yaratımının da tıpkı kimi felsefelerdeki bulanıklığı sunabileceğini görmek yetecektir. Öyleyse, düşüncemi açıklamak için, uyumsuzluk bilincini belirten ne varsa, hepsini bir araya getiren, yola çıkışı aydınlık, iklimi açık olan bir yapıt seçebilirim. Sonuçları bize bilgi verecektir. Burada uyumsuza saygı gösterilmemişse, yanılsamanın hangi dolambaçlı yoldan içeri girdiğini bileceğiz. O zaman kesin bir örnek, bir izlek, yaratıcının bir sadıkhğı yetecektir. Bundan önce daha geniş bir biçimde yapılan bir çözümlemeye eş bir çözümleme söz konusudur.

Dostoyevski'nin gözde bir izleğini inceleyeceğim. Aynı biçimde, başka yapıtları da inceleyebilirdim.[1] Ama bu yapıtla, söz konusu edilen varlıkçı düşüncelerde olduğu gibi, sorun doğrudan doğruya, büyüklük ve coşkunluk yönünden ele alınmıştır. Bu koşutluk işimi kolaylaştırıyor.

---

[1] *Örneğin Malraux'nun yapıtını. Ama orada aynı zamanda toplum sorununu da ele almak gerekirdi; bu da uyumsuz düşüncenin kaçınamayacağı bir şey (ona birçok, hem de çok farklı çözümler sunmakla birlikte). Bununla birlikte, konuyu sınırlandırmak gerek*

KİRİLOV

Dostoyevski'nin bütün kahramanları, yaşamın anlamını inceleyip kavramaya çalışır. Yenilikleri buradadır; gülünç olmaktan korkmazlar. Yeni duyarlığı klasik duyarlıktan ayıran şey, berikinin ahlaksal, ötekininse metafizik sorunlarla beslenmesidir. Dostoyevski'nin romanlarında, sorun öyle bir şiddetle ortaya atılmıştır ki ancak aşırı çözümler getirebilir. Varoluş yalandır ya da durasızdır. Dostoyevski bu incelemeyle yetinseydi, filozof olurdu. Ama düşüncenin bu oyunlarının bir insan yaşamında doğurabileceği sonuçları inceler, sanatçılığı da buradadır. Bu sonuçlar arasında sonuncusu. *Bir Yazarın Günlüğü*'nde kendisinin ınantıksal intihar diye adlandırdığı şey çeker onu. Gerçekten de Aralık 1876 tarihli bölümünde 'mantıksal intihar' uslamlamasını tasarlar. Ölümsüzlüğe inanmayan bir kimse için insan yaşamının tümden uyumsuz olduğuna inanmış olduğundan, umutsuz kişi şu sonuçlara varır:

'Mutluluk konusundaki sorularıma yanıt olarak, bilincimin aracılığıyla, ancak büyük bütünde, uyum içinde mutlu olabileceğim, anlayamadığım, hiçbir zaman da anlayacak duruma gelmeyeceğim bildirildiğine göre, bu açık...

'... Sonra, bu durumda, aynı zamanda hem davacı, hem sorumlu, hem sanık, hem yargıç rolünü yüklendiğime göre, doğanın bu güldürüsünü tümden saçma bul-

duğuma göre, kendimi de bu oyunu oynamaya boyun eğmeyi alçaltıcı saydığıma göre...'

'Tartışma götürmez davacı ve sorumlu, yargıç ve sanık niteliğimle beni böylesine düşüncesiz bir umursamazlıkla acı çekmek üzere dünyaya getiren bu doğayı suçluyorum, kendimle birlikte yok olmaya mahkûm ediyorum.'

Bu tutumda biraz mizah da var. Bu insan kendini öldürür, çünkü metafizik düzlemde *incinmiştir*. Belirli bir anlamda, öcünü alır. Bu onun 'tutsak edilemeyeceğini' tanıtlama biçimidir. Bu arada aynı konunun en hayranlık verici genişlikle Kirilov'da, '*Cinler*'in gene mantıksal intihar yanlısı kahramanında kişileştiği bilinir. Mühendis Kirilov bir yerde canına kıymak istediğini, çünkü 'düşüncesinin bu olduğunu' bildirir. Sözcüğü gerçek anlamında anlamak gerektiği iyice anlaşılıyor. O bir görüş, bir düşünce için hazırlanır ölüme. Üstün intihar denir buna. Kirilov'un maskesinin ağır ağır aydınlandığı sahneler boyunca, kendisine yön veren ölüm düşüncesi gösterilir bize. Gerçekten de mühendis, *Günlük*'ün uslamlamalarını baştan ele alır. Tanrının gerekli olduğunu, var olması gerektiğini sezer. Ama var olmadığını ve var olamayacağını bilir. 'Bunun kendimizi öldürmemiz için yeterli bir neden olduğunu nasıl anlamıyorsun?' diye haykırır. Bu tutum, onda uyumsuz sonuçların bazılarına da yol açar. İntiharının küçümsediği bir dava yararına kullanılmasını ilgisizlikle kabul eder. 'Bu gece bunun benim için hiçbir şeyi değiştirmediği kararına vardım.' En sonunda edimini başkaldırı ve özgürlükle karışık bir duygu içinde hazırlar. 'Boyun eğmezliğimi, yeni ve korkunç özgürlüğümü kesinlemek için öldüreceğim kendimi.' Öç değil, baş kaldırma söz konusudur artık. Öyleyse Kirilov uyumsuz bir kişidir, ama kendisini öldürmesi gibi temel bir sınırlamayla. Bu çelişkiyi kendisi açıklar, hem de öyle açıklar ki aynı za-

manda uyumsuz gizi de bütün duruluğuyla ortaya çıkarır. Gerçekten de olağanüstü bir hırs ekler ölümcül mantığına; Tanrı olmak için kendini öldürmek ister.

Uslamlama klasik bir açıklıktadır: Tanrı yoksa, Kirilov tanrıdır. Tanrı yoksa, Kirilov kendini öldürmelidir. Öyleyse Kirilov tanrı olmak için kendini öldürmelidir. Bu mantık uyumsuzdur, ama gereken de budur. Bu arada ilginç olan, yeryüzüne indirilmiş bu tanrılığa bir anlam vermektir. Şu öncülü aydınlatmak demektir bu: 'Tanrı yoksa, ben tanrıyım', ama bu da oldukça karanlık kalır. İlkin bu çılgın savı ortaya atan adamın pekâlâ bu dünyadan olduğunu belirtmek gerekir. Sağlığını sürdürmek için her sabah jimnastiğini yapar. Karısına kavuşan Chatov'un sevinciyle duygulanır. Ölümünden sonra bulunacak bir kâğıtta 'onlara' dilini çıkaran bir yüz resmi çizmek ister. Çocuksu, öfkeli, tutkulu, yöntemli, duyarlıdır. Üstün insanın yalnızca mantığı ve değişmez düşüncesi vardır onda, insanınsa bütün sicili. Ama sakin sakin tanrılığından söz eden de odur. Deli değildir ya da o zaman Dostoyevski delidir. Öyleyse onu çırpındıran şey bir kendini beğenmişin yanılsaması olamaz. Ve bu kez, sözcükleri gerçek anlamlarında anlamak gülünç olabilir.

Kirilov da daha iyi anlamamıza yardım eder Stavrogin'in bir sorusu üzerine, bir tanrı-insandan söz etmediğini açıkça belirtir. Bunun İsa'dan ayrılmak kaygısından geldiği düşünülebilirdi. Ama gerçekte onu da kendine bağlamak söz konusudur. Gerçekten de, Kirilov, bir an, ölen İsa'nın *kendini cennette bulmadığını tasarlar*. 'Doğanın yasaları İsa'yı yalanın ortasında yaşattı ve yalan için öldürttü,' der mühendis. İsa yalnız bu anlamda tüm dramını kişileştirir. En uyumsuz insan durumunu gerçekleştirmiş olduğu için kusursuz insandır. Tanrı-insan değildir, insan-tanrıdır. Her birimiz onun için çarmıha gerilebilir, aldatılabiliriz, bir dereceye kadar da öyleyiz.

Öyleyse söz konusu olan tanrılık, tümüyle dünyasaldır. 'Üç yıl boyunca tanrılığımın niteliğini aradım ve bulduın,' Kirilov. 'Tanrılığımın niteliği bağımsızlıktır.' Şimdi Kirilov'un öncülünün: 'Tanrı yoksa, ben tanrıyım' sözünün anlamı fark ediliyor. Tanrı olmak bu yeryüzünde özgür olmaktır yalnızca, ölümsüz bir varlığa hizmet etmemektir. Her şeyden önce de tüm sonuçları bu acılı bağımsızlıktan çıkarmaktır kuşkusuz. Tanrı varsa, her şey ona bağlıdır ve istemine karşı hiçbir şey gelmez elimizden. Yoksa her şey bize bağlıdır. Nietzsche için olduğu gibi, Kirilov için de Tanrı'yı öldürmek, kendisi de tanrı olmaktır. Kutsal Kitap'ın söz ettiği ölümsüz yaşamı bu yeryüzünde gerçekleştirmektir.[1]

Ama bu metafizik cinayet, insanın tamamlanmasına yetiyorsa, ne diye intiharı da eklemeli buna? Neden kendini öldürmeli insan, neden özgürlüğü fethettikten sonra bu dünyayı bırakmalı? Çelişkin bir şey bu. Kirilov iyi bilir bunu, şöyle ekler: 'Bunu duyuyorsan, bir çarın ve kendini öldürmek şöyle dursun, şanın doruğunda yaşayacaksın.' Ama insanlar bunu bilmezler. 'Bunu' duymazlar, Prometheus'un zamanında olduğu gibi, kör umutlar beslerler içlerinde.[2] Kendilerine yol gösterilsin isterler, kalıplaşmış öğütlerden vazgeçemezler. Öyleyse Kirilov insanlık aşkıyla öldürmelidir kendini. İlk kendisi büyük ve çetin bir yol göstermelidir kardeşlerine. Eğitici bir intihardır bu. Kirilov böylece kurban eder kedini. Ama çarmıha gerilmiş de olsa aldanmayacaktır. İnsan-tanrı olarak kalır, geleceksiz bir ölüme inanmış, İncil'in hüznü içine işlemiştir. 'Ben mutsuzum, çünkü özgürlüğümü kesinlemek *zorundayım*,' der. Ama kendisi ölünce, insanlar en sonunda aydınla-

---

[1] *'Stavrogin – Öbür dünyadaki durasız yaşama inanıyor musunuz? – Kirilov: Hayır, ama bu dünyadaki durasız yaşama inanıyorum.'*

[2] *'İnsan sırf kendini öldürmemek için uydurmuştur Tanrıyı. İşte bugüne kadar gelen evrensel tarihin özeti.'*

nınca, bu yeryüzü çarlarla dolacak, insanın şanıyla aydınlanacaktır. Kirilov'un tabancasının sesi, son devrimin göstergesi olacaktır. Böylece, onu ölüme götüren şey umutsuzluk değil, benzerlerine olan aşkıdır. Anlatılmaz bir tinsel serüveni, kan içinde sona erdirmeden önce, Kirilov, insanların acısı kadar eski bir söz söyler: 'Her şey iyidir.'

Oyleyse Dostoyevski'de intihar izleği uyumsuz bir izlektir. Yalnız daha ötelere gitmeden önce, yeni uyumsuz izlekler getiren başka kişilerde de Kirilov'un belirdiğini söyleyelim. Stavrogin'le İvan Karamazof günlük yaşamda uyumsuz gerçeklerin uygulamasını yaparlar. Kirilov'un ölümüyle kurtardıkları onlardır. Birer çar olmaya çalışırlar. Stavrogin 'alaycı' bir yaşam sürer, bu yaşamın ne olduğu yeterince bilinir. Çevresinde kin uyandırır. Gene de bu kişinin anahtar sözcüğü, veda mektubunda bulunur: 'Hiçbir şeyden nefret edemedim.' İlgisizlik içinde çardır. İvan da düşüncenin büyük güçlerini bırakmaya yanaşmamakla çardır. Kardeşi gibi, yaşadıkları yaşam yoluyla, inanmak için alçalmak gerektiğini tanıtlayanlara, bu durumun insana yakışmadığı karşılığını verebilirdi. Onun anahtar sözcüğü 'Her şeye izin vardır' sözüdür, bu sözde de kendisine uygun düşen bir keder ayrımı vardır. Tanrı katillerinin en ünlüsü Nietzsche gibi onun da yolu çılgınlıkta biter. Anıa bu göze alınacak bir tehlikedir ve bu acıklı sonlar karşısında, uyumsuz düşüncenin temel davranışı, 'Bu neyi tanıtlar?' diye sormaktır.

Böylece *Günlük* gibi romanlar da uyumsuz sorunu ortaya atar. Ölüme dek mantığı, coşkunluğu, 'korkunç' özgürlüğü, çarların insansallaşmış yüceliğini kurar. Her şey iyidir, her şeye izin vardır, hiçbir şey nefreti hak etmemiştir: Uyumsuz yargılar bunlar. Ama bu ateşten ve

buzdan varlıkları bize öylesine yakın gösteren bu yaratım ne şaşırtıcı bir yaratım! Yüreklerinde homurdanan tutkulu ilgisizlik dünyası hiç de öyle aykırı, hiç de öyle tüyler ürpertici gelmez bize. Orada günlük bunalımlarımızı buluruz. Uyumsuz dünyaya böylesine yakın, böylesine kıvrandırıcı etkiler vermesini de hiç kimse Dostoyevski kadar başaramamıştır kuşkusuz.

Ama vardığı sonuç nedir? İki alıntı yazarı başka buluşlara götüren metafizik yıkılışı gösterecektir. Kimi eleştirmenler mantıklı intihar edenin uslamlamasına karşı çıkıncı, Dostoyevski *Günlük*'ün sonraki bölümünde tutumunu uzun uzun anlatır ve şöyle bağlar: 'Ölümsüzlüğe inanç, insanoğluna (o olmayınca kendini öldürmek yolunu seçtirtecek kadar) gerekliyse, insanlığın doğal koşulu bu olduğu içindir. Bu böyle olduğuna göre, insan ruhunun ölümsüzlüğü hiç kuşkusuz gerçektir.' Öte yandan, son romanının son sayfalarında, Tanrıyla o büyük savaşın sonunda, çocuklar Alyoşa'ya sorarlar: 'Karamazof, dinin söylediği doğru mu, ölüler arasında dirilecek miyiz, birbirimizi yeniden görecek miyiz?' Ve Alyoşa karşılık verir: 'Elbette, yeniden göreceğiz birbirimizi, tüm olup bitenleri birbirimize sevinçle anlatacağız.'

Böylece, Kirilov, Stavrogin ve İvan yenilmiştir. *Karamazof*lar *Cinler*'i yanıtlar. Alyoşa'nın durumu prens Mişkin'inki gibi bulanık değildir. Mişkin hastadır, gülümsemelerle, ilgisizlikle belirlenen, sürekli bir 'bugün' de yaşar, bu mutlu durumda sözünü ettiği sonsuz yaşam olabilir. Buna karşılık, Alyoşa, açıkça: 'Birbirimizi yeniden bulacağız,' der. Intihar ve delilik söz konusu değildir artık. Ölümsüzlükten ve sevinçlerinden kuşkusu bulunmayan kişi için ne gereği vardır bunun? Kişi tanrılığını mutlulukla değişir. 'Tüm olup bitenleri birbirimize sevinçle anlatacağız.' Böylece Kirilov'un tabancası Rusya'da bir yerde patlamış, ama insanlar kör umutlarını

kurmayı sürdürmüşlerdir. İnsanlar 'bunu' anlamamıştır.

Öyleyse, uyumsuz bir romancı değil bize seslenen; varlıkçı bir romancı. Burada da sıçrama duygulandırıcıdır, kendisini esinleyen sanata büyüklüğünü verir. Kuşkularla yoğrulmuş kararsız, ateşli, dokunaklı bir bağlanmadır. *Karamazof*'lardan söz ederken, Dostoyevski şöyle yazıyordu: 'Bu kitabın tüm bölümlerinde izlenecek olan başlıca sorun, tüm yaşamım boyunca, bilinçli ya da bilinçsiz olarak acısını çektiğim sorunun ta kendisidir: Tanrı'nın varlığı.' Tüm bir yaşamın acısını bir romanın sevinçli bir kesinliğe dönüştürdüğüne inanmak güçtür. Bir yorumcu,[1] haklı olarak belirtir bunu: Dostoyevski, İvan'la birliktir. *Karbamazof*'ların olumlu bölümleri üç aylık çaba istemiştir, oysa 'sövmeler' diye adlandırdıklarını üç haftada, coşku içinde yazmıştır. Bir tek kahramanı yoktur ki etinde bu dikeni taşımamış, onu kışkırtmamış ya da kimi zaman duyumda, kimi zaman ölümsüzlükte ona bir çıkış yolu aramamış olsun.[2] Ne olursa olsun, bu kuşku üzerinde duralım. İnsanı günışığından daha çok saran bir yarı karanlıkta, kişinin umutlarıyla çarpışmasını gösteren bir yapıt işte. Son noktaya gelince, yaratıcı kişilerine karşı bir seçim yapar. Böylece bu çelişki için işine bir ayrım katmamızı sağlar. Burada söz konusu olan bir uyumsuz yapıt değil, uyumsuz sorununu ortaya atan bir yapıttır.

Dostoyevski'nin yanıtı alçalış, Stavrogin'in deyimiyle 'utanç'tır. Oysa uyumsuz bir yapıt yanıt sağlamaz, işte bütün ayrım burada. Son olarak iyice dikkat edelim: Bu yapıtta uyumsuzlukla çelişen, Hıristiyan niteliği değil, gelecek yaşamı muştulamasıdır. İnsan hem Hıristiyan, hem de uyumsuz olabilir. Gelecek yaşama

---

[1] *Boris de Schloezer.*

[2] *Gide'in ilginç ve gerçekten kavrayıcı görüşü: Dostoyevski'nin neredeyse tüm kahramanları çok sevgilidir.*

inanmayan Hıristiyan örnekleri vardır. Sanat yapıtından söz açılmışken, uyumsuz çözümlemenin daha önceki sayfalarda sezinlendiğini sandığım bir yönü belirtebilir. 'Kutsal Kitap'ın uyumsuzluğunu' ortaya atmaya götürür bu çözümleme. Ayrıca, sıçramalar bakımından çok verimli olan şu görüşü, kanıların inanmazlığı önlemediği görüşünü aydınlatır. Bu yolları iyi bilen *Cinler* yazarınınsa, sonunda çok farklı bir yola saptığı görülür. Gerçekten de, yaratıcının kişilerine, Dostoyevski'nin Kirilov'a verdiği şaşırtıcı karşılık böyle özetlenebilir: Varoluş yalancı ve durasızdır.

YARINSIZ YARATIM

Burada umudun bir daha dönülmemesiye atılamayacağını, kendisinden kurtulmak isteyenleri bile kuşatabileceğini görüyorum. Buraya değin söz konusu edilen yapıtlarda bulduğum yönelim bu. Hiç değilse, yaratım alanında, gerçekten uyumsuz bazı yapıtlar sayabilirdim.[1] Ama her şeye bir başlangıç gerek. Bu araştırmanın amacı belirli bir bağlılıktır. Kilisenin sapkınlara o kadar sert davranmasının biricik nedeni yolunu şaşırmış bir çocuktan daha düşman bulunmadığı düşüncesinde olmasındandı. Ama katı inancın kurulması için gnostik gözü pekliklerin[2] tarihi ve Manes'çi akımların sürüp gitmesi tüm dualardan daha çok iş gördü. Ölçüyü aşmamak koşuluyla, uyumsuz için de böyledir; kendisinden uzaklaştıran yolların çokluğu ölçüsünde tanırız uyumsuzun yolunu. Uyumsuz uslamlamanın sonunda, mantığının buyurduğu tutumlardan biri içinde, umudu en dokunaklı yüzlerinden biriyle, gene işin içine karışmış bulmamız nedensiz değil. Uyumsuz keşişliğin güçlüğünü gösterir bu. Her şeyden önce de durmadan ayakta tutulan bir bilinç gerektiğini gösterir ve bu denemenin genel çerçevesiyle birleşir.

Ama, şimdilik uyumsuz yapıtları saymak söz konusu olmasa bile, hiç değilse yaratıcı tutum, uyumsuz yaşamayı tamamlayabilecek tutumlardan biri olan tutum

---

[1] *Örneğin Melville'in Moby Dick'i.*

[2] *Tanrının kişilik ve niteliği üzerinde tam bilgisi olduğunu ileri süren felsefeye ilişkin. (Çev.)*

üzerinde bir sonuca varılabilir. Sanata ancak olumsuz bir düşünce yararlı olabilir. Ak için kara ne kadar gerekliyse, onu bulanık ve alçalmış davranışları da büyük bir yapıtın anlaşılması için o kadar gerekli. 'Boş yere' çalışıp yaratmak, kumdan heykel yapmak, yaratımının geleceği olmadığını bilmek, yüzyıllar için kurmanın da daha fazla bir önem taşımadığını bilerek yapıtının bir gün içinde yıkıldığını görmek, uyumsuz düşüncenin izin verdiği zor bilgeliktir bu. Bu iki işi bir arada yürütmek, bir yandan yadsıyıp bir yandan göklere çıkarmak, işte uyumsuz yaratıcının önünde açılan yol. Boşluğa renklerini vermelidir.

Değişik bir sanat yapıtı anlayışına götürüyor bu. Bir yaratıcının yapıtı, çoğu zaman, birbirinden ayrı tanıklıklar dizisi olarak görülür. Böylece sanatçıyla yazıncı birbirine karıştırılır. Derin bir düşünce sürekli oluş içindedir, bir yaşamın deneyimiyle birleşir, orada biçimlenir. Aynı biçimde, bir insanın biricik yaratımı da birbiri ardından gelen birçok yüzlerde, yani yapıtlarda güçlenir. Birbirlerini bütünler, düzeltir ya da birbirlerine yetişirler, birbirleriyle çelişirler de. Yaratımı bitiren bir şey varsa, gözleri kararmış sanatçının yengin ve aldatıcı haykırışı, 'Her şeyi söyledim' çığlığı değildir bu, yaratıcının ölümüdür, deneyimini ve dehasının kitabını kapayan ölümü.

Bu çaba, bu insanüstü bilinç, okurun gözünden kaçabilir. İnsan yaratımında gizem yoktur. İstem gerçekleştirir bu mucizeyi. Ama hiç değilse, bir gizi bulunmayan gerçek yaratımda yoktur. Bir yapıtlar dizisi olsa olsa aynı düşüncenin yaklaşımlarından oluşmuş bir dizi olabilir. Ama yan yana sıralama yoluyla çalışacak bir yaratıcı türü de düşünülebilir. Yapıtlar birbirleriyle bağıntısızmış gibi görünebilir. Belirli bir ölçüde çelişkindirler. Ama yeniden bütün içine yerleştirildikleri zaman, düzenlerine yeniden kavuşurlar. Böylece ölümden

alırlar kesin anlamlarını. Işıklarının en aydınlığı yazarlarının yaşamından gelir. Bu arada, yapıtlarının oluşturduğu dizi bir başarısızlıklar koleksiyonundan başka bir şey değildir. Ama bu başarısızlıkların hepsinde aynı ses varsa, yaratıcı kendi öz durumunun görüntüsünü yineleyebilmiş, elinde tuttuğu kısır gizi yansıtabilmiştir.

Egemen kalma çabası burada büyük bir yer tutar. Ama insan usu çok daha fazlasını da yapabilir. Yaratımın isteme dayanan yanını tanıtlayacaktır yalnız. İnsan isteminin bilinci sürdürmekten başka amacı olmadığını başka yerde belirttim. Ama sıkı bir düzen olmadıkça yürümez bu. Bütün sabır ve uyanıklık okulları arasında, yaratım en etkenidir. Hem de biricik insan onurunun en coşturucu, en altüst edici tanıklığıdır: Koşulu karşısında yılmaz bir biçimde başkaldırı, kısır bilinen bir çabada dayatma. Günü gününe bir çaba ister, istem ister, gerçeğin sınırlarının tam olarak kestirilmesini ister, ölçü ve güç ister. Bir keşişliktir. Bütün bunlar da 'hiç yere' yinelemek ve çiğneyip durmak içindir. Aıma belki de tek başına sanat yapıtı bir insandan istediği zor deneyimden, ona sağladığı düşsel gölgeleri aşma ve kendi çıplak gerçeğine biraz daha yaklaşma kadar önemli değildir.

Estetiği şaşırmayalım. Burada benim istediğim, sabırlı araştırma, bir savın sürekli ve kısır bir biçimde örneklendirilmesi değil. Düşüncemi açıkça belirtebildimse, tam tersi. Savlı roman, tanıtlayan, yani hepsinin en nefret vericisi olan yapıt, çoğu kez *doygun* bir düşünceden esinlenen yapıttır. Elde tutulduğu sanılan gerçek kanıtlanır. Ama bunlar yön verici görüşlerdir, görüşler de düşüncenin tersidir. Bu yaratıcılar aşağılık filozoflardır. Benim sözünü ettiğim ya da tasarladığım yaratıcılarsa, tam tersine, uyanık düşünürler. Düşüncenin kendi kendine döndüğü bir noktada, yapıtlarının imgelerini

sınırlı, ölümlü ve baş kaldırmış bir düşüncenin açık simgeleri olarak gözler önüne sererler.

Belki de kanıtladıkları bir şey vardır. Ama romancılar bu kanıtları sağlamaktan çok, kendi kendilerine verirler. Önemli olan somut içinde yengiye ulaşmaları, bunun da onların büyüklüğü olmasıdır. Bu tümüyle tensel yengi-soyut güçleri alçaltan bir düşünce hazırlamıştır onlara. Tümüyle öyle oldukları zaman, ten aynı anda yaratımı tüm uyumsuz parıltısıyla parlatır. Tutkulu yapıtları alaycı felsefeler oluşturur.

Birlikten vazgeçen her düşünce çeşitliliği göklere çıkarır. Ve çeşitlilik sanatın yeridir. Tinsel varlığı kurtaran tek düşünce onu sınırları ve yakın sonu konusunda bilinçli bir biçimde yalnız bırakandır. Hiçbir öğreti çekmez onu. Yapıtın ve yaşamın olgunlaşmasını bekler. Birincisi, kendinden kopmuş olarak, kesinlikle umuttan vazgeçmiş bir ruhun pek az bulanmış sesini bir kez daha duyuracaktır ona. Ya da, yaratıcı oyunundan bıkıp başka yöne döndüğünü ileri sürerse, hiçbir şey duyurmayacaktır. Arada bir fark yoktur.

Böylece, düşünceden istediğimi, başkaldırıyı, özgürlüğü ve çeşitliliği uyumsuz yaratımdan da istiyorum. Sonra derin yararsızlığını belli edecektir. Usla tutkunun birbirine karıştığı, birbirine destek olduğu bu günlük çabada, uyumsuz insan, güçlerinin özünü oluşturacak olan, sıkı bir düzen bulur. Bunun için gerekli olan sürekli çaba, inat ve açık görüşlülük fatih tutumuyla birleşik böylece. Yaratmak, yazgıya bir biçim vermektir. Nasıl bu kişilerin yapıtları kendileriyle tanımlanırsa, yapıtları da kendilerini tanımlar. Oyuncu bize öğretmişti: Öyle görünmekle öyle olmak arasında sınır yoktur.

Bir kez daha söyleyelim. Bunların hiçbirinin gerçek anlamı yok. Bu özgürlük yolu üzerinde, atılacak bir

adım daha var. Yaratıcı ya da fatih, bu akraba kafalar için son çaba giriştikleri işlerden de kurtulmasını bilmektir: İster fetih, ister aşk, ister yaratım olsun, yapıtın da var olmayabileceğini kabul edebilmek; böylece her türlü bireysel yaşamın derin yararsızlığını sonuna kadar götürmek, tüketmektir. Nasıl yaşamın uyumsuzluğunu görmek ona tüm aşırılıklara dalma hakkını verirse, yapıtlarının oluşturulmasında da daha büyük bir rahatlık, bir kolaylık verir.

Geriye kalan, tek çıkış yolu ölüm olan bir yazgıdır. Ölümün bu tek kaçınılmazlığı dışında, sevinç ya da mutluluk, her şey özgürlüktür. Tek efendisi insan olan bir dünyadır, sürer gider. Onu bağlayan bir başka dünya düşüydü. Düşüncenin yazgısı kendi kendinden el çekmek değildir artık, imgeler biçiminde sıçramaktır. Oyalanır –masallarda kuşkusuz– ama insan acısının derinliğinden başka derinliği bulunmayan ve onun gibi tükenmez olan masallarda. Eğlendiren ve kör eden tanrısal masal değil, çetin bir bilgeliği, yarınsız bir tutkuyu özetleyen ve yeryüzüne özgü olan yüz, devinim ve dram.

SİSİFOS SÖYLENİ

Tanrılar, Sisifos'u bir kayayı durmamacasına bir dağın tepesine kadar yuvarlayıp çıkarmaya mahkûm etmişlerdi; Sisifos kayayı tepeye kadar getirecek, kaya tepeye gelince kendi ağırlığıyla yeniden aşağı düşecekti hep. Yararsız ve umutsuz çabadan daha korkunç bir ceza olmadığını düşünmüşlerdi, o kadar haksız da sayılmazlardı.

Homeros'a bakılırsa, Sisifos ölümlülerin en bilgesi, en uyanığıydı. Başka bir söylentiye göre de haydutluğa eğilim gösteriyordu. Ben bunda çelişki görmüyorum. Ruhlar ülkesinin yararsız işçisi olmasına yol açan nedenleri konusunda kaynaklar farklı. İlkin Tanrıları biraz hafife alması başına kakılıyor. Onların gizlerini açığa vurmuştu. Jupiter, Asope'un kızı Egine'yi kaçırır. Kızın babası bu kayboluşa şaşar, Sisifos'a dert yanar. Bu kaçırmayı bilen Sisifos, Korent kalesine su vermesi koşuluyla Asope'a bilgi vereceğini söyler: Suyun kutsanmasını tanrıların öfkesine yeğ görür. Ruhlar ülkesinde, bundan dolayı cezalandırılır. Homeros bize Sisifos'un Ölüm'ü zincire vurduğunu da anlatır. Pluton, ülkesini ıssız ve sessiz görmeye katlanamaz. Savaş tanrısını yollar, o da Ölüm'ü kendisini yenenin elinden kurtarır.

Sisifos'un ölmek üzereyken, önlemsizlik edip karısının aşkını denemek istediği de söylenir. Cesedini alanın ortasına atmasını ister. Sisifos kendini ruhlar ülkesinde bulur ve burada insan aşkına öylesine karşıt olan bu söz dinlemeye kızar, karısını cezalandırmak üzere yeryüzüne dönmek için Pluton'dan izin alır. Anna bu

Dünya'nm yüzünü yeniden görünce, suyu ve güneşi, sıcak taşları ve denizi tadınca, ruhlar ülkesinin karanlığına dönmek istemez artık. Çağırmalar, öfkeler, gözdağları, hepsi boşa gider. Daha birçok yıllar, körfezin eğrisi, pırıl pırıl deniz ve yeryüzünün gülümsemeleri karşısında yaşar. Tanrıların bir karar vermesi gerekmektedir. Mercure gelip pervasızın yakasına yapışır, sevinçlerinden koparark zorla ruhlar ülkesine götürür onu, burada kayası hazırdır.

Sisifos'un uyumsuz kahraman olduğu şimdiden anlaşılmıştır. Tutkularıyla olduğu kadar sıkıntısıyla da uyumsuzdur. Tanrıları hor görmesi, ölüme kin duyması, yaşam tutkusu, tüm varlığı bitmeyecek bir şey için dindirten bu anlatılmaz işkenceye malolur. Yeryüzünün tutkuları için ödenmesi gereken pahadır bu. Ruhlar ülkesindeki Sisifos konusunda hiçbir şey söylenmez bize. Söylenenler imge gücümüzle canlandırılmak için yaratılmıştır. Burada yalnız kocaman taşı kaldırmak, yuvarlamak, yüz kez yeniden başlanan bir yokuşu tırmanmasını söylemek için gerilmiş bedenin tüm çabası görülür; kırışmış yüz, taşa bastırılmış yanak, balçık kaplı kitleyi yüklenen bir omzun, onu indiren bir ayağın desteği, kollarla yeniden toparlama, toprağa batmış iki elin tümüyle insansal güveni görülür. Göksüz uzamla, derinlikten yoksun zamanla ölçülen bu uzun çabanın en sonunda, amaca ulaşılmıştır. Sisifos o zaman taşın birkaç saniyede bu aşağı dünyaya doğru inişine bakar, yeniden tepelere doğru çıkarmak gerekecektir onu. Gene ovaya iner.

Sisifos bu dönüş, bu duruş sırasında ilgilendirir beni. Böylesine taşlarla baş başa didinen bir yüz, taşın kendisidir şimdiden! Bu adamın ağır, ama eşit bir adımla sonunu göremeyeceği sıkıntıya doğru inişi gözlerimin önüne geliyor. Bu saat, bir soluk alışı andıran, tıpkı yıkımı gibi şaşmaz bir biçimde geri gelen bu saat, bilincin

saatidir. Tepelerden ayrıldığı, yavaş yavaş tanrıların inlerine doğru gömüldüğü saniyelerinin her birinde, yazgısının üstündedir. Kayasından daha güçlüdür.

Bu söylen 'trafik'se, kahraman bilinçli olduğu içindir. Gerçekten de her adımda başarma umuduyla desteklenseydi, neden kederli olacaktı? Bugünün işçisi yaşamının tüm günlerinde aynı işlerde çalışır, bu yazgı da uyumsuzlukta bundan aşağı kalmaz. Ama ancak bilinçli olduğu ender anlarda 'trajik'tir. Sisifos, tanrıların paryası, güçsüz ve ayaklanmış Sisifos, düşkün durumunun bütün enginliğini bilir: İnişi sırasında bunu düşünür. Bunalımını oluşturan açık görüşlülük aynı zamanda yengisini de tüketir. Hor görünün aşamadığı yazgı yoktur.

Kimi günlerde dönüş böyle acı içinde geçiyorsa sevinç içinde de geçebilir. Bu sözcük fazla değil. Gene Sisifos'u kayasına dönerken getiriyorum gözlerimin önüne, acı başlangıçtaydı. Yeryüzünün görüntüleri usa fazla takıldığı zaman, mutluluğun çağrısı fazla ağır bastığı zaman, insanın yüreğinde keder yükselir: Kayanın yengisidir bu, kayanın ta kendisidir. Uçsuz bucaksız kederi taşınamayacak kadar ağırdır. Bunlar da bizim Gethémani[1] gecelerimizdir. Ama ezici gerçekler tanındılar mı yok olurlar. Böylece Oidipus da ilki yazgıya bilmeden boyun eğer. Bildiği andan sonra, tragedyası başlar. Ama aynı anda, kör ve umutsuz durumda, kendisini dünyaya bağlayan tek bağın bir genç kızın eli olduğunu anlar. Ölçüsüz bir söz çınlar o zaman: 'Bunca acı deneyiime karşın, ilerlemiş yaşım ve ruh büyüklüğüm her şeyin iyi olduğu yargısına götürüyor beni.' Dostoyevski'nin Kirilov'u gibi Sophoxcles'in Oidipus'u da uyumsuz yengisinin 'formülünü' verir böylece. İlkçağ bilgeliği çağdaş kahramanlıkla birleşir.

---

[1] *Kudüs yakınında, Oliviers Tepesinin eteğinde bir bahçe. İsa çarmıha gerilmeden önce burada dua etmiş, sonra tutuklanmıştı. (Çev.)*

Bir mutluluk kitabı yazma isteğine kapılmadıkça, uyumsuzu bulamaz insan. 'Daha neler! Böylesine dar yollardan mı?..' Ama bir tek dünya var yalnızca. Mutluluk ve uyumsuz aynı yeryüzünün iki oğlu. Birbirlerinden ayrılamazlar. Yanlışlık mutluluğun ille de uyumsuzun bulunuşundan doğduğunu söylemek olurdu. Uyumsuz duygusunun mutluluktan doğduğu da olur. 'Her şeyin iyi olduğu yargısına varıyorum,' der Oidipus, bu söz kutsaldır. İnsanın vahşi ve sınırlı evreninde çınlar. Her şeyin tükenmediğini, tüketilmediğini öğretir. Bu dünyaya doyumsuzluğumuz ve yararsız acılardan hoşlanmamız yüzünden gelmiş bir tanrıyı kovar bu dünyadan. Yazgıyı bir insan işi yapar, insanlar arasında sonuçlandırılacak bir işe dönüştürür.

Sisifos'un tüm sessiz sevinci buradadır: Yazgısı kendisinindir. Kayası kendi nesnesidir. Aynı biçimde, uyumsuz insan da sıkıntısı üzerinde gözleme başladığı zaman, tüm putları susturur. Birdenbire sessizliğine bırakılmış evrende, yeryüzünün binlerce hafif, hayran sesi yükselir. Bilinçsiz ve gizli seslenişler, tüm yüzlerin çağrıları, bunlar için kaçınılmaz ters yüzü ve yenginin pahasıdır. Gölgesiz güneş yoktur. Ve geceyi tanımak gerektir. Uyumsuz insan evet der, çabası hiç dinmeyecektir artık. Kişisel bir yazgı varsa, üstün alınyazısı yoktur, hiç değilse tek bir alınyazısı vardır, onu da kaçınılmaz bulur ve küçümser. Gerisine gelince, günlerini istediği gibi geçireceğini bilir. İnsanın kendi yaşamına yöneldiği bu yüce anda, Sisifos, kayasına dönerken, kendisince yaratılan, belleğinin bakışı altında birleşen, hemen sonra da ölümüyle kapanan yazgısı olan bu bağsız eylemler dizisini seyreder. Böylece, insansal olan her şeyin tümüyle insan kaynaklı olduğuna inandığını gösterir, görmek isteyen ve karanlığın sonu olmadığını bilen kördür, hep yürümektedir. Kaya yuvarlanır durur.

Sisifos'u dağın eteğinde bırakıyorum! Kişi yükünü eninde sonunda bulur. Ama Sisifos, tanrıları yadsıyan ve kayaları kaldıran üstün sadıklığı öğretir. O da her şeyin iyi olduğu yargısına varır. Bundan böyle, efendisiz olan bu evren ona ne kısır görünür, ne de değersiz. Bu taşın ufacık parçalarının her biri, bu karanlık dağın her madensel parıltısı, tek başına bir dünya oluşturur. Tepelere doğru tek başına didinmek bile bir insan yüreğini doldurmaya yeter. Sisifos'u mutlu olarak tasarlamak gerekir.

EK

FRANZ KAFKA'NIN YAPITINDA UMUT VE UYUMSUZ

Burada ek olarak yayımladığımız bu Kafka incelemesinin yerine, Sisifos *Söyleni*'min ilk baskısında *Dostoyevski ve İntihar* konulu bölüm yayımlanmıştı. Bu arada inceleme 1943'te *L'Arbalüte* Dergisinde yayımlandı. Burada okur, başka bir bakış açısından, Dostoyevski'ye ilişkin sayfaların başlattığı uyumsuz yönetim eleştirisini bulacaktır. (Yayıncının notu)

Kafka'nın tüm sanatı, okuru yeni baştan okumak zorunda bırakmaktır. Sonuçları ya da sonuç yoklukları birtakım açıklamalar esinler, ama bunlar açıkça belirlenmez, geçerlik kazanabilmeleri için, öykünün yeniden, yeni bir açıdan okunması gerekir. Bazı bazı ikili yorum olanağı vardır, bu da iki kez okumanın zorunluğunu gösterir. Yazarın yapmak istediği de budur. Ama Kafka'da her şeyi ayrıntılarıyla yorumlamaya kalkmak da doğru olmaz. Bir simge her zaman genelde kalır, çevrisi ne kadar açık ve kesin olursa olsun, bir sanatçı orada ancak devinimi yerine koyabilir; sözcüğü sözcüğüne çeviri olamaz. Öte yandan, simgesel bir yapıtı anlamak kadar güç bir şey yoktur. Bir simge kendisini kullananı her zaman asar, belirttiğini sandığından daha fazlasını söylettirir ona. Bu bakımdan, onu kavramanın en sağlam yolu onu zorlamamak, yapıtı önceden belirlenmemiş bir anlayışla ele almak ve gizli akımlarını aramamaktır. Hele Kafka söz konusu olunca, yazarın oyununu benimsemek, drama görünüşten, romana biçimden girmek yerinde olur.

İlk bakışta ve ilgisiz bir okur için, inatçı, titrek kişileri hiçbir zaman açıkça belirtmedikleri sorunlar ardından sürükleyen kaygı verici serüvenlerdir bunlar. *Dava*'da, Joseph K... sanıktır. Ama neyle suçlandığını bilmez. Kendini savunmak ister kuşkusuz, ama niçin, bilmez. Avukatlar davasını zor bulurlar. Bu arada sevmeyi, beslenmeyi ya da gazetesini okumayı unutmaz. Sonra yargılanır. Ama mahkeme salonu çok loştur. Fazla

bir şey anlamaz. Yalnızca mahkûm olduğunu kestirir, ama nasıl bir cezaya çarptırılmıştır, pek merak etmez. Bazı bazı bundan kuşkuya da düşer ve yaşamasını sürdürür. Neden sonra, güzel giyinmiş, iki kibar bey gelir, kendilerini izlemesini söylerler. Büyük bir incelikle onu kentin dışında, umutsuz bir yere götürür, başını bir taşın üzerine yatırır ve onu boğazlarlar. Ölmeden önce, mahkûm yalnızca: 'Bir köpek gibi,' der.

En belirgin niteliği doğallık olan bir öyküde simgeden söz etmenin güç olduğu görülüyor. Ama doğal anlaşılması güç bir ulamdır. Olayın okura doğal göründüğü yapıtlar vardır. Ama kahramanın başına geleni doğal bulduğu yapıtlar da vardır (bunlar daha enderdir, orası doğru). Garip, ama açık bir aykırılıkla, kahramanın serüvenleri ne kadar olağanüstü olursa, öykünün doğallığı da o kadar belirli olacaktır: Bir insan yaşamının acayipliğiyle bu insanın bu yaşamı benimseyişindeki sadelik arasında bulabileceğimiz uzaklıkla oranlıdır. Bu doğallık Kafka'nın doğallığı gibi görünüyor. Ve *Dava*'nın ne söylemek istediği iyice seziliyor. İnsan koşulunun bir görüntüsünden söz edildi. Hiç kuşkusuz. Ama bu aynı zamanda hem daha basit, hem daha karışık. Romanın anlamının Kafka için daha özel ve daha kişisel olduğunu söylemek istiyorum. Bir dereceye kadar, bizim içimizdekileri ortaya çıkarsa bile, konuşan kendisidir. Yaşar ve mahkûmdur. Romanın ilk sayfalarında söyler bunu, buna çare bulmaya çalışırsa da hiçbir zaman şaşkınlığa kapılmadan çalışır. Bu şaşkınlık yokluğuna ne kadar şaşsa az olacaktır. Bir uyumsuz yapıtın ilk belirtileri bu çelişkilerden anlaşılır. Düşünce tinsel tragedyasını somuta yansıtır. Renklere boşluğu belirtme gücünü, günlük devinimlere ölümsüz hırsları dile getirme gücünü veren sürekli bir aykırılık yoluyla yapabilir ancak bunu.

Aynı biçimde, *Şato* da edim durumunda bir tanrıbilimdir belki, ama her şeyden önce, kurtuluşunu arayan bir ruhun, bu dünyanın nesnelerinden büyük gizlerini, kadınlardan da içlerinde uyuyan bir tanrının belirtilerini isteyen bir adamın bireysel serüvenidir. *Değişim* de hiç kuşkusuz bir uyanıklık ahlakının korkunç görüntüler bütününü ortaya koyar. Ama insanın hayvanı, kolaylıkla kimliğine büründüğü hayvanı duyunca kapıldığı büyük şaşkınlığın da ürünüdür. Kafka'nın gizi bu temel bulanıklıktadır. Doğalla olağanüstü, bireyle evrensel, trajikler gündelik arasındaki bu sürekli sallanışlar, yapıtının her yanında karşınıza çıkar, ona hem sesini, hem anlamını verir. Uyumsuz yapıtı anlamak için bu aykırılıkları sıralamak, bu çelişkiler üzerinde durmak gerekir.

Gerçekten de bir simge iki düzlem, düşüncelerden ve duygulardan oluşmuş iki dünya, bir de ikisi arasında bir uygunluklar sözlüğü gerektirir. Düzenlenmesi en güç olan şey de bu sözlüktür. Ama ortaya çıkarılan iki dünyanın bilincine varmak gizli ilişkilerinin yolunu tutmaktır. Kafka'da bu iki dünya bir yandan günlük yaşamın, öte yandan doğaüstü kaygının dünyasıdır.[1] Burada durmamacasına Nietzsche'nin şu sözü geliştirilir gibidir: 'Büyük sorunlar sokaktadır.'

İnsanın koşulunda, –bütün yazınların ortak otlağıdır bu– hem sönmez bir büyüklük, hem de temel bir uyumsuzluk vardır. İkisi üst üste gelir. Her ikisi de bir daha söyleyelim, tinsel taşkınlıklarınızı bedenin geçici sevinçlerinden ayıran gülünç kopuşta belirir. Uyumsuz bu bedenin ruhunun kendisini alabildiğine aşmasıdır. Bu uyumsuzluğu canlandırmak isteyen kişinin ona bir

[1] *Aynı ölçüde geçerli bir biçimde, Kafka'nın yapıtları bir toplumsal yergi anlamında da yorumlanabilir (örneğin Dava'da). Öte yandan, bir seçime de gerekmeyebilir. İki yorum da doğrudur. Gördüğümüz gibi, uyumsuz terimlerinde, insanlara karşı baş kaldırma Tanrıya da yönelir: Büyük devrimler her zaman metafiziktir.*

koşut karşıtlıklar dizgesi içinde can vermesi gerekir. Kafka, tragedyayı gündelikle, uyumsuza mantıkla böyle belirtir.

Bir oyuncu bir tragedya kişisini abartmaktan ne kadar geri durursa, ona verdiği güç o ölçüde büyük olur. Ölçülüyse, uyandırdığı ürperti ölçüsüz olur. Bu konuda Yunan tragedyası çok şeyler öğretir bize. Bir tragdeya yapıtında yazgı mantığın ve doğalın yüzü altında her zaman daha iyi duyurur kendini. Oidipus'un yazgısı önceden haber verilmiştir. Doğayı aşan bir biçimde, cinayet işleyeceği ve anasının kocası olacağı önceden kararlaştırılmıştır. Dramın bütün çabası, sonuçlanmadan sonuçlamaya, kahramanın yıkımını tüketecek mantık düzenini göstermektir. Bu görülmedik yazgıyı bize bildirmek pek o kadar korkunç değildir, çünkü gerçeğe benzemez. Ama bunun zorunluluğu bize günlük yaşayış çerçevesi, toplum, durum, aile coşkunluğu içinde tanıtlanmışsa, o zaman ürperti başlar. İnsanı sarsan ve ona, 'Olmaz böyle bir şey', dedirten bu baş kaldırmada umutsuz bir kesinlik vardır: 'bunun' olabileceği.

Yunan tragedyasının bütün gizi, en azından bir yönü budur. Çünkü bir tanesi daha vardır ki ters bir yöntemle, Kafka'yı daha iyi anlamamızı sağlayabilir. İnsan yüreğinin yalnızca kendini ezeni yazgı diye adlandırmak gibi kötü bir eğilimi vardır. Ama mutluluk da kaçınılmaz olduğuna göre, ussal dayanaktan yoksundur. Gene de tanımazlıktan gelmediği zaman, çağdaş insan onu kendi yapıtı gibi görür. Buna karşılık, Yunan tragedyasının ayrıcalıklı yazgıları ve Akhilleus gibi, en kötü serüvenler ortasında, kendiliklerinden kurtulan söylence kahramanları üzerinde çok şeyler söylenebilir.

Ne olursa olsun, göz önünde tutulması gereken, mantıksal ile gündeliği 'trajik'te birleştiren şu gizli elbir-

liğidir. İşte bunun için *Değişim*'in kahramanı Samsa, bir gezgin satıcıdır. İşte bunun için, kendisini bir pis böcek yapan görülmedik serüvende canını sıkan tek şey işine gidememesi yüzünden patronunun keyfinin kaçacağıdır. Ayakları, boynuzları çıkar, belkemiği eğrilir, karnı ak ak beneklenir –buna şaşmadığını söylemeyeceğim, etki yitirilirdi o zaman– ama ona 'hafif bir sıkıntı' verir bu. Kafka'nın tüm sanatı bu küçük ayrımdadır. Temel yapıtı *Şato*'da günlük yaşamın ayrıntıları ağır basar, gene de hiçbir şeyin bir sonuca varmadığı, her şeyin yeniden başladığı bu garip romanda belirtilen şey kurtuluşunu arayan bir ruhun temel serüvenidir. Sorunun edime çevrilmesi, genelin ve özelin bir araya gelmesi, bunlar tüm büyük yaratıcılarda rastlanan küçük yapmacıklarda da görülür. *Dava*'da kahramanın adı Schmidt ya da Franz Kafka olabilirdi. Ama Joseph K...'dır. Kafka değildir, gene de odur. Orta halli bir Avrupalıdır. Herkes gibidir. Ama bu ten denkleminin x'ini koyan, öz olan K.'dır da.

Aynı biçimde, Kafa, uyumsuzu belirtmek istediği zaman, tutarlılıktan yararlanır. Banyoda balık avlayan delinin öyküsünü biliriz: Akıl hastalarını iyi etmede kendine özgü düşünceleri olan bir hekim sormuş: 'Ya balık oltaya gelirse?' Sert bir yanıt almış: 'Hadi oradan, budala, burası banyo.' 'Barok' türden bir fıkra bu. Ama uyumsuz etkinin bir mantık aşırılığına ne kadar bağlı olduğu burada elle tutulur biçimde kavranıyor. Kafka'nın dünyası anlatılmaz bir evrendir, insan burada hiçbir şey çıkmayacağını bile bile banyoda balık avlamak gibi işkenceli bir lükse sapar.

Burada bir uyumsuz yapıtı ilkeleriyle tanıyorum. Örneğin, *Dava*'nın tam bir başarı olduğunu söyleyebilirim. Ten utkum çıkar. Hiçbir şey eksik değildir, ne dile

dökülmemiş başkaldırı (yazan odur), ne uyanık ve dilsiz umutsuzluk (yaratan odur), ne de romanın kişilerinin ölünceye kadar ciğerlerine çektikleri şu şaşırtıcı davranış özgürlüğü.

Gene de göründüğü kadar kapalı değildir bu dünya. Kafka bu duruk evrene görülmedik bir biçim altında umudu sokacaktır. Bu bakımdan, *Dava* ile *Şato* aynı yönde gitmezler. Birbirlerini tamamlarlar. Birinden öbürüne doğru gerçekleştiğini görebileceğimiz belirsiz ilerleme kaçış alanında büyük bir fethi belirtir. *Dava* bir sorun koyar ortaya, *Şato* belirli bir ölçüde bunu çözer. Birincisi, neredeyse bilimsel bir yönteme göre ve sonuca bağlamadan betimler. Ikincisi belirli bir ölçüde açıklar. *Dava* tanıyı koyar, *Şato* bir iyileştirme tasarlar. Ama burada sunulan ilaç iyileştirmez. Yalnız hastalığı normal yaşama sokar. Onu benimsememize yardım eder. Bir anlamda (Kierkegaard'ı düşünelim), onu sevdirir. Arazi ölçücü K... içini kemiren kaygıdan başka bir kaygı tasarlayamaz. Çevresindekiler de burada acı çekme ayrıcalıklı bir yüze bürünüyormuşçasına, bu boşluğa ve adı olmayan bir acıya vurulurlar. 'Bana ne kadar gereklisin,' der Frieda K...'ya. 'Seni tanıdığımdan beri, sen yanımda olmadığın zaman ne kadar terk edilmiş buluyorum kendimi.' Bize bizi ezeni sevdirten ve çıkışı olmayan bir dünyada umudu doğurtan bu yüce çare, her şeyi değiştiriveren bu beklenmedik 'sıçrama', varlıkçı devrimdir, *Şato*'nun da ta kendisidir.

Gelişiminde *Şato* kadar sağlam yapıt çok azdır. K... şatonun arazi ölçücülüğüne atanmıştır, köye gelir. Ama köyde şatoyla bağıntı kurabilmek olanaksızdır. Yüzlerce sayfa boyunca, K... yolunu bulmakta inat edecek, her şeyi deneyecek, kurnazlık edecek, hileli yollara sapacak,

hiç küsmeyecek, şaşırtıcı bir inanla, kendisine verilen işe başlamak isteyecektir. Her bölüm bir başarısızlıktır. Bir baştan başlamadır da. Mantık değildir bu, azimliliktir. Bu inadın enginliği, yapıtın trajikliğini oluşturur. K... şatoya telefon ettiği zaman, duyduğu bulanık ve karışık sesler, belirsiz kahkahalar, uzak seslenişlerdir. Bu kadarı umudunu beslemesine yeter, yaz göklerinde görünen kimi belirtiler ya da akşamın bizim için birer yaşama nedeni olan vaatleri gibi. Burada Kafka'ya özgü hüznün gizine ereriz. Gerçekte, Proust'un yaptığında ya da Plotinos görünümünde de aynı şey duyulur: Yitik cennetlerin özlemi. 'Sabahları Barnabé bana şatoya gittiğini söylediği zaman çok hüzünleniyorum,' der Olga: 'Muhtemelen yararsız olan bu yol, bu muhtemelen yitirilmiş gün, bu muhtemelen boş umut.' 'Muhtemelen', Kafka bütün yanıtını bu ufacık ayrım üzerine kurar. Ama hiçbir şey olmaz, inceden inceye durasız araştırılır burada. Ve Kafka'nın kişileri, bu esinli otomatlar, oyalanmalarımızdan[1] yoksun kalıp da tümden tanrısalın alçalışlarına bırakıldığımız zaman, nasıl bir duruma düşeceğimizi gösterirler bize.

Şato'da gündeliğe boyun eğme bir ahlak olur. K...'nın büyük umudu Şato'nun kendisini benimsemesini sağlamaktır. Bunu tek başına başaramadığından, tüm çabası köyün bir yerlisi olarak, herkesin kendisine duyurduğu bu yabancı niteliğini yitirerek bu yüceliği hak etmeye yönelir. İstediği bir meslek, bir yuva, normal ve sağlam bir insan yaşayışıdır. Çılgınlıktan bıkmıştır artık. Aklı başında bir insan olmak ister. Kendisini köye yabancı kılan özel ilençten kurtulmak ister. Bu bakımdan Frieda öyküsü anlamlıdır. Şato'nun görevlilerinden

[1] *Şato'da, Pascal'ın kullandığı anlamda 'oyalanmalar' K.'yi kaygısından başka yana çeviren Yardımcılarla belirtilir gibidir. Frieda sonunda yardımcılarından birinin sevgilisi olursa, dekoru gerçeğe, gündelik yaşamı bölüşülen bunalıma yeğ tuttuğu için olur.*

birini tanımış olan bu kadını sevgili olarak benimsemişse, geçinişi dolayısıyla benimsemiştir. Kendisini aşan bir şey çıkarır ondan; aynı zamanda da kendisini her zaman için Şato'ya yaraşmaz kılan şeyin bilincindedir. Burada Kierkegaard'ın Régine Olsen'e beslediği garip aşkı düşünüyor insan. Kimi insanlarda kendilerini yiyip bitiren ölümsüzlük ateşi kendilerini çevreleyenlerin de yüreklerini yakmalarına yol açacak kadar büyüktür. Tanrının olmayanı Tanrıya vermek olan ölümcül yanlışlık *Şato*'nun bu öyküsünün de konusudur. Ama bu, Kafka için bir yanlışlık değildir sanki. Bir öğreti ve bir 'sıçrama'dır bu. Tanrının olmayan hiçbir şey yoktur.

Ölçücünün Barnabé bacılara doğru gitmek için Frieda'dan kopması daha da anlamlıdır. Çünkü, Barnabé ailesi, hem Şato'nun, hem de köyün tümden yüz çevirdiği tek ailedir köyde. Büyük bacı Amalia, şato görevlilerinden birinin kendisine yaptığı yüz kızartıcı önerileri geri çevirmiştir. Arkadan gelen ahlaka aykırı ilenç bir daha dönmemesiye Tanrının aşkına atmıştır onu. Tanrı için onurunu yitirme gücünden yoksun olmak onun bağışlamasını hak edemeyecek bir duruma gelmektir. Varlıkçı felsefenin bir yönelimi görülüyor burada: Ahlaka karşı gerçek. Burada işler çok ötelere gider. Çünkü, Kafka'nın kahramanınm aldığı yol: Frieda'dan Barnabé kardeşlere giden yol, inançlı aşktan uyumsuzun tanrılaştırılmasına giden yolun ta kendisidir. Burada da Kafka'nın düşüncesi Kierkegaard'la birleşir. 'Barnabé öyküsü'nün kitabın sonunda yer almasında şaşılacak bir şey yok. Ölçücünün son çabası Tanrıyı kendisini yadsıyanın içinde bulmak, onu iyilik ve güzellik ulamlarımıza göre değil, ilgisizliğinin, haksızlığının, kininin boş ve çirkin yüzleri ardında tanımaktır. Şato'dan kendisini benimsemesini isteyen bu yabancı yolculuğunun sonunda biraz daha yabancıdır, öyle ya, bu kez kendi kendine sadakatsizlik gösterir, hem de, yalnız çılgın umuduyla

zengin olarak, Tanrı iyiliğinin çölüne girmeye çalışmak için ahlakı, mantığı ve düşüncenin gerçeklerini bırakır.[1]

Umut sözcüğü burada gülünç kaçmaz. Tam tersine, Kafka'nın anlattığı durum ne kadar 'trajik'se, bu umut da o kadar katı ve kışkırtıcı olur. *Dava* ne kadar uyumsuzsa, Şato'nun ateşli 'sıçrama'sı o kadar coşturucu ve dayanaksız olarak belirir. Ama burada varlıkçı düşüncenin örneği Kierkegaard'ın belirttiği biçimdeki aykırılığını arı olarak buluruz: 'Yeryüzü umudunu öldürmek gerekir, gerçek umut[2] bizi ancak o zaman kurtarır.' Şöyle çevirebiliriz bunu: '*Şato*'yu yazmaya girişmek için, *Dava*'yı yazmış olmak gerektir.'

Gerçekten de, Kafka'dan söz edenlerin çoğu, onun yapıtını insana hiçbir dayanak bırakmayan, umut kırıcı bir çığlık diye tanımlamışlardır. Ama bu yorum bir daha gözden geçirilmek ister. Umut var, umutçuk var. M. Henry Bordeaux'un iyimser yapıtı bana şaşırtıcı derecede cesaret kırıcı gibi gelir. Orada biraz güç benimser yürekler için hiçbir şeye izin yoktur çünkü. Buna karşılık, Malraux'nun düşüncesi her zaman gücümüzü artırır. Ama iki durumda da ne aynı umut, ne de aynı umutsuzluk söz konusudur. Yalnız şunu anlıyorum ki uyumsuz yapıtın kendisi de kişiyi benim sakınmak istediğim sadakatsizliğe götürebilir. Kısır bir koşulun hiçbir yere ulaşmayan yinelenişinden, geçici olanın açık görüşlü bir övgüsünden başka bir şey olmayan yapıt burada bir yanılsamalar beşiği olur. Umudu açıklar, ona bir biçim verir. Yaratıcı artık ondan ayrılamaz. Olması gereken 'trajik' oyun değildir. Yazarın yaşamına bir anlam verir.

---

[1] *Bu yorum Kafka'dan bize kalan bitmemiş Şato için geçerli değil kuşkusuz. Ama yazarın son bölümlerde romanın birliğini bozmuş olabileceği çok uzak bir olasılıktır.*

[2] *Yürek arıklığı.*

Ne olursa olsun, Kafka'nın, Kierkegaard'ın ya da Chestov'un, kısacası varlıkçı romancılarla filozofların birbirine çok yakın esinlere bağlanan, tümüyle uyumsuza ve sonuçlarına yönelmiş yapıtlarının işin sonunda bu uçsuz bucaksız umut çığlığıyla sonuçlanmaları tuhaf.

Kendilerini yutan Tanrıya sarılırlar. Alçakgönüllülük yoluyla girer umut. Çünkü bu yaşamın uyumsuzluğu doğaüstü gerçeğe biraz daha inandırır onları. Bu yaşamın yolu Tanrıda sona eriyorsa, bir çıkış noktası var demektir. Ve Kierkegaard'ın, Chestov'un, Kafka'nın kahramanlarının yollarını yinelemelerindeki direnme, dayatma, bu kesinliğin ateşlendirici gücünün eşsiz bir inancasıdır.[1]

Kafka, tanrısından ahlaksal büyüklüğü, açıklığı, iyiliği, tutarlılığı esirger, ama onun kollarına daha iyi atılmak içindir bu. Uyumsuz tanınmış, benimsenmiştir, insan ona razı olur, ama biliriz ki bu andan sonra, uyumsuz yoktur artık. İnsan koşulunun sınırları içinde, bu koşuldan sıyrılmayı sağlayan umuttan daha büyük umut mu vardır? Bir kez daha görüyorum, varlıkçı düşünce, yaygın kanının tersine, ölçüsüz bir umutla, ilkel Hıristiyanlık ve muştuyla, eski dünyaya başkaldırtmış olan umudun ta kendisiyle yoğrulmuştur. Ama her türlü varlıkçı düşüncenin özelliği olan bu sıçramada, bu dayatmada, yüzeyden yoksun bir tanrılığın bu adımlanışında, kendi kendinden el çeken bir uyanıklığın izini görmemek elde mi? Bu uyanıklığın, kurtulmak için el çeken gurur olması istenir. Bu el çekiş, verimli olurmuş. Ama o başka, bu başka. Onun da her gurur gibi kısır olduğu söylenmekle uyanıklığın tinsel değeri küçültülemez benim için. Çünkü tanımı gereği, gerçek de kısırdır. Tüm açıklıklar kısırdır. Her şeyin verildiği, hiçbir

[1] *Şato'nun biricik umutsuz kişisi Amalia'dır. Ölçücü ona daha büyük bir şiddetle karşı çıkar.*

şeyin açıklanmadığı bir dünyada, bir değerin ya da bir metafiziğin verimliliği anlamdan yoksun bir kavramdır.

Ne olursa olsun, Kafka'nın yapıtının hangi düşünce geleneğine bağlandığı görülüyor burada. Gerçekten de *Dava*'dan, *Şato*'ya götüren gidişi sağlam bir gidiş olarak görmek usa uygun bir şey olmazdı. Joseph K... ile ölçücü K... Kafka'yı çeken iki ayrı kutuptan başka bir şey değildir.[1] Onun gibi konuşacak, 'nuhtemelen' yapıtının uyumsuz olmadığını söyleyeceğim. Ama bu, onun büyüklüğünü, evrenselliğini görmemizi önlemesin. Bu nitelikleri, umuttan yıkılışa, umutsuz bilgelikten gönüllü körlüğe geçişi engin bir biçimde belirtebilmiş olmasından gelir. Yapıtı, insanlıktan kaçan, çelişkilerinde inanmanın, verimli umutsuzluklarında umut etmenin ussal dayanaklarını bulan, tüyler ürpertici ölüm çıraklığını yaşam diye adlandıran insanın duygulandırıcı yüzünü canlandırdığı ölçüde evrenseldir (gerçekten uyumsuz bir yapıt olmaz). Evrenseldir, çünkü dinsel esinlidir. Tüm dinlerde olduğu gibi burada da kişi kendi yaşamının ağırlığından kurtulmuştur. Ama bunu bilsem bile, ona hayran olabilsem bile, evrensel olanı değil, gerçek olanı aradığımı da biliyorum. İkisi bir noktada birleşmeyebilir.

Gerçekten umut kırıcı düşüncenin karşıt ölçütlerle tanımlandığını ve 'trajik' yapıtın, her türlü gelecek umudu kovulunca, mutlu bir insanın yaşamını betimleyen yapıt olabileceğini söylersem, bu görüş daha iyi anlaşılacaktır. Yaşam ne kadar coşturucuysa, onu yitirme düşüncesi de o kadar uyumsuzdur. Belki de bu Nietzsche'nin yapıtında duyulan şu çok güzel çoraklığın gizidir. Bu düşünce düzeyinde, Nietzsche bir Uyumsuz estetiğinden en aşırı sonuçları çıkarmış olan tek sanatçı olarak görünü-

[1] *Kafka'nın düşüncesinin iki yönünü, Ceza Sömürgesi'nde 'Suçluluk (insanın suçluluğunu anlayan) hiçbir zaman kuşkulu değildir' ile Şato'nun bir parçasını ('Ölçücü K.'nın suçluluğunu ortaya koymak güçtür') karşılaştıralım.*

yor, çünkü onun son bildirisi kısır ve fatihsi bir uyanıklığa, her türlü doğaüstü avuntunun inatla yadsınmasına dayanır.

Bununla birlikte, bu denemenin çerçevesi içinde, Kafka'nın yapıtının büyük önemini ortaya çıkarmak için, yukarıda söylediklerimiz yeterdi. Burada insan düşüncesinin son sınırlarına getirildik. Sözcüğe tam anlamı verilerek, bu yapıtta her şeyin öze bağlandığı söylenebilir. Ne olursa olsun, uyumsuz sorununu tümüyle ortaya atar. O zaman bu sonuçlar başlangıçta söylediklerimizle, bizim özle, *Şato*'nun gizli anlamı içinde geliştiği doğal sanatla, K...'nın tutkulu ve gururlu araştırması içinde yol aldığı günlük dekorla karşılaştırılırsa, gerçek büyüklüğü anlaşılacaktır. Çünkü, özlem insansalın damgasıysa, belki de hiç kimse bu pişmanlık görüntülerine bu kadar et kemik, bu kadar derinlik verememiştir. Ama aynı zamanda uyumsuz yapıtın gerektirdiği ve belki burada bulunmayan eşsiz büyüklüğün ne olduğu da kavranacaktır. Sanatın özelliği, geneli özele, bir su damlasının geçici ölümsüzlüğünü ışıklarının oyunlarına bağlamaksa, uyumsuza bağlı yazarın büyüklüğünü bu iki dünya arasına sokmayı başardığı uzaklığa göre değerlendirmek daha doğru olur. Onun gizi, en büyük oransızlıkları içinde birleştikleri noktanın tam yerini bulabilmiş olmasıdır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, insan ile insana aykırının bu geometrik yerini arı yürekler her yerde görebilir. Faust'la Don Quichotte sanatın seçkin yaratımlarıysa, bize yeryüzünün malı olan elleriyle gösterdikleri ölçüsüz büyüklükler nedeniyledir. Gene de eninde sonunda, bir gün olur, bu ellerin dokunabileceği gerçekleri düşünce yadsır. Bir an gelir ki yaratım artık 'trajik' gibi görülmez; yalnızca önemsenir. O zaman insan umutla uğraşır. Ama ona düşen bu değildir. Ona düşen

kaçamağa sırt çevirmektir. Kafka'nın tüm evrene açtığı amansız davanın sonunda da bunu buluyorum. Kafka'nın inanılmaz kararı köstebeklerin bile umut etmeye kalktıkları bu çirkin ve altüst edici dünyayı temize çıkarır.[1]

[1] *Yukarıda Kafka'nın yapıtının bir yorumu öneriliyor kuşkusuz. Ama bu yapıtı her türlü yorumun dışında, yalnız estetik açıdan ele alınak için hiçbir engel bulunmadığını da eklemek gerekir. Örneğin B. Groethuysen, Dava'ya yazdığı dikkate değer önsözde, bizden daha çok bilgelik göstererek, sarsıcı bir biçimde uyanık uyuyan diye adlandırdığı kişinin acılı düşlemelerini özlemekle yetinir. Her şeyi sınıp da hiçbir şeyi doğrulamamak bu yapıtın yazgısı, belki de büyüklüğüdür.*